
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

श्रीगणेशाय नमः॥ श्रीसीतारामाभ्यां नमः॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत्॥१॥ नमस्तस्मै
मुनीन्द्राय श्रीमुनाय तपस्विने॥ शान्ताय वीतरागाय बाल्मीकाय नमो नमः॥२॥ रामाय रामभद्राय रामचंद्राय वेधसे॥ रघुनाथा
य नाथाय सीतायाः पतये नमः॥३॥ जयति रघुवंशतिलकः कौशल्यानन्दवर्द्धनो रामः॥ दशवदननिधनकारी दाशरथिः पुंडरी
काक्षः॥४॥ तमसातीरनिलये नित्यं तमसां गुरुं॥ पृच्छतां प्रथमस्थानं वाल्मीकिं मुनिपुंगवम्॥५॥ विनयावनतो भूत्वा भरद्वा
जो महामतिः॥ अपृच्छत्तं मतः शिष्यः कृतांजलिपुरो वशी॥६॥ रामायणमिति ख्यातं शतकोटिप्रविस्तरम्॥ श्रुणीतं भवता
यत्र ब्रह्मलोके प्रतिष्ठितम्॥७॥ श्रूयते ब्रह्मणा नित्यमृषिभिः पितृभिः सुरैः॥ पंचविंशतिसाहस्रं रामायणमिदं भुवि॥८॥
तदाकर्णितमस्माभिः सविशेषं महामुने॥ शतकोटिप्रविस्तारे रामायणमहार्णवे॥९॥ किं गीतमिह पन्नास्ति तन्मे कथय
सुव्रत॥ आकर्ण्यादरिणः पृष्टं भारद्वाजस्य वै मुनिः॥१०॥ हस्तामलकवत्सर्वं संस्मार शतकोटिकम्॥ ओमित्युक्त्वा मुनिः
शिष्यं प्रोवाच वदतां वरः॥११॥ भारद्वाज चिरंजीव साधु स्मारितमद्य नः॥ शतकोटिप्रविस्तारे रामायणमहार्णवे॥१२॥ राम
स्य चरितं सर्वमाश्चर्यं सम्यगीरितम्॥ पंचविंशतिसाहस्रं नृलोके यत्प्रतिष्ठितम्॥१३॥ नरलोकहितं दृष्ट्वा रामचरितं वर्णितं त
तः॥ सीतामाहात्म्यसारं यत् विशेषादत्र नोक्तवान्॥१४॥ शृणुष्वावहितो ब्रह्मन् काकुत्स्थचरितं महत्॥ सीतायामूलभू

॥१॥

तायाः प्रकृतेश्चरितं च यत्॥१५॥ आश्चर्यमाश्चर्यमिदं गोपितं ब्रह्मणो गृहे॥ हिताय प्रियशिष्याय तुभ्यमावेदयामि त
त्॥१६॥ जानकी प्रकृतिः सृष्टेरादिभूता महागुणा॥ तपःसिद्धिः स्वर्गसिद्धिः सिद्धिर्भूतिमतां सती॥१७॥ विद्याऽविद्या च
महती गीयते ब्रह्मवादिभिः॥ निधिः सिद्धिगुणमयी गुणातीता गुणात्मिका॥१८॥ ब्रह्मणोऽरूपसंभूता सर्वकारणका
रणम्॥ प्रकृतिर्विकृतिर्देवी चिन्मयी चिद्विलासिनी॥१९॥ महाकुंडलिनी सर्वानुस्यूता ब्रह्मसंज्ञिता॥ तस्याव
लंबितं सर्वं जगदेतच्चराचरम्॥२०॥ यामायां यत् हृदि ब्रह्मन् योगिनस्तत्त्वदर्शिनः॥ विव्वरयंति हृद्ग्रंथिं भवंति
चरवमूर्त्तिकाः॥२१॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति सुव्रत॥ अभ्युत्थानमधर्मस्य तदा प्रकृतिसंभवः॥२१
॥ रामः साक्षात्परं ब्रह्म परं धाम परः पुमान्॥ आकृतौ परमो भेदो न सीताराममैर्थतः॥२२॥ रामः सीता जानकी
रामभद्रो नाणुर्भेदो वै नयोः॥ रतिकश्चित्॥ संतो बुध्वा तत्त्वमेतद्विबुधाः पारं याताः संसृतेर्मृत्युवक्त्रात्॥२३॥
रामो चिंत्यो नित्यचित्सर्वसाक्षी सर्वांतःस्थः सूर्यलोकैककर्ता॥ भर्ता हर्त्तानंदमूर्तिर्विभूमा सीता योगाच्चिंत्यते
योगिभिः सः॥२४॥ अपाणिपादो जवनो गृहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः॥ स वेत्ति विश्वं न हि

भेदप्रतीतिशेषः ४

तस्य वैतातमातुरवप्रंपुरुषं पुराणम् ॥२४॥ तयोः परं प्रेमउदाहरिष्ये पयोर्यथा कारणादेहधारिणोः ॥ अहं पितोरूपविधार
णोः पुनर्रणाम होनुग्रहएककेवलम् ॥२६॥ पठन्द्विजो वाग्ऋषभत्वमीयात् क्षत्रान्वयो भूपपतित्वमीयात् ॥ वणि
ग्जनः पुण्यफलत्वमीयात् श्रृण्वन्हि शूद्रोपि महत्वमीयात् ॥२८॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये अद्भुतोत्तरकांडे
आदिकाव्ये प्रथमः सर्गः ॥१॥ भारद्वाज श्रृणुष्वाथ रामचंद्रस्य धीमतः ॥ जन्मतः कारणं विप्र इक्ष्वाकुकुलवारिधौ ॥
१॥ सीतायाश्च महादेव्याः पृथिव्यां जन्महेतुकम् ॥ तत्रामकथामादौ वक्ष्यामि मुनिपुंगव ॥२॥ श्रूयतां मुनिशार्दूल
अंबरीषकथात्रयम् ॥ पुरुषोत्तममाहात्म्यं सर्वपापहरं परम् ॥३॥ त्रिशंकोर्दयिता भार्या सर्वलक्षणशोभिता ॥ अंब
रीषस्य जननी नित्यं शौचसमन्विता ॥४॥ योगनिद्रासमारूढं शेषपर्यंकशायिनम् ॥ नारायणं महात्मानं ब्रह्मांडकमलोद्
भवम् ॥५॥ तमसा कालरुद्राख्यं रजसा कनकांडजम् ॥ सत्वेन सर्वगं विष्णुं सर्वदेवनमस्कृतम् ॥६॥ अर्चयामास तं देवं
वाङ्मनःकायवृत्तिभिः ॥ माल्यदामादिकं सर्वं स्वयमेव मधीकरत् ॥७॥ गंधादिपेषणं चैव धूपद्रव्यादिकं तथा ॥ तत्स
र्वं कौतुकाविशात्स्वयमेव चकार सा ॥ शुभापद्मावती नित्यं वाचा नारायणेति वै ॥८॥ अनंतेति च सा नित्यं भाषमाणा पतव्र

ना॥ दशवर्षसहस्राणि नान्यैरेराणां तरात्मना॥८॥ अर्चयामास गोविंदं गंधपुष्पादिभिः शुभैः॥ विष्णुभक्तान्महाभागान्सर्वपापप
विवर्जितान्॥१०॥ दानमानार्चनैर्नित्यं धनैरत्नैरतोषयत्॥ ततः कदाचित्सा देवी द्वादशीं समुपोष्य वै॥११॥ हरेरग्रे महाभाग
सुष्वाप पतिना सह॥ तत्र नारायणो देवस्तामाह पुरुषोत्तमः॥१२॥ किमिच्छसि वरं भद्रे मत्तः किं ब्रूहि भामिनि॥ सा दृष्ट्वा तं
वरं वव्रे पुत्रस्त्वं देव्य किमाश्रमं वेत्॥१३॥ सार्वभौमो महातेजाः स्वकर्मनिरतः शुचिः॥ तथेत्युक्त्वा ददौ तस्यै फलं त्वमेकं जना
र्दनः॥ सा प्रबुद्धा फलं तं दृष्ट्वा भर्त्रे निवेद्य च॥१५॥ अत्यन्तशुभमाचारं वासुदेवपरायणम्॥ शुभलक्षणसंपन्नं चक्रा
ङ्कितम् ॥१७॥ भक्षयामास तं हृष्टा फलं तं नमानसा॥ ततः कालेन सा देवी पुत्रं कुलविवर्द्धनं॥१६॥ जातं दृष्ट्वा पि
तापुत्रं क्रियाः सर्वाश्चकार वै॥ अंबरीष इति ख्यातो लोके समभवत्प्रभुः॥१९॥ पितर्युपरते धीमानभिषिक्तो म
हात्मभिः॥ मंत्रिष्वाधाय राज्यं च तप उग्रं चचार सः॥१८॥ संवत्सरसहस्रं वै जपन्नारायणं प्रभुम्॥ हृत्पुंडरीकमध्यस्थं
सूर्यमंडलमध्यतः॥२०॥ शंखचक्रगदापद्मं धारयंतं चतुर्भुजम्॥ शुद्धजांबूनदनिभं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम्॥२१॥ सर्वाभर
णसंयुक्तं पीतांबरधरं प्रभुम्॥ श्रीवत्सवक्षसं देवं पुरुषोत्तमम्॥२२॥ ततो गरुडमारुह्य सर्वदेवैरभिष्टुतः॥ आजगाम

पुरुषं

नविश्वात्मा सर्वलोकनमस्कृतः ॥२३॥ ऐरावतमिवाचिंत्यं कृत्वा वै गरुडं हरिः ॥ स्वयं शक्र इवासीनस्तमाह त्रपतन्नमम
॥२४॥ इन्द्रोहमस्मि भद्रं ते किं ददामि तवाघ वै ॥ सर्वे लोकेश्वरो हित्वा रक्षितुं समुपागतः ॥२५॥ अंबरीषस्तु तं दृष्ट्वा शक्रो
मैरावते स्थितम् ॥ उवाच वचनं धीमान् विष्णुभक्तपरायणः ॥२६॥ नाहं त्वामभिसंधाय तपश्चास्थितवानहम् ॥ त्व
प्रसादं तं च नेच्छामि गच्छ शक्र यथासुखम् ॥२७॥ मम नारायणो नाथस्त्वां नतोस्म्यमराधिप ॥ गजेंद्र साकं पस्त्वत्र मम
चित्तं विलोपनम् ॥२८॥ ततः प्रहस्य भगवान् स्व[illegible]स्वरूपमकरोद्धरिः ॥ शार्ङ्ग चक्र गदापाणिः शंखहस्तो जनार्दनः ॥२९॥
गरुडोपरि विश्वात्मा नीलाचल इवापरः ॥ देवगंधर्वसंवै स्तूयमानं समंततः ॥३०॥ प्रणम्य राजा संतुष्टाव ग
रुडध्वजम् ॥ प्रसीद लोकनाथ त्वमनाथ त्वं मम नाथ जनार्दन ॥३१॥ कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ सर्वलोकनमस्कृत ॥
त्वमादिस्त्वमनादिस्त्वमनंतपुरुषप्रभुः ॥३२॥ अप्रमेयो विभुर्विष्णुर्गोविंदः कमलेक्षणः ॥ महेश्वरांशैर्मेध्यः पुष्करः
स्त्वं गमः खगैः ॥३३॥ कव्यवाहः कपाली त्वं हव्यवाहः प्रभंजनः ॥ आदिदेव क्रियानंदः परमात्मनि संस्थितः ॥३४॥ त्वां प्रपन्नोस्मि
गोविंद पाहि मां पुष्करेक्षण ॥ नान्या गतिस्त्वदन्या मे त्वामेव शरणं गतः ॥३५॥ तमाह भगवान् विष्णुः किं ते हृदि चिकीर्षि

जलेशः

सोमः॥सूर्यः

नम्॥ नास्त्यर्थं नेश्वरदास्यामि भक्तोसि मम सुव्रत॥३६॥ भक्तः प्रियोस्मि नन्नं तस्माद्यातुमिहागतः॥ अंबरीषस्तु तच्छ्रुत्वा हर्षगद्ग
दया गिरा॥३७॥ प्रोवाच परमात्मानं नारायणमनामयम्॥ त्वयि विष्णो परानंद नित्यं मे वर्ततां मतिः॥३८॥ भवेयं त्वत्परोनि
त्यं वाङ्[ ]मनः कायकर्मभिः॥ पालयिष्यामि पृथिवीं कृत्वा वै वैष्णवं जगत्॥३९॥ यज्ञहोमार्चनैश्चैव बर्हषीयिष्ये सुरोत्त
मान्॥ वैष्णवान् पालयिष्यामि हनिष्यामि च शासनान्॥४०॥ एवमुक्तस्तु भगवान् प्रत्युवाच नृपोत्तमम्॥ एवमस्तु तवेच्छा
वै चक्रमेतत्सुदर्शनम्॥४१॥ पुरा हृद्भ्रमा वैष्णवं लब्धं वै दुर्लभं मया॥ अभिशापादिकं दुःखं शत्रुरोगादिकं तथा॥४२॥ निह
निष्यति ते दुःखमित्युक्त्वांतरधीयत॥ ततः प्रणम्य मुदितो राजा नारायणं प्रभुम्॥४३॥ प्रविश्य नगरीं दिव्यामयोध्यां पर्यपा
लयत्॥ ब्राह्मणादींस्तथा वर्णान्स्वे स्वे कर्मण्ययोजयत्॥४४॥ नारायणपरो नित्यं विष्णुभक्तानकल्मषान्॥ पालयामास हृष्टात्मा
विशाखेन जनाधिपः॥४५॥ अश्वमेधशतैरिष्ट्वा वाजपेयशतानि च॥ पालयामास पृथिवीं सागरांबरणामिमाम्॥४६॥ ग्र
हे ग्रहे हरिस्तस्थौ वेदघोषो ग्रहे ग्रहे॥ नामघोषो हरेश्चैव यज्ञघोषस्तथैव च॥४७॥ अभवन्नृपशार्दूले तस्मिन्राज्ये प्रशासति
॥ नासस्यानाततामृनिर्न दुर्भिक्षादिभिर्युता॥४८॥ रोगहीनाः प्रजा नित्यं सर्वोपद्रववर्जिताः॥ अंबरीषो महातेजाः पाल

B

यामासमेदिनीम्॥सवैमहात्मासततंचरक्षितःसुदर्शनेनप्रियदर्शनेन॥४९॥चतुःसमुद्रावधिसंततांमहींसुपालयामा
समहीमहेंद्रः॥५०॥इत्यार्षेअद्भुतरामायणेद्वितीयःसर्गः॥२॥तस्यैवंवर्तमानस्यकन्याकमललोचना॥श्रीमतीनामवि
ख्यातासर्वलक्षणशोभिता॥१॥तस्मिन्कालेमुनिःश्रीमान्नारदोभ्यागतोगृहम्॥अंबरीषस्यराज्ञोवैपर्वतश्चमहाद्यु
तिः॥२॥तावुभावागतौदृष्ट्वाप्रणिपत्ययथाविधि॥अंबरीषोमहातेजाःपूजयामासतावृषी॥३॥कन्यांतांप्रेक्ष्यभ
गवान्नारदःप्राहविस्मितः॥केयंराजन्महाभागाकन्यासुरसुतोपमा॥४॥ब्रूहिधर्मभृतांश्रेष्ठसर्वलक्षणशोभिता॥नि
शम्यवचनंतस्यराजाप्राहकृतांजलिः॥५॥दुहितेयंममविभोश्रीमतीनामनामतः॥प्रदानसमयंप्राप्तावरमन्वेषतीशु
भा॥६॥इत्युक्तेमुनिशार्दूलस्तामैच्छन्नारदोद्विजः॥पर्वतोपिमुनिस्तांवैचकमेमुनिसत्तम॥७॥अनुज्ञाप्यतुराजानं
नारदोवाक्यमब्रवीत्॥रहस्याहूयधर्मात्माममदेहिसुतामिमाम्॥८॥पर्वतोपितथाप्राहराजानंरहसिप्रभुम्॥तावुभौ
प्राहधर्मात्माप्रणिपत्यभयार्दितः॥९॥उभौभवंतौकन्यामेप्रार्थयानौकथंत्वहम्॥करिष्यामिमहाप्राज्ञशृणुनारदमेवचः॥

ज्ञानेतिशेषः२

त्वंच पर्वत मे वाक्यं शृणु वक्ष्यामि यत्प्रभो॥ कन्येयं युवयोरेकं वरयिष्यति चेत्शुभा॥११॥ तस्मै कन्यां प्रयच्छामि नान्यथा शक्तिरस्ति मे॥
तथेत्युक्त्वा तु तौ विप्रौ श्वश्चापास्याव स्वगृहि॥१२॥ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलौ जग्मतुः प्रीतमानसौ॥ वासुदेवपरौ नित्यमुभौ ज्ञानवतां व
रौ॥१३॥ विष्णुलोकं ततो गत्वा नारदो मुनिसत्तमः॥ प्रणिपत्य हृषीकेशं वाक्यमेतदुवाच ह॥१४॥ वृत्तांतं च निवेद्याग्रे नाथ नार
परणार्थये॥ रहसि त्वां प्रवक्ष्यामि नमस्ते भुवनेश्वर॥१५॥ ततः प्रहस्य गोविंदः सर्वात्मा कमितं मुने॥ ब्रूहि इत्याह विश्वात्मा मुनिराह च के
शवम्॥१६॥ त्वदीयो नृपतिः श्रीमानंबरीषो महामतिः॥ तस्य कन्या विशालाक्षी श्रीर्नाम नामतः॥१७॥ परिणेतुमहं तां वै इच्छा

मनी ४

मि वचनं शृणु॥ पर्वतोयं मुनिः श्रीमांस्तवभृत्यस्तपोनिधिः॥१८॥ तामैच्छत्सोपि भगवन्नावामाह जनाधिपः॥ अंबरीषो
महातेजाः कन्येयं युवयोर्वरम्॥१९॥ ॥ आवरायसुकं वृणुयाद्यदि तस्मै ददाम्यहम्॥ इत्याह वां नृपस्तत्र तथेत्युक्त्वा ययहं गतः
॥२०॥ आगमिष्यामि ते राजन्श्वः प्रभातेऽहं प्रति॥ आगतोहं जगन्नाथ कर्तुमर्हसि मे प्रियम्॥२१॥ वानराननवन्मह्यातिपर्व
तस्य मुखं यथा॥ तथा कुरु जगन्नाथ मम चेदिच्छसि प्रियम्॥२२॥ श्रीमती तु तथा पश्येन्नान्यः पश्येत्तथाविधम्॥ तथेत्युक्त्वा स
गोविंदः प्रहस्य मधुसूदनः॥२३॥ त्वयोक्तं तत्करिष्यामि गच्छ सौम्य यथासुखम्॥ एवमुक्तो मुनिर्हृष्टः प्रणिपत्य जनार्दनम्॥२४॥

५

मन्यमानःकृतात्मानमयोध्यांवैजगामसः॥गतेमुनिवरेतस्मिन्पर्वतोपिमहामुनिः॥२५॥प्रणम्यमाधवंहृष्टोरहस्येनमुवाचह॥दृ
ष्टांतंनिवेद्यायेनारदस्यजगत्पते॥२६॥गोलांगूलमुखंपश्चात्सुरवंभातितथाकुरु॥श्रीमतीतुयथापश्येन्नान्यःपश्येत्तथाविध
म्॥२७॥तच्छ्रुत्वाभगवान्विष्णुस्तयोर्वाक्यंचकारोमिवै॥गत्वाशीघ्रमयोध्यांतंमायावीनारदस्यवै॥२८॥त्वयामेतंविदंयद्वत्तथेत्यु
क्तोजगामसः॥ततोराजासमाज्ञायप्राप्तौमुनिवरौतदा॥२९॥मंगलैर्विविधैर्भद्रैरयोध्यांध्वजमालिनीम्॥मंडपामासतंराजेश्वपु
ष्पैश्चैवसमंततः॥३०॥अभिषिक्तगृहद्वारांसिक्तांगगनमत्तापथाम्॥दिव्यगंधरसोपेतांधूपितांदिव्यधूपकैः॥३१॥कृत्वाचनग
रींराजामंडपामासतांशुभाम्॥दिव्यगंधैस्तथामाल्यैःसर्वाभरणभूषिताम्॥३२॥कृत्वानृपेंद्रस्तांकन्यामादायप्रविवेशह॥स
र्वाभरणसंपन्नाश्रीरिवायतलोचना॥करसंमितमध्यांगीपंचस्निग्धाशुभानना॥स्त्रीभिःपरिवृतादिव्याश्रीमतीसंस्थितास
ती॥सभांतुसाभूमिपतेःसमृद्धामणिप्रवेकोत्तररत्नचित्रा॥न्यस्तासनामाल्यवतीसुगंधातामन्वयुस्तत्रसुराजवर्याः॥अथाययो
ब्रह्मवरात्मजोमहानत्रैविद्यवृद्धोभगवन्महात्मा॥सपर्वतोब्रह्मविदांवरिष्ठोमहामुनिर्नारदआजगाम॥३६॥इत्यार्षेऽद्भुतोत्तरकां
डेनारदपर्वतप्रवेशोनामतृतीयःसर्गः॥३॥नारदागतौतौसमीक्ष्याथराजासंभ्रांतमानसः॥दिव्यमासनमादिश्यपूजयामासतौ

वुभौ ॥१॥ उभौ देवऋषी दिव्यौ नित्यं ज्ञानवतां वरौ ॥ समासीनौ महात्मानौ कन्यार्थं मुनिसत्तमौ ॥२॥ तावुभौ प्रणिपत्याग्रे कन्यां
तां श्रीमतीं शुभाम् ॥ मुनीं कमलपत्राक्षीं प्राह राजा यशस्विनीम् ॥३॥ अनयोर्यं वरं भद्रे मनसा त्वमिहेच्छसि ॥ तस्मै मालामिमां
देहि प्रणिपत्य यथाविधि ॥ एवमुक्ता तु सा कन्या स्त्रीभिः परिवृता तदा ॥ मालां हिरण्मयीं शुभ्रामादाय शुभलोचना ॥५॥
नस्थौ नामाहराजासौ वत्से किं त्वं करोषि वै ॥ अनयोरेकमुद्दिश्य देहि मालामिमां शुभे ॥६॥ सा माह पितरं त्रस्ता इमौ तु वानरा
ननौ ॥ मुनिश्रेष्ठौ न पश्यामि नारदं पर्वतं तथा ॥७॥ अनयोर्मध्यतस्त्वेकं वरं षोडशवार्षिकम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं मतसीपु
ष्पसंनिभम् ॥८॥ दीर्घबाहुं विशालाक्षं तुंगोरस्थलमुत्तमम् ॥ चामीकरवरपीतपट्टयुग्मकशोभितम् ॥९॥ विभक्तत्रि
वलीयुक्तं नाभिं व्यक्तं कृशोदरम् ॥ हिरण्याभरणोपेतं मुरंगकटकं शुभम् ॥१०॥ पद्माकरकरं ते तं पद्मास्यं पद्मलोच
नम् ॥ पद्मांघ्रिं पद्महृदयं पद्मनाभिं श्रियावृतम् ॥११॥ दंतपंक्तिभिरत्यर्थं कुंदकुड्मलसंनिभैः ॥ हसंतं मांसलोच्य
दक्षिणं च प्रसार्य वै ॥१२॥ पाणिं स्थितमहं त्वत्र पश्यामि शुभमूर्द्धगम् ॥ एवमुक्ते मुनिः प्राह नारदः संशयं गतः ॥१३॥ कि
यंतो बाहवस्तस्य कन्ये ब्रूहि यथातथम् ॥ बाहुद्वयं च पश्यामीत्याह कन्या सुविस्मिता ॥१४॥ प्राह तौ पर्वतस्तत्र तस्य वक्षस्थले

मा

5

शुभे॥ किंच पश्यसि मे ब्रूहि करे किं धारयत्यपि॥१५॥ कन्या तमाह मा॰नां वै पंचरूपामनुत्तमाम्॥ वक्षस्थलेस्य पश्यामि करे
कार्मुकश॰यकौ॥१६॥ एवमुक्तौ मुनिश्रेष्ठौ परस्परमनुत्तमौ॥ मनसा चिंतयंतौ तौ मायेयं कस्य चिद्भवेत्॥१७॥ मायावी
तस्करो नूनं स्वयमेव जनार्दनः॥ तमागतोन्यथा कुर्यात्कथमस्मन्मुखं त्विदम्॥१८॥ गो॰नां रत्नीयमित्येवं चिंतयामास
नारदः॥ पर्वतोपि तथैवैवं वानरत्वं कथं मया॥१९॥ प्राप्तमित्येव सहसा चिंतामापेदिवांस्तथा॥ ततो राजा प्रणम्यासौ नारदं
पर्वतं तथा॥२०॥ भवद्भ्यां किमिदं भद्रौ कृतं बुद्धिविमोहनम्॥ स्वास्थौ भवंतौ तिष्ठेथां यदि कन्यार्थमुद्यतौ॥२१॥ एवमुक्तौ
मुनिश्रेष्ठौ नृपमूचतुरु॰चकौ॥ त्वमेव मोहं कुरुषे नावामिह कथंचन॥२२॥ आवयोरेकमेवासौ वरयत्वेव सा विति॥ ततः
सा कन्यका भूपः प्रणिपत्य च देवताम्॥ पित्रा नियुक्ता सहसा मुनिशापभयाद्द्विज॥ मा॰नामादाय तिष्ठंती तयोर्मध्ये
समाहिता॥२४॥ पूर्ववत्पुरुषं दृष्ट्वा मा॰ंतं स्मेददौहिता॥ अनंतरं हि सा कन्या ह्य दृष्टा मनुजैः पुरः॥२५॥ ततो नारदः
समभवत्किमेतदिति विस्मयात्॥ तामादाय गतो विष्णुः स्वस्थानं पुरुषोत्तमः॥२६॥ पुरा तदर्थमनिशं तपस्तप्त्वा वरांग

उत्तमात्मानमिति शेषः ३

ना॥ श्रीमतीयं समुत्पन्नामागताचतथाहरिं ॥२७॥ तावुभौमुनिशार्दूलौधिकृत्वामित्येवदुःखितौ॥ वासुदेवंप्रतितदाजग्म

तुर्भवनंहरेः॥२८॥ तावागतौसमीक्ष्याह श्रीमतींगुणवान्हरिः॥ मुनिश्रेष्ठौसमायातौगूहस्वात्मानमत्रवै॥२९॥ तथेत्यु

क्त्वाचसादेवीप्रहसंतीचकारह॥ नारदःप्रणिपत्याग्रेप्राहदामोदरंहरिम्॥३०॥ किमिदंकृतवानद्यममत्वंपर्वतस्यचा॥त्व

मेवंनूनंगोविंदकन्यांतांहृतवानसि॥३१॥ तच्छ्रुत्वापुरुषोविष्णुःपिधायश्रोत्रमच्युतः॥ पाणिभ्यांप्राहभगवान्

भवताकिमुदीरितम्॥३२॥ कामवादोनभावेयोमुनिवृत्तिरहोकिल॥ एवमुक्तोमुनिःप्राहवासुदेवंसनारदः॥३३॥ कर्ण

मूलेममकथंगोलांगूलमुखंत्विति॥ तदाकर्ण्यमहाबुद्धिर्देवोनारायणोहरिः॥३४॥ कर्णमूलेतथादेहंवानरास्यंकृतं

मया॥ पर्वतस्यमयाविप्रगोलांगूलमुखंतव॥३५॥ यथाभवत्तथासोपिप्रार्थयामासनिर्जने॥ मामेवभक्तिवशात्तस्था

स्यंकरवंमुने॥३६॥ नस्वेच्छयाकृतंतेत्वांप्रियार्थंनान्यथात्विति॥ याचनेयद्ध्ययश्चैवतच्चतस्यददाम्यहम्॥३७॥ नप

दोषोत्रगुणोवापिप्रुवयोर्ममवाद्विज॥ पर्वतोपितथाप्राहतस्याप्येवंजगादसः॥३८॥ श्रुत्वातोरुभयोस्तत्रप्राहदामोदरंव

चः॥ प्रियंभवतोःकृतवान्सत्येनायुधमालभे॥३९॥ नारदःप्राहधर्मात्माश्रावयोर्मध्यतंस्थितः॥ धनुष्मान्द्विभुजः

कोनुतांहृत्वागतवान्किल॥४०॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवोसौप्राहतौमुनिसत्तमौ॥ मायाविनोमहात्मानोबहवःसंतिसत्तमौ॥४१॥

8

नत्वमा श्रीमतीन्नंहताकेनापिसांप्रतम्॥ चक्रपाणिरहं नित्यं चतुर्भुजइतिस्थितिः॥४२॥ तस्मान्नाहमितितथ्यं भव
द्भिर्विदितं हितत्॥ इत्युक्ते प्रतिपत्त्यैनमूचतुः प्रीतमानसौ॥४३॥ नकोत्रदोषस्तवविभो नारायण जगत्पते॥ दोषात्वयं तु
न्नपस्यैवमायांहि कृतवानसौ॥४४॥ इत्युक्त्वाजग्मतुस्तस्मान्मुनी नारदपर्वतौ॥ अंबरीषं नमालाद्यशापेनैनमयोजय
त्॥ नारदः पर्वतश्चैव यस्मादावामिहागतौ॥ आहूय पश्चादन्यस्मै कन्यां त्वं दत्तवानसि॥४६॥ मायायोगेन तस्मा

नमताय

त्वं नमोस्त्वाभिभविष्यति॥ तेन चात्मानमप्यर्थं यथावन्नहि वेत्स्यति॥४७॥ एवं शापे प्रदत्ते तु तमो राशिरथोत्थितः॥
नृपं प्रति ततश्चक्रं विष्णोः प्रादुरभूत्क्षणात्॥४८॥ चक्रवित्रासितं घोरं तानुभावभ्यगात्तमः॥ ततस्संत्रस्तसर्वां
गौ धावमानौ महामुनी॥४९॥ पृष्ठतश्चक्रमालोक्य तमोराशिं च दुर्मदम्॥ कन्यासिद्धिरहो प्राप्ता आवयो
रितिवेगितौ॥५०॥ लोकाल्लोकां नमनिशं धावमानौ भयार्दितौ॥ त्राहित्राहीति गोविंद भाषमानौ भयार्दि
तौ॥५१॥ विष्णुलोकं ततो गत्वा नारायण जगत्पते॥ वासुदेव हृषीकेश पद्मनाभ जनार्दन॥५२॥ त्राह्यावां पुंडरीकाक्ष
नाथोसि पुरुषोत्तम॥ ततो नारायणोचिंत्यः श्रीमान् श्रीवत्सलांछनः॥५३॥ निवार्य चक्रं ध्वांतं च भक्तानुग्रह

काम्यया॥ अंबरीषश्च मे भक्तस्तथैवौ मुनिसत्तमौ॥५४॥ अनयोर्हि हितं कार्यं न पश्यच मया पुनः॥ आपन्नौ तौ ततः श्री
मान् शीघ्रं प्रह्लादयन् हरिः॥५५॥ उवाच भगवान् विष्णुः श्रूयतामिति मे वचः॥ क्षमेथां मुनिशार्दूलौ भक्तसंरक्षणा
याय मे॥५६॥ अपराधं च चक्रेण क्षमाशीला हि साधवः॥ ततस्तौ मुनिशार्दूलौ मायां तस्यावबुध्य च॥५७॥ ददतु
स्तु नतः शापं विष्णुमुद्दिश्य कोपनौ॥ श्रीमतीहरणं विष्णो पत्कृतं क्षमनात्वया॥५८॥ यथा मत्यां तथैव त्वं जातेयो
मधुसूदन॥ अंबरीषस्यान्वयाये राज्ञो दशरथस्य हि॥ पुत्रस्त्वं भवता पुत्री श्रीमती धरणी प्रजा॥ भविष्यति विदेह
श्च प्राप्यतां प्राप्य गयिष्यति॥६०॥ राक्षसापसदः कश्चित्तां ते भार्यां हरिष्यति॥ यतो राज्ञोल्पधर्मेण हृता हि श्रीमती
शुभा॥६१॥ अतस्ते रक्षसा भार्या हर्तव्या छद्मनाच्युत॥ यथा प्राप्तं महद्दुःखमावाभ्यां श्रीमतीकृते॥६२॥ ताहे
तिवदतोभ्यां वै न तथा दुःखं च तत्कृते॥ इत्युक्तवंतौ तौ विप्रौ प्रोवाच मधुसूदनः॥६३॥ अंबरीषस्यान्वये तु भविष्य
तिंयशाः॥ श्रीमान् दशरथो नाम भूमिपालोति धार्मिकः॥६४॥ तदा तस्यात्मजः पुत्रो रामो नाम भवाम्यहम्॥ त
त्र मे दक्षिणो बाहुर्भरतो भविता किल॥६५॥ शत्रुघ्नो वामबाहुश्च शेषो सौलक्ष्मणः स्वयम्॥ नविपुष्पो न चैवा
[illegible]॥६६॥ ऋषिशापात्र मोरा॥ श्रीपदा रामो भवाम्यहम्॥ तत्र मांसमुपागच्छ गच्छेदानीं रिपुं विना

मरा७

विना ॥६७॥ तावत्क्षम मुनिश्रेष्ठावितिस्म प्राह माधवः ॥ एवमुक्तो तमोराशिः तत्क्षणाद्व्रजगाम वै ॥६८॥ आत्मा
र्थे संचिंतितेन प्रभुना भक्तरक्षिणा ॥ निवारितं हरेश्चक्रं यथापूर्वमतिष्ठत ॥ मुनिश्रेष्ठो भयान्मुक्तो प्रणिपत्य जना
र्दनम् ॥ निर्गतो शोकसंतप्तो द्रुतमुत्तौ परस्परम् ॥७०॥ अद्यप्रभृति देहांतं मा चां कन्यापरिग्रहम् ॥ न करिष्याव इत्युक्त्वा
प्रतिज्ञाय वनारथी ॥७१॥ मौनध्यानपरौ भूत्वा यथापूर्वं व्यवस्थितौ ॥ अंबरीषोपि राजासौ परिपाल्य स्वमेदिनीम् ॥७२॥ स
पत्नीज्ञातिसंबंधो विष्णुलोकं जगाम वै ॥ मानार्थमंबरीषस्य तथैव मुनिसिंहयोः ॥७३॥ रामो दाशरथिर्भूत्वा नमसानुप्रभु
र्विभुः ॥ कदाचित्कार्यवशतः स्मृतिः स्यादात्मनः प्रभुः ॥७४॥ पूर्णार्थोपि महाबाहुरपूर्णार्थ इव प्रभुः ॥ अनुग्रहाय भक्तानां
प्रभूणामीदृशी गतिः ॥७५॥ मायां कृत्वा महेशो विप्रोऽपि नामानुषीतनुः ॥ तस्मान्माया न कर्तव्या विदुषो दोषदर्शिभिः ॥
७६॥ एतत्ते कथितं सर्वं रामजन्मकथाश्रयम् ॥ अंबरीषस्य माहात्म्यं मायावित्वं च वै हरेः ॥७७॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि मायावि
त्वं हरेर्विभोः ॥ मायां विसृज्य भुक्तात्मा विष्णुलोकं स गच्छति ॥७८॥ दशरथसुतजन्मकारणं यः पठति शृणोत्यनुमोदने द्वि
जेन्द्र ॥ व्रजति स भवदूरतातिथित्वं न भवं हि भवेत्कुतश्चिदस्य ॥७९॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्येऽद्भुतोत्तरकां

डे श्रीरामजन्मोपक्रमश्चतुर्थः सर्गः॥४॥ वाल्मीकिरुवाच॥ नारद जगश्रृणुष्वाद्य सीताजन्मनिकारणम्॥ पुरा त्रेतायुगे क
श्चित्कौशिको नाम वै द्विजः॥१॥ वासुदेवपरो नित्यं नामगानरतः सदा॥ भोजनासनशय्यासु सदा तद्गतमानसः॥२॥ उदारस्वि
तं विस्मोर्गीयमानः पुनः पुनः॥ ॥ विष्णुस्थलं समासाद्य हरेः क्षेत्रमनुत्तमम्॥३॥ अगायत हरिं तत्र तालवेणुलयान्वितम्॥ मू
र्छनामूर्छयोगेन श्रुतिमंडलवेदितम्॥४॥ भक्तियोगसमापन्नो भिक्षामश्नाति तत्र वै॥ तत्रैनं गायमानं वै दृष्ट्वा कश्चि
द्द्विजस्तदा॥५॥ पद्माक्ष इति विख्यातस्तस्मै चान्नं ददौ सदा॥ सकुटुंबो महातेजाग्रश्नन्नन्नं हितस्य वै॥६॥ कौशिको
हि तदा हृष्टो गायन्नास्ते हरिं प्रभुम्॥ श्रवन्नास्ते स पद्माक्षः कालेकाले च भक्तितः॥७॥ कालयोगेन संप्राप्ताः शिष्या
वै कौशिकस्य च॥ सत्यं राजन्यवैश्यानां विप्राणां कुलसंभवाः॥८॥ ज्ञानविद्याधिकाः शुद्धा वासुदेवपरायणाः॥ तेषा
मपि तथान्नाद्यं पद्माक्षः प्रददौ स्वयम्॥९॥ शिष्यैश्च सहितो नित्यं कौशिको हृष्टमानसः॥ विष्णुस्थले हरिं तत्र प्रास्ते गाय
न्यथाविधि॥१०॥ तत्रैव मालवो नाम वैश्यो विष्णुपरायणः॥ दीपमालां हरेर्नित्यं करोति प्रीतमानसः॥११॥ मालती नाम भा
र्या स्यात्तस्य नित्यं पतिव्रता॥ गोमयेन समालिप्य हरेः क्षेत्रं समंततः॥१२॥ भर्त्रा सहास्ते सुप्रीता श्रृण्वंती गानमुत्तमम्॥ कुश

स्य॰तं समापन्ना ब्राह्मणाः शंसितव्रताः ॥१३॥ पंचाशद्दै समापन्ना हरेर्गानार्थमुत्तमम् ॥ साधयंतो हि कार्याणि कौशिक
स्य महात्मनः ॥१४॥ गानविद्यार्थतत्वज्ञाः श्रावंतोप्यवसंतत ते ॥ ख्यातमासीत्तदा तस्य गाने वै कौशिकस्य च ॥१५॥ श्रुत्वा रा
जा समभ्येत्य कालिंगो वाक्यमब्रवीत् ॥ कौशिकाद्य गणैः सार्द्धं गायस्वेह च मां पुनः ॥ शृणुध्वं च यथापूर्वं कुशस्थल॰जनाश्र
पि ॥ तच्छ्रुत्वा कौशिक प्राह राजानं सांत्वयन् गिरा ॥१७॥ न जिह्वा मे महाराज वाणी च मम सर्वदा ॥ हरेरन्यमपींद्रं वा स्तौति
चापि न वक्ति च ॥१८॥ एवमुक्ते तु तच्छिष्यो वसिष्ठो गौतमोऽसितः ॥ सारस्वतस्तथा दैत्यश्चित्रमाल्यस्तथा शिशुः ॥१९॥ ऊ
चुस्तं पार्थिवं तत्र यथा प्राह स कौशिकः ॥ श्रीकराश्च तथा प्रोचुः पार्थिवं विष्णुतत्पराः ॥२०॥ श्रोत्रानीमानि श्रावंति ह
रेरन्यं न पार्थिव ॥ गानं कीर्तिमयं यस्मात् श्रृणुष्वान्येन वा स्तुतिम् ॥२१॥ तच्छ्रुत्वा पार्थिवो हृष्टो गीयतामिति चाब्रवीत् ॥
स्वभृत्यान् ब्राह्मणाश्चैते कीर्तिं श्रावं तु वै यथा ॥२२॥ न श्रावंति कथां तस्मात्क्रीयमानां समंततः ॥ एवमुक्ता च तद्दासा राज
गुः प्रार्थिव सत्तम ॥२३॥ निरुद्धकर्णा विप्रास्ते गाने [illegible] नेद्र ते सुदुःखिताः ॥ काम शंकुभिरन्योन्यं श्रोत्राणि विभिदुर्द्वि
जाः ॥२४॥ कौशिकाद्यास्तु तां ज्ञात्वा मनोरतिं नृपस्य वै ॥ प्रसह्य कस्मात्कारयति स्वगाने सौ नृपः स्थिरम् ॥२५॥ इत्यु

स्कोवाश्रुनियता जितात्मं चिच्छिदुः स्वकम्॥ ततो राजा सुसंक्रुद्धो स्वदेशात् तान् व्यवासयत्॥२६॥ आदाय वित्तं सर्वेषां ततस्ते जग्मु

रुत्तराम्॥ दिशमासाद्य ते सर्वे कालधर्मेण योजिताः॥२७॥ नानागगनान्यमोहस्या किं कर्तव्यमिति स्म ह॥ विस्मितस्तत्क्षणं विप्रब्रह्मा

प्राह सुराधिपान्॥२८॥ कौशिकादीन् द्विजान्सर्वान् वासुदेवपरायणान्॥ गानयोगेन ये नित्यं पूजयंति जनार्दनम्॥२९॥

नानागानर्यभद्रं वो पादे देवत्वमिच्छत॥ इत्युक्त्वा लोकपालास्ते कौशिकेति पुनः पुनः॥३०॥ मालतीति तथा केचित् पद्माक्षेति तथा

परे॥ क्रोशमानाः समभ्येत्य नानारायविलासा॥३०॥ ब्रह्मलोकं गताः शीघ्रं मुहूर्तार्द्धेन वै सुराः॥ कौशिकादीन् ततो दृष्ट्वा ब्रह्म

लोके पितामहः॥३१॥ प्रत्युद्गम्य यथान्यायं स्वागतेनाप्यपूजयत्॥ ततः कोलाहलमभूत् त्वक्षिगोचरमुच्चरम्॥३२॥ ब्रह्मणा

श्च लक्षणं दृष्ट्वा देवानां द्विजसत्तम॥ हिरण्यगर्भो भगवांस्तान्निवार्य सुरोत्तमान्॥३३॥ कौशिकादींस्तदा राय मुनिदेवैः समावृतः॥ वि

ष्णुलोकं ययौ शीघ्रं वासुदेवपरायणाः॥३४॥ तत्र नारायणो देवः श्वेतद्वीपनिवासिभिः॥ ध्यानयोगेश्वरैः सिद्धैर्विष्णुभक्तिसमाहितैः॥

३५॥ नारायणसमैर्दिव्यैश्चतुर्बाहुधरैः शुभैः॥ विष्णुभक्तिसमापन्नैर्दीप्यमानैरकल्मषैः॥३६॥ भूतैर्नानाविधैश्चैव दिव्यस्त्रीभिः

समंततः॥ सेव्यमानोऽथ मध्ये वै सहस्रद्वारसंवृते॥३७॥ सहस्रयोजनायामे दिव्ये मणिमये शुभे॥ विमाने विमले चित्रे भद्रपी

ठासने हरिः॥३८॥ लोककार्यप्रसक्तानां कृत्वा दृष्टिं माधवः॥ तस्मिन्काले थ भगवान् कौशिकाद्यैश्च संवृतः॥३९॥ आगम्य प्र

रा

लिप्तालिप्तन्यागेन तुष्टाव गरुडध्वजम् ॥ ततो विलोक्य भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः ॥४०॥ कौशिके त्याह संप्रीत्या गानाम्स
वाँश्च यथाक्रमम् ॥ तत्र यो वो महानासीन्महाश्चर्यं समागते ॥४१॥ ब्रह्मणामाह विश्वात्मा शृणु ब्रह्मन्मयोदितम् ॥ कौशि
कस्य च ये विप्रास्साध्यसाधनतत्पराः ॥४३॥ हितायसंप्रवृत्ता वै कुशस्थलनिवासिनः ॥ मत्कीर्तिश्रवणे युक्ता गानतत्वार्थकोवि
दाः ॥४४॥ अनन्यदेवताभक्ता माध्यादेवा भवंत्विमे ॥ मत्समीपे तथान्यस्य प्रवेशं देहि सर्वदा ॥४५॥ एवमुक्त्वा पुनर्देवः कौशिकं
प्राह माधवः ॥ त्वशिष्यैस्त्वं महाप्राज्ञ दिव्यं धोमामकं सदा ॥४६॥ गणाधिपत्वमापन्नो यत्राहं त्वं समास्व वै ॥ मान्यवं मान्यतीं चे
ति प्राहत्वा त्रिहरो हरिः ॥४७॥ मम लोके यथाकामं भार्यया सह मानवः ॥ दिव्यरूपधरः श्रीमान् शश्वत्कालमिहानुगैः ॥४८॥ व
सेन्नित्यं यथाकामं यावल्लोका भवंति वै ॥ पद्माक्षमाह भगवान् धनदो भव मानद ॥४९॥ धनानामीश्वरो भूत्वा विहरस्व य
थासुखम् ॥ गणास्त्वोष्यंति त्वां मा शुभ्राप्नोसि मम लोकतां ॥५०॥ एते च विप्रा नियतं मम भक्तास्तपस्विनः ॥ श्रोत्रच्छिद्रं स
तं पूर्णं शंकुभिर्वै परस्परम् ॥५१॥ श्रोष्यामो नैव चान्यद्वै हरेः कीर्तिं विनेति ये ॥ महाव्रतधरा विप्रा मम भक्तिपरायणाः ॥
५२॥ एते प्राप्ताश्च देवत्वं मम सान्निध्यमेव च ॥ मालवो भार्यया सार्धं मत्क्षेत्रं परिरक्षवै ॥५३॥ गानमानादिभिर्नित्यं मम्यर्चयतु तत्तं
हि माम् ॥ गानं शृणोति यो नित्यं मत्कीर्तिचरितान्वितम् ॥५४॥ तेनासौ प्राप्तवान् लोकं मम ब्रह्म सनातनम् ॥ पद्माक्षो तौ म

णामाग कौशिकस्य महात्मनः॥५५॥ धनेशात्वमवाप्नोसि मम सांनिध्यमेव च॥ एवमुक्त्वा हरिस्तत्र समाप्ते लोकपूजितः॥५६॥ न
तो हरिर्भक्तजनैः समावृतः सुखेन तस्थौ कनकासने शुभे॥ भक्तैकगम्यो जितभक्तिसर्वान्सेनानयन्पाणिसरोरुहेण॥५
७॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अद्भुतोत्तरकांडे कौशिकादिवैकुंठगमनं नाम पंचमः सर्गः॥५॥ तस्मिन्क्षणे समारब्धो मधुरा
क्षरपेशलैः॥ महामहोत्सवस्तत्र कौशिकप्रीतियोजितैः॥१॥ विपंचीगुणतत्त्वज्ञैर्वाद्यविद्याविशारदैः॥ ततस्तत्र्यवरागायां
वैवेरिकौरिसमावृता॥२॥ गायमाना समायाता लक्ष्मीर्विष्णुपरिग्रहा॥ रत्नासहस्रकोटीभिर्वेत्रपाणिभिरावृवे॥
३॥ ब्रह्मादिसुरसंघानां तत्र हृष्ट्वा समागमम्॥ चेटीगणाधिपारूढा मुंशुंडीपरिवारान्विता॥४॥ ब्रह्मादींस्तर्जयंतस्तौ मुनीं
श्चापि समंततः॥ उत्सार्य दूरं हृष्टा वेत्रिणाः पर्वतोपमाः॥५॥ सर्वे ब्रह्मर्षिभिर्याताः सार्द्धं वै ब्रह्मणा सुराः॥ उक्तमित्येवमा
ध्वंतप्रभोरम्येवयं तु के॥६॥ स्थिताः प्रांजलयः सर्वे त्रिदशागतमन्यवः॥ तस्मिन्क्षणे तो समाहूतस्तुंबुरुर्मीनपूर्वकम्॥७॥

ती

त्रविवेश समीपं वै देव्या देवस्य चैव हि॥ तत्राक्षीणो यथायोगं नानामूर्च्छाक्षरान्वितम्॥८॥ जगौ कलपदं हृष्टो विपंचीं वा
ऽप्यवादयत्॥ विष्णुना कौशिकप्रीतो प्रयुक्तो गायकोत्तमः॥९॥ नानारत्नसमायुक्तो दिव्येराभरणोत्तमैः॥ दिव्यमाल्यैश्च
वसनैः पूजितो विष्णुमंदिरे॥१०॥ निर्गतस्तुंबरुर्हृष्टो जगाम स यथागमम्॥ ब्रह्माद्यास्त्रिदशाः सर्वे मुनयश्च यथागतम्॥

॥११॥ जग्मुर्विष्णुंप्रणम्योच्चैर्जयेतिभाषिणस्ततः॥ नारदोथमुनिर्दृष्ट्वातुंबुरोःसत्क्रियांहरेः॥१२॥ शोकेनाविष्टमनसा
संतप्तहृदयेक्षणः॥ चिंतामापेदिवांस्तत्रशोकमूर्छाकुलांतरः॥१३॥ ततःक्रोधेनमहताज्वालन्मुनिपुंगवः॥ लक्ष्मी
शशापसहसातद्दासीभिर्निराकृतः॥१४॥ यदहंराक्षसंभावंगृहीत्वाविष्णुकांतया॥ चेटीभिर्द्राविर्तैर्दूरंवेत्रपातेनताडि
तः॥१५॥ तस्मात्साजायतांराक्षसीगर्भसंभवा॥ यतोहंद्वारतःक्षिप्तश्चेटीभिःसावहेलनम्॥१६॥ हेलयाराक्षसीचत्वांबहिःक्षि
प्स्यतिभूतले॥ इत्युक्तेनारदेनाथचकंपेभुवनत्रयम्॥१७॥ हाहाकारंततश्चक्रुर्देवगंधर्वदानवाः॥ नारदोविलज्जापाथधि
ग्मांधिग्मामितिइतिब्रुवन्॥१८॥ नारायणसमायोगंमहालक्ष्मीसमीपतः॥ अहोतुंबुरुणाप्राप्तंधिग्मांमूढमबोधनम्॥१९
योहंहरेःसन्निकर्षाद्दूत्यैर्निर्यापितःकथम्॥ जीवन्यास्यामिकुत्राहंकिंमेतुंबुरुणाकृतम्॥२०॥ रोदमानोमुहुर्विद्वानधि
ग्मामितिचचिंतयन्॥ ततोनारायणोलक्ष्म्याःशापंश्रुत्वासुदारुणम्॥२१॥ लक्ष्म्यासहहृषीकेशश्चाजगामयतोमुनिः॥
रमाप्रसाद्यतंविप्रंप्रत्युवाचकृतांजलिः॥२२॥ दुरुक्तंभवतामत्यंतत्तदानतदन्यथा॥ तत्रकिंचित्प्रार्थयामिमुनेतत्कृपयाकुरु॥
२३॥ आरण्यानांमुनीनांवैलोकंलोकंचशोणितम्॥ कलशापूरितंभक्षेद्राक्षसीयाचकामतः॥२४॥ तस्यागर्भेभविष्यामि

लक्ष्मी

नच्छोऽसि तत्समुद्भव ॥ इत्युक्तं मया त्वं तु संभवेन्नो भवेदिति ॥ २५ ॥ नारदस्तु तथेत्याह अस्याः सर्वा हि दारुणा ॥ ततो नारायणो
देवो प्रोक्तवान्नारदं मुनिं ॥ २६ ॥ नाहं दानेन तपसा नेज्यया नापि तीर्थतः ॥ संतुष्यामि द्विजश्रेष्ठ यथा नाम्नां प्रकीर्तनात् ॥ २
गानेन नामगरणा यात्ममसायुज्यमाप्नुयात् ॥ निदर्शनं कौशिकोऽत्र गीतान्महत्त्वोकमाप्नुयात् ॥ २८ ॥ मूर्छनादियुतं गानं नाम्ना मति
मम प्रियम् ॥ तुंबुरुस्तत्प्रभावेन प्रियस्त्वतोऽपि मे द्विज ॥ २९ ॥ मूर्छनादिप्रयोगेन गानेन त्वं तथा भव ॥ ३० ॥ उक्तं प्रश्नगत्वा त्वं प्रदिश
नेम नित्तिव ॥ ३० ॥ मानसोत्तरशैले तु गानबंधुरिति स्मृतः ॥ तद्दृष्ट्वा शीघ्र शैले तं द्रुं गान त्वां स्त्वं भविष्यसि ॥ ३१ ॥ इत्युक्तो वि
ष्णुना विष्णो नारदो वाग्विदां वरः ॥ मानसोत्तरशैले तु गानबंधुं जगाम वै ॥ ३२ ॥ गंधर्वाः किंनरा यक्षास्तथा चाप्सरसां गणाः ॥
समासीनास्तु परितो गानबंधुश्च मध्यतः ॥ ३३ ॥ गानविद्यां समापन्ना शिक्षितास्तेन पक्षिणा ॥ स्निग्धकंठस्वरास्तत्र स
मासीना मुदान्विताः ॥ ३४ ॥ ततो नारदमालोक्य गानबंधुरुवाच ह ॥ प्रणिपत्य यथान्यायं स्वागतेनाभ्यपूजयत् ॥ ३५ ॥
किमर्थं भगवानत्रागतोऽसि महाद्युते ॥ किं कार्यं हि महाब्रह्मन् ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ३६ ॥ तच्छ्रुत्वा नारदो धीमान्प्रत्यु
वाच सुपक्षिणम् ॥ उक्तेकेंद्र महाप्राज्ञ शृणु सर्वं यथातथम् ॥ ३७ ॥ मम वृत्तं प्रवक्ष्यामि तथा भूतं महाद्युते ॥ वैकुंठनगरे

धीमन्नारायणात्समीपगम् ॥३८॥ मां विनिर्धूय संहृष्टं समाहूय चतुर्भुजम् ॥ लक्ष्मीसमन्वितो विष्णुरश्वरणो ह्यानमुत्तमम् ॥३९॥ ब्रह्मा
द्योऽवयं सर्वे निरस्ताः स्थानतश्च्युताः ॥ कौशिकाद्याः समासीना गानयोगेन वै हरिम् ॥४०॥ समाराध्यैव संप्राप्ता गाणपत्यं यथासु
खम् ॥ तेनाहमतिदुःखार्तोऽपि तप्तुं समुपागतः ॥४१॥ यद्दत्तं यत्कृतं चैव यच्चापि श्रुतमेव हि ॥ यद्धीतं च गानस्य कलां नार्हति
षोडशीम् ॥४२॥ विस्मोमरितान्यप्रकृत्य गानयोगस्य वै ततः ॥ पश्चात्तापं च मे दृष्ट्वा मां च नारायणोऽब्रवीत् ॥४३॥ उलूकं गच्छ दे
वर्षे गानबंधुं मतिर्यदि ॥ गाने च वर्तते ब्रह्मन् तत्र त्वं गानमाप्स्यसि ॥४४॥ इत्यहं प्रेषितस्तेन त्वत्समीपमिहागतः ॥ किं करिष्या
मि शिष्योऽहं तव मां पालयाव्यय ॥४५॥ नारदं प्राह धर्मात्मा गानबंधुर्महायशाः ॥ शृणु नारद यद्वृत्तं पुरा मम महामते ॥४६॥ आ
श्चर्यसमायुक्तं सर्वपापहरं शुभम् ॥ भुवनेश इति ख्यातो राजा भूद्धार्मिकः पुरा ॥४७॥ अश्वमेधसहस्रैश्च वाजपेयायुतेन
च ॥ गवां कोट्यर्बुददानैर्वसुवर्णास्य तथैव च ॥४८॥ दासदासीरथहस्तिनां गवाश्वानां तथैव च ॥ दत्त्वा स राजा विप्रेभ्यो मेदिनीं पर्य
पालयत् ॥४९॥ न्यवारयत्स्वके राज्ये गानयोगेन केशवम् ॥ अन्यं वा गानयोगेन गायन्यदि स मे भवेत् ॥५०॥ वध्यः सर्वात्मना तस्मा
द्देदेरीध्रः परः उमान् ॥ न ब्राह्मणोऽशृणोत्तथ्यं महद्विर्वेदमुत्तमम् ॥५१॥ गानयोगेन सर्वत्र स्त्रियो गायन्तु नित्यशः ॥ सूतमागधसंघाश्च

गीतं नेकारयं तु वै ॥५२॥ इत्याज्ञाप्य महातेजाः राज्यं वैश्वर्यपालयत् ॥ तस्य राज्ञः पुरामध्ये हरिमित्र इति स्मृतः ॥५३॥ बाल्यतो वि-
ष्णुभक्तश्च सर्वद्वंद्वविवर्जितः ॥ नदीपुलिनमासाद्य प्रतिमां हरेः शुभाम् ॥ अभ्यर्च्य च यथाशास्त्रं धूपं दध्यांतरं बहु ॥ मिष्टान्नं
पायसं दत्वा हरिमावेद्य रूपकम् ॥५५॥ प्रणिपत्य यथान्यायं तत्र विन्यस्तमानसः ॥ अगायत हरिं तत्र तालवर्णलयान्वितम् ॥५६॥
अतीव स्नेहसंयुक्तस्तु तेनांतरात्मना ॥ ततो राज्ञः समादेशाद्दूतास्तस्य समागताः ॥५७॥ नदर्चनादिसफलं निर्धूय च समंत-
तः ॥ बाल्यतां च गृहीत्वा तेराजसमभ्यकृन्य वेदयन् ॥५८॥ ततो राजा द्विजश्रेष्ठं परिभर्त्स्य सुदुर्मनाः ॥ राज्यान्निर्वासयामास ह-
त्वा सर्वं धनादिकम् ॥ प्रतिमां च हरेश्चैव नापश्यत्स यदृच्छया ॥ ततः कालेन महता कालधर्ममुपेयिवान् ॥६०॥ लोकांतरमनु-
प्राप्य उल्कदेहमाश्रितः ॥ सर्वत्र गच्छमानोऽपि भक्ष्यं किंचिन्न चाप्तवान् ॥६१॥ क्षुधार्तस्य सदा खिन्नो यममाह सुदुःखितः ॥ क्षु-
त्पीडावर्तने चैव दुर्गतस्य सदा मम ॥६२॥ मया पापं कृतं किं च किं करिष्यामि वै यम ॥ ततस्तं धर्मराट् प्राह धर्माधर्मप्रदर्शकः ॥६

दानादिकर्म

३॥ कृत्वापि सुमहत् पापं कृतमस्ति न तोऽनघ ॥ हरिमित्रं प्रति पुरा वासुदेवपरायणम् ॥६४॥ हरिमित्रे कृतं पापं वासुदेवार्चन-
दिषु ॥ तेन पापेन संप्राप्तः क्षुधाधस्त्वां सदानघ ॥६५॥ दानयज्ञादिकं सर्वं भ्रष्टं तेन राधिप ॥ गीतनादलयोपेतं गायमानं सदा
हरिम् ॥६६॥ हरिमित्रं समाहूय हृतवानसि तन्मुहम् ॥ उपहारादिकं चैव वासुदेवस्य सन्निधौ ॥६७॥ तव भृत्याः समाहृत्य

ज्यायं चक्रुस्तवाज्ञया ॥ हरेः कीर्तिं विनाचान्यद्व्यासतो न न कृत्यवै ॥६८॥ तस्मिन्रक्षरगोत्विमं देहं खादं नित्यं क्षुधान्वि
तः ॥ महानिरयसंस्थस्त्वं यावन्मन्वंतरं भवेत् ॥६९॥ मन्वंतरे न तोतीते भूम्यांत्वं श्वा भविष्यसि ॥ ततः कालेन मैहेना
मानुष्यमनु॰न्ध्यने ॥७०॥ एवमुक्त्वा यमो विद्वांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ सोहं नारदभूपालः पुरेदानीं मु॰रूकतां मम ॥७१॥ लब्ध
वान्रूकर्मदोषेण हरिमित्र श्रुतेन वै ॥ ततो मासनशे॰नेहं कोटरेस्थ्नवसन्मुने ॥७२॥ पूर्वोमर्तकदेहो मे भक्षनाय ह्युपस्थि
तः ॥ क्षुधान्वितोहं तं देहं त्वं भोक्तुं प्राक्रमं ततः ॥७३॥ तत्क्षणाद्दैवयोगेन हरिमित्रो महायशाः ॥ विमानेनार्कवर्णेन स्तुय
मानोप्सरोगणैः ॥७४॥ विष्णुदूतैः परिवृतो पथानेनागते द्विज ॥ विष्णुभक्तो महातेजाः पथि मां दृष्टवान्प्रभुः ॥७५॥ भुवनेशरी
रं तद्दृष्टौ॰रूकसंनिधौ ॥ श्वोहं तेन दयया शवसंनिधिसंस्थितः ॥७६॥ भुवनेशस्य न्नपतेर्दैहोयं दृश्यते खग ॥ ३॰रूकत्वं च भि
मिदं खादितुं प्रोद्यतोऽभवः ॥७७॥ तच्छ्रुत्वा हरिमित्राय प्रणम्य विनयान्वितः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा बहुमानपुरःसरं ॥
न्तसर्वं पूर्ववृत्तांतं नारदोस्मै न्यवेदयत् ॥ पुरा पराद्धं त्वयापि तस्य पाकोयमागतः ॥७९॥ यावन्मन्वंतरं विप्र खादिष्यामि शवं त्वि
मम् ॥ ततः श्वाहं भविष्यामि॰ततो नरः ॥८०॥ एतदाकर्ण्य करुणो हरिमित्रो महायशाः ॥ कृपया मां समाचष्ट श्रृणु॰रूकमहि

भविष्यामि॰

कियं

पते॥८१॥मयित्वयापराद्धं पतन्तं सर्वसांतवानहमु॥शवोल्यदर्शनं यावन्न पश्चात्त्वं भविष्यसि॥८२॥त्वामत्यगानयोगश्च प्राप्स्युम
त्प्रसादतः॥ततु हि विष्णुं च गानेन जित्वा पापस्य यातनाम्॥८३॥सुरविद्याधराणां च गंधर्वाप्सरसां तथा॥गानाचार्यो भवेथास्त्वं भक्त्य
मो ऽभ्यसमन्वितः॥८४॥ततः कलिप्रयातो ऽभिः सर्वं भद्रं भविष्यति॥हरिमित्र वचस्तत्र विष्णुदूतो ऽप्यबृंहितेः॥८५॥सर्वं निरयपापं मे
क्षमादेवस्य नाशयतः॥प्रसन्नाद्विष्णुभक्तस्तु ईदृशीं करुणां द्विजा॥८६॥कृत्वापराधिनो ऽकानामपि दुःखं व्यपोहति॥अभ्रमत
त्यं दिवचनमुक्त्वा समयो ऽयो हरिं॥पूर्वं निकथितं येन गानाचार्यो हमुत्तमः॥प्राप्स्यामि हरि मित्रेन हरिमित्रप्रसादतः॥८७॥नारदेन
दनुवर्णितं मया पूर्वजन्मचरितं महाद्भुतम्॥यः शृणोति हरिमित्यचेतसा सप्रयाति भुवनं गदाभृतः॥८८॥इत्यार्षे रामायणे श्रादि
काव्ये दुं उत्तरकांडे हरिमित्रोपाख्यानं षष्ठः सर्गः॥६॥गानबंधुस्ततः प्राह नारदं मुनिसत्तमम्॥एते किंनरसंघाश्च गंधर्वाप्सरसां गणाः॥
गानाचार्यमिच्छन्तो मां गानशिक्षार्थमागताः॥१॥न प्रमाणैव शक्या वा गानविद्या तपोधन॥तस्मात् श्रमेणयुक्तः श्वमत त्वं गानमानु
हि॥२॥एवमुक्तो मुनिस्तस्मै प्रणिपत्य जगौ यथा॥तच्छृणुष्व द्विजश्रेष्ठ वासुदेवं नमस्य च॥३॥इत्युक्ते नैव मुक्तस्तु नारदो मुनिसत्त
मं॥शिक्षाक्रमेणतं युक्तस्तच गानमशिक्षत॥गानबंधुस्तमाहेदं त्यक्तव्यं ज्ञो भवाधुना॥स्त्रीसंगमे तथा गीते क्षु तेव्याख्या
नसंगमे॥व्यवहारे च धान्यानां अर्थानां च तथैव च॥आये व्यये तथा नित्यं त्यक्तव्या लज्जा सुखी भवेत्॥६॥न कुंठितेन गूढेन नित्यं प्रा

नो५

ध

वरस्तादिभिः॥६॥ हस्तविक्षेपभावेन व्यादितास्येन चैव हि॥७॥ निर्वृतजिह्वायोगेन नागेयं हि कथंचन॥ न गायेदूर्ध्वबाहुश्च
नोर्ध्वदृष्टिः कथंचन॥८॥ स्वांगं निरीक्ष्यमाणोऽन परमप्रेक्षितान् तथा॥ हास्तो भयं तथाकंपस्तथान्यत्र स्मृतिः पुनः॥९॥ एता
नि समरूपाणि गानयोगे महामते॥ नैकहस्तेन शस्येत ताडनं संघट्टितेमुने॥१०॥ क्षुधार्तेनोष्णार्तेन विकलेन तथैव च॥ गान
योगो न कर्तव्यो नांधकारे कथंचन॥११॥ एवमादीनि योग्यानि कर्तव्यानि महामुने॥ एवमुक्तः स भगवान्नारदो विधिरक्षणो॥१२
अशिक्षयत्तथा गीतं दिव्यं वर्षसहस्रकम्॥ ततः समस्तसंपन्नो गीतप्रस्ताविकादिषु॥१३॥ विपंच्यादिषु संपन्नः सर्वस्वरविभागवि
त्॥ अयुतानि च षट्त्रिंशत्स्वरागाणि ज्ञातानि च॥१४॥ स्वराणां भेदयोगे च ज्ञानवान्मुनिसत्तमः॥ ततो गंधर्वसंघाश्च किन्नराः किन्
नरांगनास्तथा॥१५॥ मुनिना महसंयुक्ताः प्रीतियुक्ता भवंति ते॥ गानबंधुं मुनिः प्राह प्राप्य गानमनुत्तमम्॥१६॥ त्वां समासाद्य सं
पन्नस्त्वं हि गीतविशारदः॥ धांक्षश्चो महाप्राज्ञ किमवाप्यं करोमि ते॥१७॥ गानबंधुस्ततः प्राह नारदं मुनिपुंगवम्॥ ब्रह्मणो
दिवसे ब्रह्मन्मनवस्तु चतुर्दश॥ तेन लोकाः सपाताला वैभविष्यंति महामुने॥ तावन्मे स्यात्प्रशोभागस्तावन्मे परमं शुभम्॥१८
मनसा ध्यापितं मेध्या दाक्षिण्या मुनिसत्तमः॥ उलूकं प्राह देवर्षिः सर्वं ते सुमनोगतम्॥२०॥ अतीते कल्पसंयोगे गरुडस्त्वं भविष्यसि॥

ग्मकीपकाः

गानं दच्युतस्य सायुज्यं तस्य तस्य ते ॥२१॥ स्वस्ति तेऽस्तु महाप्राज्ञ गमिष्यामि प्रसीद मे ॥ एवमुक्त्वा ययौ विप्रो नगैस्तुंबुरुमुत्तमम् ॥२२॥
तुंबुरोश्च गृहाभ्यासे ददर्श विकृताकृतीन् ॥ कृंतबाहून्पादांश्च कृंतनासाक्षिवक्षसः ॥२३॥ कृंतोतमांगान्कर्णांश्च छिन्नभिन्नक-
लेवरान् ॥ पुंस्त्रियश्च विकृता निकृंतादर्शिनावहून् ॥२४॥ नारदेन च ते प्रोक्ताः के यूयं कृंतविग्रहाः ॥ नारदं प्रोचुरागास्ते त्वया संगताद-
कौरयम् ॥२५॥ वयं रागाश्च रागिण्यो गानेन भिन्नसंधिनः ॥ भवता गीयते यर्हि तर्ह्यवस्थेदृशी हि नः ॥२६॥ पुनस्तुंबुरुगानेन छिन्न-
भिन्नप्ररोहणम् ॥ तुंबुरुर्जीवयत्येव मारयस्यसि नारद ॥२७॥ तदाश्चर्यं महत् दृष्ट्वा श्रुत्वा च विस्मयान्वितः ॥ धिक्कृड उक्त्वा जगामाथ नारदो
विजनार्दनम् ॥२८॥ श्वेतद्वीपे स भगवान्नारदं प्राह माधवः ॥ गानबंधो च यद्ज्ञानं तेनासि त्वं न पारगः ॥२९॥ तुंबुरोः सदृशो नासी गाने
नानेन नारद ॥ मन्वो वैवस्वतस्याहमष्टाविंशतिमे युगे ॥३०॥ द्वापरांते भविष्यामि यदुवंशकुलोद्भवः ॥ देवक्यां वसुदेवस्य कृष्णनाम्ना महामु-
ने ॥३१॥ तदानीं मां समागम्य स्मारयेथा यथातथम् ॥ तत्र त्वां गानसंपन्नं करिष्यामि महामुने ॥३२॥ तावत्कालं यथायोगं देवगंधर्वयोनिषु ॥
शिक्षयेथा यथान्यायमित्युक्त्वांतरधीयत ॥३३॥ ततो मुनिः प्रणम्यैनं वीणावादनतत्परः ॥ देवर्षिर्देवसंकाशः सर्वाभरणभूषितः ॥३४॥ तप-
सां निधिरत्यर्थं वासुदेवपरायणः ॥ स्कंधे विपंचीमासाद्य सर्वलोकांश्चचालिशः ॥३५॥ वाहरांयाम्यमाग्नेय-
मैद्रं कौबेरमेव च ॥ वायव्यं च तथैशानं ससदः प्राप्य धर्मवित् ॥३६॥ गायमानो हरिं सम्यक् वीणावाद्यविचक्षणः ॥ गंधर्वाप्सरसां संघैः पू-
ज्यमानस्ततस्ततः ॥३७॥ ब्रह्मलोके समासाद्य कस्मिंश्चित्कालपर्यये ॥ हाहाहूहूश्च गंधर्वौ गीतवाद्यविशारदौ ॥३८॥ ब्रह्मणो गायकौ दि-
व्यौ नित्यं गंधर्वसत्तमौ ॥ तत्र ताभ्यां समासाद्य गायमानो हरिं मुनिः ॥३९॥ ब्रह्मणा च महातेजाः पूजितो मुनिसत्तमः ॥ तं प्रणम्य महात्मानं

सर्वलोकपितामहम् ॥४०॥ चचार च यथाकामं सर्वलोकेषु नारदः ॥ पुनः कालेन महता गत्वा प्राप्य चतुर्मुखं गुरोः ॥४१॥ वीणामादाय तत्र
स्थोत्र त्रस्थैरप्यत्र क्षितिः ॥ स्वरकन्याश्च तत्रस्थाः षड्जाद्याः सप्त चैव ताः ॥४२॥ श्रीद्वितो भगवान् दृष्ट्वा निर्गताश्च समस्वराः ॥ शि-
क्षयामास बहुशस्तत्र तत्र महामुनिः ॥४३॥ कालेनानेन ततो विष्णुर्वनीतो जगन्मयः ॥ देवक्यां वसुदेवस्य यादवो सो महाद्युतिः ॥४४॥
पुरा वियोगसन्तप्तो नारदोऽपि महामुनिः ॥ स प्रस्वरांगना दृष्ट्वा गानविद्याविशारदः ॥४५॥ ययौ रैवतके कृष्णं प्रणिपत्य महामुनिः ॥
यत्ता यथा दर्शयं तत्र श्वेतद्वीपे त्वया पुरा ॥४६॥ नारायणोन कथितं गानयोगार्थमुत्तमम् ॥ तच्छ्रुत्वा प्रहसन् कृष्णः प्राह जाम्बवतीं मु-
दा ॥४७॥ एनं मुनिवरं भद्रे शिक्षयस्व यथाविधि ॥ वीणागानसमायोगे तथेत्याह च सा पुनः ॥४८॥ प्रहसन्तीय यथायोगं शिक्षयामास तं मु-
निम् ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे नारदं प्राह केशवः ॥४९॥ सत्यामसीपमागच्छ शिक्षयस्व तया पुनः ॥ तथेत्युक्त्वा सत्यभामां प्रणिपत्य ययौ मुनिः ॥
५०॥ तया स शिक्षितो विद्वान् पूर्णे संवत्सरे ततः ॥ वासुदेवनियुक्तोसौ रुक्मिणीसदनं गतः ॥५१॥ श्रंगनाभिस्तत्तत्ता भिर्दासीभिर्मुनिसत्त-
मः ॥ प्रयुक्तोसौ गायमानोऽपि न स्वरं वेत्ति वै मुनिः ॥५२॥ ततः श्रमेण महता वत्सरद्वयसंयुतम् ॥ शिक्षितोसौ तदा देव्या रुक्मिण्याधिजगौ मुनिः
॥५३॥ ततः स्वरांगनाः प्राप्तनत्रीयोगं महामुनिम् ॥ आहूय कृष्णो भगवान् स्वयमेव महामुनिम् ॥५४॥ प्रशिक्षयदमेयात्मा गानयोगमनुत्तम-
म् ॥ कृष्णदत्तेन गानेन ततस्ता स्वरांगनाः ॥५५॥ ब्रह्मानन्दः समभवत् नारदस्य च चेतसि ॥ ततो देवादयो दोषाः सर्वे स्वस्थं गता द्विजाः ॥५६॥
ईर्षा च तुंबुरे याऽसीन्नारदस्य हि सा गता ॥ ततो ननर्त देवर्षिः प्रणिपत्य जनार्दनम् ॥ उवाच च हृषीकेशः सर्वज्ञस्त्वं महामुने ॥ प्रविश्य गानयो-
गेन गायस्व मम संनिधौ ॥५७॥ एवं नेप्रार्थितं प्राप्तं मम लोके तथैव च ॥ नित्यं तुंबुरुणा सार्द्धं गायस्व च यथा तथम् ॥५८॥ एवमुक्तो मुनिस्त-

नयथायोगंचचारसः ॥ यथासंपूजयेत्कृष्णं हृदं भुवननायकम् ॥ ९० ॥ तथाजगौहरेस्तत्रनियोगाच्छंकरात्मये ॥ रुक्मिण्याचैवस
त्यया जांबवत्यामहामुनिः ॥ ९१ ॥ कृष्णेन च द्विजश्रेष्ठ गानश्रुतिविशारदः ॥ एतत्तेमुनिशार्दूल प्रोक्तं गीतक्रमं मया ॥ ९२ ॥ प्रा
प्नगोवासुदेवाख्यं गायमानोनिशं द्विज ॥ हरेः सालोक्यमाप्नोति सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ ९३ ॥ अन्यथा नरकं गच्छेत् गायमानोन्यदे
वहि ॥ कर्मणा मनसा वाचा वासुदेवपरायणः ॥ ९४ ॥ गायन्शृण्वन्नृतमाप्नोति सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ कथितमिदमपूर्वं जान
कीजन्मपूर्वं श्रुतिसुखमतिगुह्यं स्नेहतस्तेहसर्वम् ॥ कलुषकलिलविपक्षं भव्यदानैकदक्षं नृभिरिदमतिवंद्यं सर्वदेवाभिवंद्य
म् ॥ ९५ ॥ इत्यार्षेराम॰ आ॰ अद्भुतोत्तरकांडे नारदगानप्राप्तिर्नामसप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ अथ सा शोणितोद्भूता राक्षसीगर्भसंभवा ॥ यथाभूमिन
न्नोत्पन्ना जानकी च यथा हि सा ॥ १ ॥ सीतानतच्छृणु विप्रेंद्र वर्णयामि तवानघ ॥ दशास्यो रावणो नाम तपस्तप्तुं मनोदधे सुदारुणम् ॥ २ ॥
त्रैलोक्यस्याधिपत्याय अजरामरणाय च ॥ बहुवर्षं तपस्तप्त्वा पंचाग्निनार्कसमोऽभवत् ॥ ३ ॥ ततस्तेजसा जगत्सर्वं दह्यमानं यदाभ
वत् ॥ प्रजापतिस्तदागत्य रावणं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पौलस्त्य विरमाद्य त्वं तपसो मम वाक्यतः ॥ तपसोग्रेण महता लोका भस्मी
कृता इव ॥ ५ ॥ वरं ददामि ते वत्स यत्ते मनसि वर्तते ॥ तपोधनस्त्वं भस्वाद्य वरदानं मतईप्सितम् ॥ ६ ॥ न्यवारयत्तच्चक्षुं विस्तीर्य विंबावलोक
नात् ॥ प्रणिपत्य जगन्नाथं वरं वव्रे सुरावराः ॥ ७ ॥ देहि सर्वामरत्वं मे वरदोसि यदा प्रभुः ॥ तदाकर्ण्य वचो ब्रह्मा पुनः प्राह सुरावराम् ॥

15

॥८॥ नहि सर्वामरत्वं ते वरमन्यं वृणुष्व मे ॥ ततः सुरावराः प्राह क्रूरवादी हि राक्षसः ॥९॥ सुरासुरा यक्षाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ वि-
द्याधराः किन्नरा वा तथैवाप्सरसां गणाः ॥१०॥ न हन्युर्मां कथंचित्ते देहि मे वरमुत्तमम् ॥ अन्यच्चैतेन रतो रत्नन्तच्छृणुष्व पितामह
॥११॥ आत्मजो दुहिता लक्ष्मीरत्यर्थं ना पितामवेत् ॥ तदा मृत्युर्मम भवेद्यदि कन्याभिकांक्षति ॥१२॥ तथेत्युक्त्वा जगामासौ ब्र-
ह्मा लोकपितामहः ॥ नरान्नगराणां यद्रक्षो मत्वा नानन्तरागवान् द्विज ॥१३॥ प्रसन्नदत्तवरो राजा रावणो बलदर्पितः ॥ त्रैलोक्यजय-
सर्वस्वं प्राप्तवान् बाहुवीर्यतः ॥१४॥ एकदा रावणो राजा दंडकारण्यमागतः ॥ तत्रर्षीन्गनकंन्यांश्च दृष्ट्वा मनसि चिंतयत् ॥
१५॥ एतानजित्वा हि कथं त्रिलोकजयमागहम् ॥ एषां वधेन च श्रेयो न पश्यामि महात्मनाम् ॥१६॥ दुरात्मा स विचिंत्यैतत्प्राह
तान्मुनिपुंगवान् ॥ अहं सर्वस्य जगतः शास्ता च जयमागहम् ॥१७॥ भवतां जयमाकांक्षे जयं ददेत द्विजर्षभाः ॥ इत्युक्त्वा स शराग्रे
राक्षसानाच्छोतितैर्मं गतः ॥१८॥ बल्गादाकृष्य तेषां वैकं कलशे स्थापयत्प्रभुः ॥ तत्र गृत्समदो नाम शततं पिता द्विजः ॥१९॥ दुहित्रर्थे मा-   पुत्र३
६२ र्ययास प्रार्थितो भगवान्मुनिः ॥ लक्ष्मीर्मे हि ताभूयादित्यसौ कलशे प्रभुः ॥२०॥ दुग्धं चाररहरत्तत्र कुशाग्रेण च मंत्रितम् ॥ स्थापय-
त्येष नियतं तदहर्निर्दधो व्रतम् ॥२१॥ तद्दिने दैवयोगेन कलशेन वरावराः ॥ मुनीनां शोणितं स्थाप्य गृहित्वा त्वगृहं ययौ ॥२२॥

शोणितं०

भार्यां मंदोदरीं प्राह कलशं रक्ष सुंदरि ॥ विषादप्यधिकं विद्धि कलशे स्थितम् ॥ २३ ॥ न देयं नापि वा भक्ष्यं मुनीनां शोणितं त्विदम् ॥ त्रैलोक्यज

यं सर्वस्वं पर्याप्तं मे वसुंदरि ॥ २४ ॥ गृहेस्थाप्य यत्नेन इत्युक्त्वा सा तथाकरोत् ॥ त्रैलोक्यजयलाभेन रावणोऽलोकरावणः ॥ २५ ॥ देवदानवय

क्षाणां गंधर्वाणां च कन्यकाः ॥ आहृत्य रमयामास मंदरे सह्यपर्वते ॥ २६ ॥ हिमवन्मेरुविंध्यादौ रमणीयवने तथा ॥ मंदोदरी त

था दृष्ट्वा पतिं सा हि मनस्विनी ॥ २७ ॥ आत्मानं गर्हयामास भर्तृस्नेहमपश्यति ॥ धिग्जीवितं हि नारीणां यौवनं कुलमेव च ॥

२८ ॥ वंचिताः पतिना याः स्युस्तस्मान्मे मरणं वरम् ॥ उग्रमेकं लशो दिष्टं शोणितं क्ष्वेडतोधिकम् ॥ २९ ॥ पपौ मरणमाकांक्ष

पतिना वंचिता सती ॥ लक्ष्मीसरणा दुग्धेन मिश्रिता च्छोणितादभूत् ॥ ३० ॥ सद्योरावणकांतायां गर्भो ज्वलनसंनिभः ॥ ततो

विस्मयमापन्ना सा हि मंदोदरी शुभा ॥ ३१ ॥ पीतं विषाधिकं रक्तं गर्भस्तेनाभवन्मम ॥ इति संचिंतयत्येव भर्ता प्रवासितो मम ॥ ३२

विस्मयमापन्ना सा हि मंदोदरी शुभा ॥ ३१ ॥ पीतं विषाधिकं रक्तं गर्भस्तेनाभवन्मम ॥ इति संचिंतयत्येव भर्ता प्रवासितो मम ॥ ३२ ॥

कामिनीभिः क्रीडते सकामी भर्ता हि रावणः ॥ संवत्सरमिदं भर्त्रा सह मे वसतिर्न हि ॥ ३३ ॥ किं वक्ष्यमयासाध्व्या गर्भिण्या भर्तृसंस

र्गे ॥ चिंतया दग्धगात्री च तीर्थसेवनछद्मना ॥ ३४ ॥ विमानवरमारुह्य कुरुक्षेत्रं जगाम सा ॥ तत्र गर्भं विनिःकृष्य निचखान भुव

स्तले ॥ ३५ ॥ स्नात्वा सरस्वतीतोये पुनरायात्स्वमालयम् ॥ न वेदितं वै कस्मैचिद्रहः कार्यं सुगोपितम् ॥ ततः कालेन कियता ज

नकर्षिर्महामनाः ॥ कुरुक्षेत्रं समासाद्य लांगलं यज्ञमावहत् ॥ ३७ ॥ स्वर्णलांगलमादाय यज्ञभूमिं च कर्षतः ॥ स्वर्णलांग

18

गच्छती तां ततः कन्यैका प्रोत्थिता भवत् ॥३८॥ पुष्पवृष्टिश्च महती पपात कन्यको परि ॥ तत् दृष्ट्वा महदाश्चर्यं राजा विस्मय
मागतः ॥३९॥ कर्त्रये मूर्छितां प्राप्त ततः विभूत्तर स्वती ॥ राजन् रूढा राम कन्यां त्वं पालयैनां महाप्रभाम् ॥४०॥ ज्वलना
र्कसमां दिव्यां महत्कार्यं तवालये ॥ भविष्यति महाभाग क्षेमं च जगतोनया ॥४१॥ यज्ञः संपाद्यतां राजन् नायं विप्रैस्त
वानघ ॥ नामास्याः किल सीतेति सीतायां स्थिता यतः ॥४२॥ कन्ययैनं दुहितरमित्युक्त्वा वाक् तिरोगता ॥ तच्छ्रु
त्वा प्रीतिमान् राजा यज्ञं कृत्वा महाधनम् ॥४३॥ जगाम सीतामादाय महिषीभ्यश्च तां ददौ ॥ एतत्ते कथितं विप्र सीताजन्म
ककारणम् ॥४४॥ श्रुत्वैतत्सर्वपापेभ्यो मुक्तो भवति मानवः ॥ जनकदुहितृजन्म श्रावयित्वा च श्रुत्वा न पुनरिह जन्म प्राप्नु
यात्पुण्यवांश्च ॥ दशरथसुतकीर्तितां तस्य गेहे कदाचिन्न त्यजति स च सर्वैः पातकैर्मुच्यते च ॥४५॥ इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये
आ॰ स्य॰ अद्भुतोत्तरकांडे सीतोत्पत्तिर्नामाष्टमः सर्गः ॥८॥ रामः सीतापरित्यागं कृत्वा दशरथादिभिः ॥ भ्रातृभिश्चापि सहितो भार्य
या सहसीतया ॥१॥ अयोध्यां गन्तुमारेभे नानावाद्यपुरःसरम् ॥ वाल्मीकिनंदनो रामो भार्गवो रेणुकासुतः ॥२॥ तस्य दाशरथेः श्रु
त्वा रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ विवाहकौतुकं वीरः पथि तेनैव समागमत् ॥३॥ धनुरादाय तद्दिव्यं क्षत्रियाणां निबर्हणम् ॥ जिज्ञासमानो राम
स्य वीर्यं दासार्थे तदा ॥४॥ तमभ्यागतं दृष्ट्वा उद्यतास्त्रमवस्थितम् ॥ प्रहसन्निव विप्रेंद्रं रामो वचनमब्रवीत् ॥५॥ स्वागतं ते मुनि

श्रेष्ठ किं कार्यं करवाणि ते ॥ प्रोवाच भार्गवो रामं त्वयागतेन किमस्ति मे ॥६॥ क्षत्रकालं हि राजेन्द्र धनुरेतन्ममास्ति हि ॥ समारोपय यत्नेन यदि
दिशक्तोसि राघव ॥७॥ इत्युक्तस्त्वाह भगवन् त्वं नाधिक्षेप्तुमर्हसि ॥ न हि मया स्वधर्मेण क्षत्रियाणां द्विजातिषु ॥८॥ इक्ष्वाकुणां विशेषेण बाहुवी
र्येण कत्थनम् ॥ तमेवं वादिनं तत्र रामो वचनमब्रवीत् ॥९॥ अलं त्वैवं पदेशेन धनुरापच्छ राघव ॥ ततो जग्राह रोषेण क्षत्रियर्षभसूदनं ॥१०॥
रामो दाशरथिर्दिव्यं हस्ताद्रामस्य कार्मुकम् ॥ धनुरारोपयामास सलीलं इव राघवः ॥११॥ ज्याशब्दमकरोत् तत्र स्मयमानः स वीर्यवान् ॥ त
स्य शब्देन भूतानि वित्रस्तान्यशनेरिव ॥१२॥ अब्रवीच्च तथा रामं रामो दाशरथिस्तदा ॥ इदमारोपितं ब्रह्मन् किमन्यत्करवाणि ते ॥१३॥ तस्य
रामो ददौ दिव्यं जामदग्न्यो महाबलः ॥ शरमाकर्णदेशांतं त्वं समाकृष्यतामिति ॥१४॥ तच्छ्रुत्वा प्राब्रवीद्रामः प्रदीप्त इव मन्युना ॥ श्रूयते
क्षम्यते चैव दर्पपूर्णोसि भार्गव ॥१५॥ त्वयाप्यतिगतं तेजः क्षत्रियेक्षो विशेषतः ॥ पितामहप्रसादेन मां क्षिपस्य धुना तथा ॥१६॥ प
श्य मां त्वेन रूपेण चक्षुस्ते वितराम्यहम् ॥ ततो रामशरीरे वै रामो पश्यत भार्गवः ॥१७॥ आदित्यान् वसवो रुद्रान्साध्यांश्च समरुद्गणान्
॥ पितॄन् हुताशनांश्चैव नक्षत्राणि ग्रहांस्तथा ॥१८॥ गंधर्वान्राक्षसान्यक्षान् नदीस्तीर्थानि यानि वै ॥ ऋषीन्वैवालखिल्यांश्च ब्रह्मभू
तान्सनातनान् ॥१९॥ देवर्षीश्चैव कात्स्न्येन समुद्रान्पर्वतांस्तथा ॥ वेदांश्च सोपनिषदान् वषट्कारान्सतत्ध्वरैः ॥२०॥ अक्षचापं तं विमाना

17

९०

निषधुर्वेदांश्च सर्वशः ॥ विष्णुतो मे वरं दानि वर्षाणि च महाव्रत ॥ २० ॥ ततः स भगवान् विष्णुस्तं वै बाणं मुमोच ह ॥ शुष्काशनिसमा
कीर्णमहोल्काभिश्च सुव्रत ॥ २२ ॥ पांशुवर्षेण महता मेघवर्षैश्च केवलम् ॥ भूमिकंपैः सनिर्घातैर्नादैश्च विपुलैरपि ॥ २३ ॥
भार्गवं विह्वलं कृत्वा तेजश्चाक्षिप्य केशवं स्म ॥ भार्गवस्त्वरितो वा रामो राम बाहुप्रवेवितः ॥ २४ ॥ स तु विह्वलतां गत्वा प्रतिःअ
भ्युपचेतनाम् ॥ नमः प्रत्यागतप्राणः प्राणामद्विष्णुतेजसम् ॥ २५ ॥ विष्णुना सोभ्यनुज्ञातो महेंद्रमगमत्पुनः ॥ भीतश्च तत्र न्यव
सद्धि भीतश्च महातपाः ॥ २६ ॥ ततः संवत्सरे पीते गतौजसमवस्थितम् ॥ निर्मदं दुःखितं दृष्ट्वा पितरो राममब्रुवन् ॥ २७ ॥ न वै
सम्यगिदं पुत्र विष्णुमासाद्य वै कृतम् ॥ स हि पूज्यश्च मान्यश्च त्रिषु लोकेषु सर्वदा ॥ २८ ॥ गच्छ पुत्र नदीं पुण्यां वधूरसकृ
तां च यां ॥ तत्रोपस्पर्श तीर्थेषु पुनर्वपुरवाप्स्यसि ॥ २९ ॥ दीप्तोदं नाम तत्तीर्थं यत्र मे प्रपितामहः ॥ भृगुः पूर्वं पुरो राम तप्तवान्
तं तपः ॥ तत्तथा कृतवान् रामो भार्गवो वचनात्पितुः ॥ प्राप्तवांश्च पुनस्तेजो भरद्वाज महामुने ॥ ३१ ॥ यस्तत् ... ध्वृणुयाद्
रामचारित्रमुत्तमम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ३२ ॥ ततो रामो जानकीसुप्रपाणिः स्तूतैर्भक्त्या मागधै
स्तूयमानः ॥ अयोध्यां सारैरास्त तो देवसंधैः सुन्दरां कोशलानां जगाम ॥ ३३ ॥ इत्यार्षे० वा० आ० ५ ग्रुनेरकां० जामदग्न्य विश्व रूप १८
शान्तं नाम सर्गः ॥ ८ ॥ अथ सीतां लक्ष्मणाभ्यां सह केनापि हेतुना ॥ जगाम विपिनं रामो दंडकारण्यमाश्रितः ॥ १ ॥ तत्र गोदावरीती

॥१८

रेपर्णीशल्यां विधाय सः ॥ रामेण लक्ष्मणेनापि रहितां जानकीं ततः ॥ २ ॥ आहरद्रावणो मोहात् लंकायां तां न्यवासयत् ॥ तामदृष्ट्वा ततो
रामो लक्ष्मणाश्रममहाबलः ॥ ३ ॥ अटंतौ चाटवीं सर्वां सीतादर्शनलालसौ ॥ रामस्य रुदतस्तत्र बाष्पवारिसमुद्भवा ॥ ४ ॥ नदी वैत
रणी चाभूच्चक्षुषाश्रुसमुद्भवा ॥ वितरत्यश्रु वै यस्मात् ततो वैतरणी स्मृता ॥ ५ ॥ पितॄणां तरणं यस्मात्स्मरणात्स्नानेन तर्पणात् ॥ ते
नापि कारणेनासौ नदी वैतरणी स्मृता ॥ ६ ॥ नेत्रयोर्दूषिका पार्श्वतत्र शैलस्ततो भवत् ॥ सुग्रीवेण वानरेण सख्यं कर्तुमि
हागतः ॥ ७ ॥ ऋष्यमूकमगाद्रामो लक्ष्मणेनानुजेन च ॥ पंचभिर्मंत्रिभिः सार्धं सुग्रीवो नाम वानरः ॥ ८ ॥ यत्रास्ते बालिभ
यतः सोऽपश्यद्रामलक्ष्मणौ ॥ चापबाणधरौ वीरौ ससंतापविवर्णांबरम् ॥ ९ ॥ नो दृष्ट्वानु सुतं त्रस्तो बालिपक्षाव मन्यत ॥ प्रा
स्थापयद्धनुमंतं भिक्षुरूपेण वानरम् ॥ १० ॥ आत्मानं दर्शयामास हनूमान् रामलक्ष्मणौ ॥ को भवानिति चोक्तेऽथ चतुर्बा
हुं किरीटिनम् ॥ ११ ॥ शंखचक्रगदापाणिं वनमालाविभूषितम् ॥ श्रीवत्सवक्षसं देवं पीतवाससमच्युतम् ॥ १२ ॥ लक्ष्मी
सरस्वतीभ्यां च संश्रितोभयपार्श्वकम् ॥ ब्रह्मपुत्रैः सनंदाद्यैः स्तूयमानं समंततः ॥ १३ ॥ देवर्षिपितृगंधर्वैः सिद्धविद्याधरोर
गैः ॥ सेव्यमानं महात्मानं पुंडरीकविलोचनम् ॥ १४ ॥ सहस्रसूर्यसंकाशं शतचंद्रशुभाननम् ॥ कृतमहस्त्रमतुलं धारयं च लक्ष्म

राम्।।७।।अथैनं तं रामशिरसि श्वातपत्रं कराग्रयोः।।दधानं सर्वलोकेशं नागतं चैश्वसंस्तुतम्।।८।।आत्मानं दर्शयामास रामचंद्रो
हनूमते।।तद्रूपं हनुमान्वीक्ष्य किमेतदिति विस्मितः।।९।।क्षणं निमील्य नयने पुनः सोपश्यदद्भुतम्।।स्तुत्वा नत्वा च बहुधा
सोब्रवीदेवं वचः।।१०।।अहं सुग्रीवसचिवो हनुमान्नाम वानरः।।सुग्रीवप्रेषितोहं वै युवां विज्ञातुमागतः।।११।।दृष्ट्वा तु
वांच द्विभुजौ चापनाराधरौ वरम्।।आगात्य चान्यथा दृष्टो वद मे कौ भवानिति।।१२।।इति पवनकुमारं व्याकुलं व्याहरंतं
किमिति कथमितीदं कंपमानं प्रवंगम्।।कृतकरपुटसंगं संधेयुं सवंतं मधुरतरमुदारं रामचंद्रो ब्रवीतम्।।१३।।इत्याधे
वा॰आ॰ग्र॰ हनुमच्चतुर्भुजदर्शनं नाम सर्गः।।१०।।रामो हनुमते प्राह आत्मानं पुरुषोत्तमम्।।वत्स वत्स हनूमंस्त्वं मतोय
स्य दृश्वानसि।।१।।ततेहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वावहितो मम।।अवाच्यमेतद्विज्ञायैं मात्मगुह्यं सनातनम्।।२।।यत्तु देवान
जानंति यतंतो पि द्विजातयः।।इदं ज्ञानं समाश्रित्य ब्रह्मभूता द्विजोत्तमाः।।३।।न संसारं प्रपश्यंति पूर्वे पि ब्रह्मवादिनः।।गुह्याद्
गुह्यतमं साक्षाद्गोपनीयं प्रयत्नतः।।४।।वक्ष्ये भक्तिमतो ह्यस्य भवतो ब्रह्मवादिनः।।आत्मा यः केवलः शुद्धः शांतः सूक्ष्मः
सनातनः।।५।।अस्ति सर्वांतरः साक्षी चिन्मात्रं तमसः परः।।सोंतर्यामी स पुरुषः स प्राणः स महेश्वरः।।६।।स कालोग्निस्तद

मायातः

वि५.

विश्वं

कं सयोदेवइति श्रुतिः ॥ तस्माद्विजायते सर्वं तत्रैव प्रविलीयते ॥७॥ मायया भावनाबद्धः करोति विविधास्तनूः ॥ न चाप्ययं सं
सरति न च संसारयेत्प्रभुः ॥८॥ नायं पृथ्वी न सलिलं न तेजः पवनो नभः ॥ न प्राणो न मनो व्यक्तं न शब्दः स्पर्श एव च ॥९॥ न रू
परसगंधाश्च नाहंकारस्तथैव च ॥ न पाणिपादौ नो पायुर्न चोपस्थं प्लवंगम ॥१०॥ न कर्ता न च भोक्ता च न च प्रकृतिपूरुषौ ॥
न माया नैव च प्राणाश्चैतन्यः परमार्थतः ॥११॥ यथा प्रकाशतमसोः संबंधो नोपपद्यते ॥ तद्वदेव न संबंधः प्रपंचपरमात्म
नोः ॥१२॥ छायातपौ यथा लोके परस्पर विलक्षणौ ॥ तद्वत्प्रपंच पुरुषौ विभिन्नौ परमार्थतः ॥१३॥ यद्यात्मा सत्यतः स्व
स्यो विकारी स्यात्स्वभावतः ॥ न हि तस्य भवेन्मुक्तिर्जन्मांतरशतैरपि ॥१४॥ पश्यंति मुनयो मुक्ताः स्वात्मानं परमार्थतः ॥
विकारहीनं निर्दोषमानंदात्मानमव्ययम् ॥१५॥ अहं कर्ता सुखी दुःखी कृशः स्थूलेति या मतिः ॥ सा चाहंकर्तृसंबंधादात्मन्या
रोप्यते जनैः ॥१६॥ वदंति वेदविद्वांसः साक्षिणं प्रकृतेः परम् ॥ भोक्तारं क्षयं बुध्वा सर्वत्र समवस्थितम् ॥१७॥ तस्मादज्ञानमू

आत्मज्ञानं

लोयं संसारः सर्वदेहिनाम् ॥ अज्ञानं तच्च जहति साधुसंगति संगतैः ॥१८॥ नित्योदितः स्वयं ज्योतिः सर्वगः पुरुषः परः ॥ अहं
काराविवेकेन कर्ताहमिति मन्यते ॥१९॥ पश्यंति ऋषयो व्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ॥ प्रधानं प्रकृतिं बुद्ध्वा कारणं ब्रह्मवादि
नः ॥२०॥ तेनायं संगतो ह्यात्मा कूटस्थो पि निरंजनः ॥ आत्मानमक्षरं ब्रह्म नावबुद्धेत तत्त्वतः ॥२१॥ [illegible]

नथेतरम्॥ रागद्वेषादयो दोषाः सर्वे भ्रांते र्निबंधनाः॥२२॥ कार्यैपस्यभवेद्दोषो पुण्यंपापमिति श्रुतिः॥ तद्द्देवहि सर्वेषां स
र्वदेहसमुद्भवः॥२३॥ नित्यः सर्वत्रगो ह्यात्मा कूटस्थो दोषवर्जितः॥ एकः स भिद्यते भ्रांत्या मायया न स्वभावतः॥२४॥
तस्मादद्वैतमेवाहुर्मुनयः परमार्थतः॥ भेदो व्यक्तस्वभावेन स चात्मान्यसंश्रयः॥२५॥ यथा हि धूमसंपर्कादाका
शो मलिनो भवेत्॥ अंतःकरणजैर्भावैरात्मतत्त्वं न लिप्यते॥२६॥ यथा स्वप्रभया भाति केवलः स्फटिको मलः॥ उपा
धिहीनो विमलस्तथैवात्मा प्रकाशते॥२७॥ ज्ञानस्वरूपमेवाहुर्जगदेतद्विचक्षणाः॥ अर्थस्वरूपमाज्ञायन पश्यं
ति कुदृष्टयः॥२८॥ कूटस्थो निर्गुणो व्यापी चैतन्यं तु स्वभावतः॥ दृश्यते हेमरूपेषु पुरुषैर्भ्रांतिदृष्टिभिः॥२९॥ यथा संल
क्षते व्यक्तः केवलस्फाटिको जनैः॥ शुक्तिकाव्यवधानेन तद्वत्परमपूरुषः॥३०॥ तस्मादात्माऽक्षरः शुद्धो नित्यः सर्व
गतोऽव्ययः॥ उपासितव्यो मंतव्यः श्रोतव्यश्च मुमुक्षुभिः॥३१॥ यदा मनसि चैतन्यं भाति सर्वत्रगं सदा॥ योगिनो व्यवधा
नेन तदा संपद्यते स्वयम्॥३२॥ यदा सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येवाभिपश्यति॥ सर्वभूतेषु चात्मानं ब्रह्म संपद्यते तदा॥३३॥
यदा सर्वाणि भूतानि समाधिस्थो न पश्यति॥ एकीभूतः परेणासौ तदा भवति केवलः॥ यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा यस्य हृ

३१

दि स्थिताः ॥ तदा ता बन्धनी मुक्त्वा क्षेमं गच्छति पंडितः ॥ ३५ ॥ यदा भूतपृथग्भावमेकं पश्यन्ति केवलः ॥ तदा सर्वैः प्रमुच्येत एकं तमनुप
श्यति ॥ ३६ ॥ तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ यदा पश्यति चात्मानं केवलं परमार्थतः ॥ ३७ ॥ मायामात्रं जगत्कृत्स्नं
तदा भवति निर्वृतः ॥ यदा जन्मजरादुःखव्याधीनामेकमेषजम् ॥ केवलं ब्रह्मविज्ञानं जायतेसौ तदा शिवः ॥ यथा नदीनदा लो
के सागरेनैकतां ययुः ॥ ३८ ॥ तद्वदात्माक्षरेणासौ निःकलेनैकतां व्रजेत् ॥ तस्माद्विज्ञानमेतद्धि [illegible] न प्रपंचो न संसृतिः ॥ ४
अज्ञानेनावृतं लोके विज्ञानं तेन मुह्यति ॥ तद्ज्ञानं निर्मलं शुद्धं निर्विकल्पं पदद्वयम् ॥ ४० ॥ अज्ञानमिति तत्सर्वं विज्ञानमि
ति मे मतम् ॥ एतत्ते परमं सांख्यं भाषितं ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४२ ॥ सर्ववेदांतसारं हि योगस्तत्रैकचित्तता ॥ योगात्संजायते ज्ञानं ज्ञा
नाद्योगः प्रवर्तते ॥ ४३ ॥ एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स तत्त्ववित् ॥ अन्ये च योगिनो वत्स ऐश्वर्यासक्तचेतसः ॥ ४४ ॥ मज्जं
ति तत्र तत्रैव नत्यात्मैक्यमिति श्रुतिः ॥ एतत्सर्वगतं दिव्यमैश्वर्यमचलं महत् ॥ ४५ ॥ ज्ञानयोगाभियुक्तस्तु देहांते तदवाप्नुया
त् ॥ एष आत्माहमव्यक्तो मायावी परमेश्वरः ॥ ४५ ॥ सर्वतः पाणिपादोहमंतर्यामी सनातनः ॥ अपाणिपादो जवनो ग्रहीता हृदि
संस्थितः ॥ ४६ ॥ अचक्षुरपि पश्यामि तथाकर्णोपि शृणोम्यहम् ॥ वेदाहं सर्वमेवेदं न मां जानाति कश्चन ॥ ४७ ॥ प्राहुर्महांतं पुरु

सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितं ॥ ८
षं मामेकं तत्त्वदर्शिनः ॥ पश्यंति त्रयो हेतुमात्मानं सूक्ष्मदर्शिनः ॥ निर्गुणाममलरूपस्य यत्तदैश्वर्यमुत्तमम् ॥ यन्न देवा विजानंति मो
हिता मायया मम ॥ ४९ ॥ यन्मे गुह्यतमं देहं सर्वगं तत्त्वदर्शिनः ॥ प्रविष्टा मम सायुज्यं लभंते योगिनोऽव्ययम् ॥ ५० ॥ न येषां हि ममाप
न्ना माया वै विश्वरूपिणी ॥ लभंते परमं शुद्धं निर्वाणं ते मया सह ॥ ५१ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ प्रसादान्मम
तो वत्सर तद्देवानुशासनम् ॥ ५२ ॥ नापुत्रशिष्ययोगिभ्यो दातव्यं हनुमत्क्वचित् ॥ यदुक्तमेतद्विज्ञानं सांख्ययोगसमंत्रकं ॥ ५३
इत्यार्षे० सद्रुतोत्तरकांडे सांख्ययोगो नाम एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥ रामः पुनः प्रवचनमुवाच द्विजपुंगवम् ॥ अव्यक्तादभवत्कालः प्रधानं
पुरुषः परः ॥ १ ॥ तेभ्यः सर्वमिदं जातं तस्मात्सर्वमिदं जगत् ॥ सर्वतः पाणिपादांतं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वाधारं निरानंदमव्यक्तं
द्वैतवर्जितम् ॥ सर्वोपमानैरहितं प्रमाणातीतगोचरं ॥ ४ ॥ निर्विकल्पं निराभासं सर्वाभासं परामृतम् ॥ अभिन्नं भिन्नसंस्थानं शाश्वतं ध्रु
वमव्ययम् ॥ ५ ॥ निर्गुणं परमं व्योम तज्ज्ञानं श्रुतयो विदुः ॥ स आत्मा सर्वभूतानां स बाह्याभ्यंतरः परः ॥ ६ ॥ सोऽहं सर्वत्रगः शांतो ज्ञाना
त्मा परमेश्वरः ॥ मया ततमिदं विश्वं जगदव्यक्तरूपिणा ॥ ७ ॥ मत्स्थानि सर्वभूतानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ प्रधानं पुरुषं चैव तद्वयं
समुदाहृतम् ॥ ८ ॥ तयोरनादिनिर्दिष्टः कालः संयमकः परः ॥ त्रयमेतदनाद्यंतमव्यक्ते समवस्थितम् ॥ ९ ॥ तदात्मकं तदन्यं स्यात्तद्रूपं मा

च

मकं विदुः ॥ महदाद्यविशेषांतं संप्रसूतेऽखिलं जगत् ॥ या सा प्रकृतिरुद्दिष्टा मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते
प्रकृतिजान्गुणान् ॥ ११ ॥ अहंकारविकारित्वात्प्रोच्यते पंचविंशकः ॥ आद्यो विकारः प्रकृतेर्महानात्मेति कथ्यते ॥ १२ ॥ विज्ञा
नशक्तिर्विज्ञानात्वहंकारस्तदुत्थितः ॥ एक एव महानात्मा सोऽहंकारोऽभिधीयते ॥ १३ ॥ स जीवः सोंतरात्मेति गीयते तत्त्व
चिंतकैः ॥ किंतु न वेदयत्सर्वं सुखं दुःखं च जन्मसु ॥ १४ ॥ स विज्ञानात्मकस्तस्य मनः स्यादुपकारकम् ॥ तेनाविवेकत
स्तस्मात्संसारः पुरुषस्य तु ॥ १५ ॥ स चाविवेकः प्रकृतौ संगात्कालेन सोऽभवेत् ॥ कालः सृजति भूतानि कालः संहरते
प्रजाः ॥ सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्वशे ॥ सोंतरा सर्वमेवेदं नियच्छति सनातनः ॥ १६ ॥ प्रोच्यते भगवान्प्राणः
सर्वज्ञः पुरुषोत्तमः ॥ सर्वेन्द्रियेभ्यः परमं मनः प्राहुर्मनीषिणः ॥ १७ ॥ मनसश्चाप्यहंकारमहंकारान्महान्परः ॥ महतः परमव्यक्तं
अव्यक्तात्पुरुषः परः ॥ १९ ॥ पुरुषाद्भगवान्प्राणस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ प्राणात्परतरं व्योम व्योमातीतोऽग्निरीश्वरः ॥ २० ॥ सोऽहं
सर्वत्रगः शांतो ज्ञानात्मा परमेश्वरः ॥ नास्ति मत्तः परं भूतं मां विज्ञाय विमुच्यते ॥ २१ ॥ नित्यो हि नास्ति जगति भूतं स्थावरजंगमम् ॥
ऋते मामेकमव्यक्तं व्योमरूपं महेश्वरम् ॥ २२ ॥ सोऽहं सृजामि सकलं संहरामि सदा जगत् ॥ मायी मायामयो देवः कालेन सह संगतः ॥ २३

मत्सन्निधाने वैषेष काले करोति सकलं जगत्॥ नियोजयत्यनंतात्मा ह्येतद्वेदानुशासनम्॥२४॥ इत्यार्षे रा० वा० श्री० अ० ३ उपनि
षत्सु कथनं नाम सर्गः॥२॥ वक्ष्ये समाहितमनाः शृणुध्वं परमात्मजाः॥ येनेदं भ्राम्यते रूपं येनेदं संप्रवर्तते॥१॥ नाहं तपोभि
र्विविधैर्न दानेन न चेज्यया॥ शक्यो हि पुरुषैर्ज्ञातुमृते भक्तिमनुत्तमाम्॥२॥ अहं हि सर्वभूतानामंतस्तिष्ठामि सर्वतः॥ मां सर्व
साक्षिणं लोको न जानाति सर्वगम्॥३॥ यस्यांतरा सर्वमिदं यो हि सर्वांतरः परः॥ सोऽहं धाता विधाता च लोकेऽस्मिन्विश्वतोमु
खः॥४॥ न मां पश्यंति मुनयः सर्वेऽपि त्रिदिवौकसः॥ ब्रह्माणो मुनयः शक्रो ये चान्ये प्रथितौजसः॥५॥ गृणंति सततं यं वै योगि
नस्तत्परायणाः॥ यजंति विविधैरग्निं ब्राह्मणा वैदिकैर्मखैः॥६॥ सर्वलोकानमस्यंति ब्रह्मा लोकपितामहः॥ ध्यायंति योगि
नो देवं भूताधिपतिमीश्वरम्॥७॥ अहं हि सर्वहविषां भोक्ता चैव फलप्रदः॥ सर्वदेवतनुर्भूत्वा सर्वात्मा सर्वसंस्थितः॥८॥ मां
पश्यंतीह विद्वांसो धार्मिका वेदवादिनः॥ तेषां संनिहितो नित्यं ये भक्त्या मामुपासते॥९॥ तेषां ददामि तत्स्थानमानंदं पर
मं पदम्॥ अन्येऽपि ये विकर्मस्थाः शूद्राद्या नीचजातयः॥१०॥ भक्तिमंतः प्रमुच्यंते कालेनापि हि संगताः॥ न मद्भक्ता विनश्यंति
मद्भक्ता वीतकल्मषाः॥११॥ आदावेतत्प्रतिज्ञातं न मे भक्तः प्रणश्यति॥ यो वा निंदति तं मूढो देवदेवं स निंद्यते॥१२॥ यो हि

१ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या धार्मिका मामुपासते॥

॥२१॥

तं पूजयेद्भक्त्या स पूज्यः प्रतिमां सदा ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं सदाराधनकारणात् ॥ १३ ॥ यो मे ददाति नियतः स मे भक्तः प्रियो मतः ॥
अहं हि जगतामादौ ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥ १४ ॥ विधाय दत्तवान्वेदानशेषानात्मनिःसृतान् ॥ अहमेव हि सर्वेषां योगिनां गुरुरव्य
यः ॥ १५ ॥ धार्मिकानां च गोप्ताहं निहंता सर्वविद्विषाम् ॥ अहं वै सर्वसंसारान्मोचको योगिनामिह ॥ १६ ॥ संसारहेतुको
हं च सर्वसंसारवर्जितः ॥ १७ ॥ अहमेव संहर्ता स्रष्टाहं परिपालकः ॥ मायावी मामिका शक्तिर्माया लोकविमोहिनी ॥ १
८ ॥ ममैव च परा शक्तिर्या सा विद्येति कथ्यते ॥ नाशयामि तया मायां योगिनां हृदि संस्थितः ॥ १९ ॥ अहं हि सर्वशक्तीनां
प्रवर्तकनिवर्तकः ॥ आधारभूतः सर्वासां निधानममृतस्य च ॥ २० ॥ एका सर्वांतरा शक्तिः करोति विविधं जगत् ॥ आस्थाय ब्रह्म
णो रूपं मन्मयी मदधिष्ठिता ॥ २१ ॥ अन्या च शक्तिर्विपुला संस्थापयति मे जगत् ॥ भूत्वा नारायणोऽनंतो जगन्नाथो
जगन्मयः ॥ तृतीया महती शक्तिर्निहंति सकलं जगत् ॥ तामसी मे समाख्याता कालाख्या रुद्ररूपिणी ॥ २३ ॥ ध्याने
न मां प्रपश्यंति केचिज्ज्ञानेन चापरे ॥ अपरे भक्तियोगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥ सर्वेषामेव भक्तानां इष्टः प्रियतरो
मम ॥ यो हि ज्ञानेन मां नित्यमाराधयति नान्यथा ॥ २५ ॥ अन्ये च ये त्रये भक्ता मदाराधनतत्पराः ॥ तेऽपि मां प्राप्नुवंत्येव

ननिवर्तंति वै पुनः ॥२६॥ मया ततमिदं सर्वमेतद्यो वेद सोऽमृतः ॥ पश्याम्यशेषमेवेदं वर्तमानं स्वभावतः ॥२७॥ करोति का
लो भगवान्महायोगेश्वरः स्वयम् ॥ योगः प्रवक्ष्यते योगी मायाशास्त्रेषु सूरिभिः ॥२८॥ योगेश्वरोऽसौ भगवान्महादेवो म
हाप्रभुः ॥ महत्त्वात्सर्वतत्त्वानां परत्वात्परमेश्वरः ॥२९॥ प्रोच्यते भगवान्ब्रह्मा महान्ब्रह्ममयो मतः ॥ यो मामेवं विजानाति
महायोगीश्वरेश्वरः ॥३०॥ सोऽविकल्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ सोऽहं प्रेरयिता देवः परमानंदमाश्रितः ॥ तिष्ठा
मि योगी सततं यस्तं वेद स वेदवित् ॥ इति गुह्यतमं ज्ञानं सर्ववेदेषु निश्चितम् ॥३२॥ प्रसन्नचेतसे देयं धार्मिकाया
हिताग्नये ॥ इत्यार्षे० ब्रा० श्रा० श्र० भक्तियोगो नाम त्रयोदशस्सर्गः ॥१३॥ सर्वलोकैकनिर्माता सर्वलोकैकरक्षिता ॥
सर्वलोकैकसंहर्ता सर्वात्माऽहं सनातनः ॥१॥ सर्वेषामेव वस्तूनामंतर्यामी पिता ह्यहम् ॥ मय्येवांतः स्थितं सर्वमहं
सर्वत्र संस्थितः ॥ भवता चाद्भुतं दृष्टं यत्स्वरूपं च मामकम् ॥ मायैषा मे ह्यसौ वा स मायया दर्शितं मया ॥३॥ स
र्वेषामेव भावानामंतरे समवस्थितः ॥ प्रेरयामि जगत्कृत्स्नं क्रियाशक्तिरियं मम ॥४॥ मयेदं चेष्टते विश्वं मत्स्व
भावानुवर्ति च ॥ सोऽहं कालो जगत्कृत्स्नं करोमि हनुमत्किल ॥५॥ तं हत्वा स्वैकरूपेण द्विधावस्था ममैव तु ॥ आदि

मध्यांतनिर्मुक्तो मायांतत्त्वप्रवर्तकः ॥६॥ क्षोभयामि च सर्गादौ प्रधानपुरुषावुभौ ॥ ताभ्यां संजायते सर्वं संयुक्ताभ्यां परस्परम् ॥७॥
महदादिक्रमेणैव मम तेजो विजृंभितम् ॥ यो हि सर्वजगत्साक्षी प्रवर्तकनिवर्तकः ॥८॥ हिरण्यगर्भो मार्तंडः सोपि मद्देहसंभू-
तः ॥ तस्मै दिव्यं स्वमैश्वर्यं ज्ञानयोगं सनातनम् ॥९॥ दत्तवानात्मजान्वेदान्कल्पादौ चतुरः किल ॥ स मन्नियोगतो देवो ब्रह्मा

वमा४

मद्भावितः ॥१०॥ दिव्यं तन्मामकैश्वर्यं सर्वदा वहति स्वयम् ॥ स सर्वलोकनिर्माता मन्नियोगेन सर्ववित् ॥११॥ भूत्वा चतुर्मुखः सर्वं सृ-
जत्येवात्मसंभवः ॥ योपि नारायणोनंतो लोकानां प्रभवोव्ययः ॥१२॥ ममैव परमा मूर्तिः करोति परिपालनम् ॥ योंतकः सर्वभूता-
नां रुद्रः कालात्मकः प्रभुः ॥१३॥ मदाज्ञयासौ सततं संहरत्येव मे तनुः ॥ हव्यं वहति देवानां कव्यं हि पितृणामपि ॥१४॥ पाकं च कुरुते
वह्निः सोपि मच्छक्तिचोदितः ॥ भुक्तमाहारजातं यत्पचत्येतदहर्निशम् ॥१५॥ वैश्वानरोग्निर्भगवानीश्वरस्य नियोगतः ॥ योपि स-
र्वांभसां योनिर्वरुणो देवपुंगवः ॥ सोपि जीवयते जगत्कृत्स्नमीशस्यैव नियोगतः ॥ योंतस्तिष्ठति भूतानां वहिर्देवो निरंजनः ॥१६॥
मदाज्ञयासौ भूतानां शरीराणि बिभर्ति हि ॥ योपि संजीवनो नृणां देवानाममृताकरः ॥ सोमः स मन्नियोगेन चोदितः कालवर्तकः ॥
स्वभासा च जगत्कृत्स्नं प्रकाशयति सर्वदा ॥१८॥ सूर्यो रश्मिं वितनुते शास्त्रेणैव स्वयंभुवः ॥ योप्यशेषजगच्छास्ता शक्रः सर्वामरेश्वरः ॥
यज्वानां फलदो देवो वर्तते सो मदाज्ञया ॥ यः प्रशास्ता ह्यसाधूनां वर्तते नियमादिह ॥२०॥ यमो वैवस्वतो देवो देवदेवनियोगतः ...

२३

ध्यक्षो धनानां संप्रदायकः ॥२२॥ सोपीश्वरनियोगेन कुबेरो वर्त्तते सदा ॥ यः सर्वरक्षसां नाथस्तापसानां फलप्रदः ॥२३॥ मन्नि
योगादसौ देवो वर्त्तते नैर्ऋतिः सदा ॥ वेतालगणभूतानां स्वामी भोगफलप्रदः ॥२४॥ ईशानः कोणभक्तानां सोपि तिष्ठत्
मदाज्ञया ॥ यो वामदेवो गिरिशः शिष्यो रुद्रगणाग्रणीः ॥२५॥ रक्षको योगिनां नित्यं वर्त्तते सो ममाज्ञया ॥ पश्च सर्वजगत्पू
ज्यो वर्त्तते विघ्ननाशकः ॥२६॥ विनायको धर्मनेता सोपि मद्वचनात्किल ॥ यो हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो देवसेनापतिः प्रभुः ॥२७॥
स्कंधो सौ वर्त्तते नित्यं स्वयंभूरिति चोदितः ॥ ये च प्रजानां पतयो मरीच्याद्या महर्षयः ॥२८॥ सृजंति विविधं लोकं परस्यैव नि
योगतः ॥ या च श्रीः सर्वभूतानां ददाति विपुलां श्रियम् ॥२९॥ पत्नी नारायणस्यासौ वर्त्तते मदनुग्रहात् ॥ वा चं ददाति वि
पुलां या च देवी सरस्वती ॥३०॥ सापीश्वरनियोगेन चोदिता संप्रवर्त्तते ॥ याशेषपुरुषान् घोरान्नरकात्तारयन्त्य
पि ॥३१॥ सावित्री संस्मृता देवी देवाज्ञानुविधायिनी ॥ पार्वती परमा देवी ब्रह्मविद्याप्रदायिनी ॥३२॥ यो पि ध्याता वि
शेषेण सोपि मद्वचनान्नृणाम् ॥ यो नंतो महिमानंतः शेषो शेषामरप्रभुः ॥३३॥ दधाति शिरसा लोकं सोपि देवनियोगतः ॥
यो ग्निः संवर्त्तको नित्यं वडवारूपसंस्थितः ॥३४॥ पिबत्यखिलमंभस्तच्चाब्धिमीश्वरस्य नियोगतः ॥ ये चतुर्दश लोकेस्मि

न्नमनवः प्रथितौजसः ॥३५॥ पालयंति प्रजाः सर्वास्ते पितस्य नियोगतः ॥ आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्च तथाश्विनौ ॥३६॥
अन्याश्च देवताः सर्वा मच्छासनमधिष्ठिताः ॥ गंधर्वा गरुडा यक्षाः सिद्धाः साध्याश्च चारणाः ॥३७॥ यक्षरक्षः पिशाचाः
श्च स्थिताः शास्त्रे स्वयंभुवः ॥ कलाकाष्ठा निमेषाश्च मुहूर्ता दिवसाः क्षपाः ॥३८॥ ऋतवश्च मासाः पक्षाश्च स्थिताः शा
स्त्रे प्रजापतेः ॥ युगा मन्वंतराण्येव मम तिष्ठंति शासने ॥३९॥ पराश्चैव परार्द्धाश्च कालभेदास्तथापरे ॥ चतुर्विधानि भूतानि
स्थावराणि चराणि च ॥४०॥ नियोगादेव वर्त्तंते सर्वाण्येव स्वयंभुवः ॥ अतीतानि असंख्यानि ब्रह्मांडानि मदाज्ञया ॥४१॥ प्र

गी॰ ६

वृत्तानि पदार्थौघैः सहितानि समंततः ॥ ब्रह्मांडानि भविष्यंति बहुवस्तुभिरात्मकैः ॥४२॥ तथैव संहरिष्यंति मदाज्ञाः परमात्म
नः ॥ भूमिरापोनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ॥४३॥ भूतादिरादि प्रकृतिर्नियोगान्मम वर्त्तते ॥ पाशेष सर्वजगतां मोहिनी सर्व
देहिनाम् ॥४४॥ माया विवर्त्तते नित्यं सापीश्वर नियोगतः ॥ विधूय मोहकलिलं यया पश्यति तत्पदम् ॥४५॥ सा विदि
द्या महेशस्य नियोग द्दशवर्त्तिनी ॥ बहुनात्र किमुक्तेन मम शक्त्यात्मकं जगत् ॥४६॥ मयैव पूर्यते कृत्स्नं मय्येव प्रलयं व्रजेत्
अहं हि भगवानीशः स्वयं ज्योतिः सनातनः ॥ परमात्मा परं ब्रह्म मत्तो ह्यन्यन्न विद्यते ॥ इत्येतत्परमं ज्ञानं भवते कथितं मया ॥४७॥
ज्ञात्वा विमुच्यते जंतुर्जन्मसंसारबंधनात् ॥ मायामाश्रिता...

दर्शितं प्रभूतो ऽहं कथितं ते निःनात्मज ॥५०॥ मया स्वरूपं वचनं च कथितं हरिं उगवा ॥ कृपया नंदाधार्यं न विस्मर्तव्यमेव हि ॥५१॥
येनेदं पठ्यते नित्यं संवादो भवतो मम ॥ जीवन्मुक्तो भवेत्सोऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५२॥ श्रावयेद्वा द्विजान् शुद्धान् ब्रह्मचर्यपराय
णान् ॥ यो वा विचारयेदर्थं स याति परमां गतिम् ॥ यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं भक्तियुक्तो दृढव्रतः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलो
के महीयते ॥५४॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पठितव्यं मनीषिभिः ॥ इत्यार्षे रा० वा० अ० भगवद्धनुसंवादे चतुर्दशः सर्गः ॥१४॥ ध्यात्वा हृदि
स्थं प्रणिपत्य मूर्ध्ना बद्धांजलिर्वायुसुतो महात्मा ॥ ॐकारमुच्चार्य विलोक्य देवं अंतःशरीरे निहितं गुहायाम् ॥१॥ त्वं परात्मानम
कुंठशक्तिं स्वानंदयुक्तो सुखमस्तु जातं मे ॥ तस्माव तं ब्रह्ममयैर्वचोभिरानंदपूर्णायतमानसः स ॥२॥ त्वामेकमीशं पुरुषं पुराणं प्रा
णेश्वरं राममनंतयोगम् ॥ नमामि सर्वांतरसन्निविष्टं प्रचेतसं ब्रह्ममयं पवित्रम् ॥३॥ त्वां पश्यंति मुनयो ब्रह्मयोनिं दांताः शांता
ः विमलं ज्योतिरर्कवर्णम् ॥ ध्यात्वात्मस्थाः स्मरंति स्वे शरीरे कविं वरेभ्यः परमं तत्परं च ॥४॥ त्वत्तः प्रसूता जगतः प्रसूतिः सर्वात्मभूस्त्वं पर
माणुभूतः ॥ अणोरणीयान्महतो महीयान् त्वामेव सर्वे प्रवदंति संतः ॥५॥ हिरण्यगर्भो जगदंतरात्मा त्वत्तोऽधिजातः पुरुषः
पुराणः ॥ संजायमानो भवता विसृष्टो यथाविधानं सकलं ससर्ज ॥६॥ त्वत्तो वेदाः सकलाः संप्रसूतास्त्वय्येवांते संस्थितिं ते लभ

मंते॥ पश्यामि त्वां जगतो ऽनुभूतं नचैव सर्वं हृदये संनिविष्टं॥७॥ त्वय्येवेदं संमोप्यते ब्रह्मचक्रं मायाबीजं जगतामेकनाथः॥ नमामि त्वां श
रणं संप्रपद्ये॥८॥ योगात्मानं चिन्मयदीप्तिनित्यं पश्यामि त्वां परमाकाशमध्ये॥ नृत्यंतं नेमहिमानं स्मरामि सर्वात्मानं बहुधा संनि
विष्टम्॥९॥ ब्रह्मानंदमनुभूयानुभूयं ओंकारस्ते वाचको मुक्तिबीजम्॥ त्वमक्षरो प्रकृतेर्गूढरूपं तत्त्वां सत्यं प्रवदंतीह संतः॥१०॥
स्वयंप्रभं भवतो यत्प्रकाशं ज्योतिस्त्वं ति त्वां सततं सर्वदेवाः॥ नमंति त्वां ऋषयः क्षीणदोषाः शांतात्मानः सत्यसंधं वरिष्ठम्॥११॥ विशंति
त्वां यतयो ब्रह्मनिष्ठाः॥ एको वेदो बहुशाखो ह्यनंतस्त्वामेवैकं बोधयत्येकरूपम्॥१२॥ वंद्यं त्वां शरणं ये प्रपन्नास्तेषां शांतिः शाश्व
तीनेतरेषाम्॥ भवानीशो ऽनादिमांस्तेजराशिर्ब्रह्मा विश्वं परमेष्ठी वरीष्ठः॥१३॥ आत्मानंदं चानुभूयानुशेते स्वयंज्योतिरेको
नित्यमुक्तः॥ एको देवस्त्वं करोषीह विश्वं त्वं पालयस्यखिलं त्वं विश्वरूपः॥१४॥ त्वामेवांते लयं विंदतीदं नमामि त्वां शरणं त्वां प्रप
न्नः॥ त्वामेकमाहुः परमं च रामं प्राणं सूर्यं हरिमित्रमीशम्॥१५॥ इंद्रं मृत्युमनलं चेकितानं धातारमादित्यमनेकरूपम्॥ त्वमक्ष
रं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम्॥१६॥ त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषोत्तमोऽसि॥ त्वमेव विष्णुश्च
तुराननस्त्वं त्वमेव रुद्रो भगणानपीशः॥१७॥ त्वं विश्वनाभिः प्रकृतिः प्रतिष्ठा सर्वेश्वरस्त्वं परमेश्वरोऽसि॥ त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराणमा
दित्यवर्णं तमसः परस्तात्॥१८॥ चिन्मात्र. अव्यक्तमचिंत्यरूपं ब्रह्मैव स्वन्यं प्रकृतिं निगर्णं च॥ यदंते सर्वमिदं विभाति यदव्ययं तं

२४

र्त्नमेकरूपम्॥१९॥किमप्यचिंत्यं तवरूपमेतत्तदंतरे यत्प्रतिभाति तत्त्वम्॥ योगेश्वरं रूपमनंतशक्तिं परापरं ब्रह्म तनुं पवित्र
म्॥२०॥नमामि सर्वे शरणार्थिनस्त्वां प्रसीद भक्ताधिपते प्रसीद॥ त्वत्पादपद्मस्मरणादशेषं संसारबीजं विलयं प्रयाति॥२१॥
मनो नियम्य प्रणिधाय कायं प्रसादयामो [illegible]करं भवंतम्॥ नमोस्तु रामाय भवोद्भवाय कालाय सर्वैकहराय तुभ्यम्॥२२॥न
मोस्तु रामाय कपर्दिने ते नमोग्नये दर्शय रूपमग्र्यम्॥ ततस्स तत्त्वमाकर्ण्य वायुपुत्रस्य धीमतः॥ प्राह गंभीरया वाचा हनूमंतं रघू
त्तमः॥२४॥ स्तोष्यंति ये वै स्तुत्या ते यास्यंति परमां गतिम्॥ स्थिरो भव हनूमंस्त्वं कार्यमौपयिकं कुरु॥२५॥ इत्यार्षे रा॰ वा॰ अ॰ हनु
मत्कृतस्तवराजो नाम पंचदशः सर्गः॥१५॥ रामः प्रहस्याह पुनर्हनूमंतं महाद्युतिः॥ रक्षसा मे हृता भार्या रावणेन दुरात्मना॥१॥
सुग्रीवेण समं सख्यं कारयाद्य प्लवंगम॥ हसित्वा मधुरं वीरो हनुमान्प्राब्रवीद्वचः॥२॥ तव भार्या महाभागा रावणेन हृता यदि
विश्वं यथेदमाभाति तथेदं प्रतिभाति मे॥३॥ तथापि प्रभुणादिष्टं कार्यमेव हि किंकरैः॥ आरोप्य स्कंधयोर्वीरौ सुग्रीवांतिक
मानयत्॥४॥ तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ सुग्रीवो वानरोत्तमः॥ वालिनं तं जितं मेने प्राप्तमेने हृतं [illegible]स्त्रियम्॥५॥ सख्यं च कार रामेण दि
ष्ट्यादिष्टेति चाब्रवीत्॥ वालिनं विलयं कृत्वा राज्यं चास्मै निवेद्य च॥६॥ नानादेशान्वानरांश्च ह्यानीय रघुसत्तमः॥ हनुमंतं तदा

रुद्धौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥७॥ सिंधोस्तटं नीयवसुतुः सुग्रीवेण सह प्रभुः ॥ पारे समुद्रं लंकां च निरूप्य सरवूतमः ॥८॥ वानरा हि यथा यां
ति लंकां लक्ष्मणात् कुरु ॥ रामस्य वचनं श्रुत्वा समुद्रं प्राह लक्ष्मणः ॥९॥ सिंधो त्वं स्तंभयात्मानं यथा यास्यंति वानराः ॥ सिंधुस्तच्छ्रु
त्वादिष्टं न शुश्राव यदा तदा ॥१०॥ लक्ष्मणः क्रोधसंदीप्तः पपाताब्धेर्जलांतरे ॥ तद्देहवह्निशिखया शुशोष जलधेर्जलम् ॥११॥
पातालस्थलभांति स्तुर्देवा भीता दिशो द्रुतम् ॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं वानरा विस्मयं गताः ॥१२॥ हाहाकारं प्रकुर्वते लोकाः सर्वे चरा
चराः ॥ ऋषयो भूतसंघाश्च स्वस्ति स्वस्तीति चाब्रुवन् ॥१३॥ राघवो लक्ष्मणं प्राह नैतद्युक्तं त्वया कृतम् ॥ उनरेनं श्रूयामितीनावि
रहजेन वै ॥ श्रुणोति प्रतिज्ञाय तं तथाऽकरयत्प्रभुः ॥१४॥ रामोपरि तदाकाशात् पुष्पवृष्टिः पपात ह ॥ लोकाश्च सुस्थिरत्वास
न्र चिंतयित्वा उनं प्रभुः ॥१५॥ सिंधुनां सेतुना रामः सेतुं सिंधौ ववंध सः ॥ लंकायां रावणं हत्वा राक्षसान्मधुसूदनः ॥१६॥ श्रीरोप्य पुष्पके
सीतां बिभीषणसहायवान् ॥ अयोध्यामगमद्रामो सुग्रीवहनुमादिभिः ॥१७॥ आनंदैर्योजयामास भ्रातॄन्मातॄश्च बांधवान् ॥ राजा स
र्वस्य लोकस्य प्रजानामनुरंजनः ॥१८॥ रामं राजानमासाद्य तिर्यंचोपि यथासुखम् ॥ देवदुंदुभयो नेदुः सर्वदा हि नभस्तले ॥१९॥ ववर्ष
जलदा काले पुष्पवृष्टिः पपात खात् ॥ इत्यार्षे रा० बा० अ० रामराज्योपलंभनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥ प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसा
नां क्षये कृते ॥ आजग्मुर्मुनयस्तत्र राघवं प्रतिनंदितुम् ॥१॥ विश्वामित्रोऽथ वक्रीतो रैभ्याख्यो वतरवचा ॥ कराव श्चमुनिश्चाई[illegible]गोपे

अ०बा०१

श्री·रा·२६॥

पूर्वां दिशमाश्रिताः ॥२॥ स्वस्त्यात्रेयश्च भगवान्नमुचिः प्रमुचोगस्त्यश्च वचा ॥ आजग्मुर्मुनयस्तत्र ये वाचीं ये श्रिता दिशम् ॥३॥ उषंगुः कवषो धूम्र-
रौद्रास्योऽथ निरुंगवः ॥ आजग्मुर्मुनयस्तत्र प्रतीचीं ये श्रिता दिशम् ॥ ॥४॥ शिष्यैः प्रशिष्यैः सहिता वसिष्ठप्रमुखर्षयः ॥ आपेतेतु महात्मानो

स्प३

राघवस्य निवेशनम् ॥ गृहीत्वा फलमूलानि हुताशसमविग्रहाः ॥ राघवं प्रतिनंद्याथ विविशुः परमासने ॥६॥ राघवश्च महातेजाः सीतया
सह सुव्रतः ॥ भ्रातृभिर्मंत्रिभिः सार्द्धं पौरैः श्रेणीमुखैस्तथा ॥७॥ विनीत उपसंगम्य पूजयामास तान्मुनीन् ॥ अगस्त्यप्रमुखा विप्रा दृ-
ष्ट्वा दिष्ट्येति चाब्रुवन् ॥८॥ राघवं प्रशशंसुस्ते मुनयो वाग्विदां वराः ॥ त्वं हि देवो जगन्नाथो जगतामुपकारकः ॥९॥ रावणस्य सामात्य-
स्य सपुत्रस्य वधात्प्रभो ॥ जगदेव महाबाहो पुनर्जातमिवाभवत् ॥१०॥ न रावणादभ्युधिको दुःशीलो लोकक्षयंकरः ॥ दशास्यैर्दशदिक्कार्य-
माज्ञापयति राक्षसः ॥११॥ स दशास्योऽहतो राम दिष्ट्या च जगदुद्धृतम् ॥ भवान् सिंधुपालनव्यासस्मात्प्रार्थितः स्वयम् ॥१२॥ पुंडरीकविशा-
क्षः श्यामू आजानुबाहुकः ॥ अयोध्यायां प्रादुरभूद् इक्ष्वाकुकुलनंदनः ॥१३॥ तव दर्शनान्महाबाहो निर्वृताः स्मो वयं प्रभो ॥ न देवस्म-
र्यमासांत चितमुखावाद्ययेद्विजः ॥१४॥ एवमुक्ते तु मुनिभिः सानुक्रोशं पुनः पुनः ॥ जहास मधुरं साध्वी सीता जनकनंदिनी ॥१५॥ उवाच सु-
स्मितं देवी मुनीनां स्मितभाषिणी ॥ मुनयो यद्ब्रुवन्युक्तं रावणस्य वधं प्रति ॥१६॥ परिहास इवाभाति प्रशंसनमिदं द्विजाः ॥ रावणो
हि दुराचारो सत्यमेतन्न संशयः ॥१७॥ दशभिर्वदनैर्वीरो जगदुद्वेजको हि सः ॥ दशास्यस्य वधो विप्रा न प्रशस्तामिहार्हति ॥१८॥ एत

श्रुत्वा तु मुनयो विस्मयं परमं गताः ॥ किमेतदिति होचुस्ते परस्परमुखेक्षिणः ॥१९॥ अयोनिसंभवा सीता काकुत्स्थकुलमाश्रिता ॥
अस्मान् विजहासेयं किमेतन्नावबुध्महे ॥२०॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ सीता प्रश्रयं प्रणम्योचे कृतां
जलिः पुरातनी ॥२१॥ पृथग्जनेव मुनयो नाहमस्मृतभाषिणी ॥ यदि चाज्ञा प्रयच्छथ मां तदा वक्ष्यामि चादितः ॥२२॥ अ
गस्त्यप्रमुखा विप्राः सीतायाः विनयान्वितम् ॥ आकर्ण्य वचनं प्रीताः प्रोचुस्ते कथ्यतामिति ॥२३॥ ततः सीता महाभा
गा प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ पतिं मुनीन्द्रवर्यांश्च मंत्रिणः श्रेष्ठमुख्यकान् ॥२४॥ विनयेनाभ्यनुज्ञाप्य पूर्ववृत्तां तमादरात् ॥
पूर्वं विवाहान्मुनयो पदास्मं पितृमंदिरे ॥२५॥ तदैकोऽतिथिरूपेण ब्राह्मणः समुपागतः ॥ आगत्य पितरं मे स मुवाच च द्विज
सत्तमः ॥२६॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्स्थास्यामि तव मंदिरे ॥ यदि सेवापरोऽसि त्वं भव स्वमरसंनिभ ॥२८॥ जनको मत्
पिता विप्रं द्विजभक्तिपरायणः ॥ ब्राह्मणं वासयामास नानाभक्ष्यं समादिशत् ॥२९॥ अहं च तस्य सेवायै नियुक्ता धर्मभीरु
णा ॥ यदा तथाज्ञापयति द्विजः स परमार्थवित् ॥३०॥ तथा ह्यकरवं तस्य रात्रिंदिवमतंद्रिता ॥ नानातीर्थाभिगमनं कृतं तेन म
हात्मना ॥३१॥ तत्रोपेत्य कथां चित्राः श्रावयामास मां द्विजः ॥ सेवया मम धैर्येण चानुकूल्येन तर्पितः ॥३२॥ कदाचिद्ब्राह्मण
श्रेष्ठः प्रियभाषी यथार्थमाम ॥ तदाहमभिधास्यामि शृणुत द्विजपुंगवाः ॥३३॥ एकदा पानकं स्थाप्य कृतमंत्रं कृतान्नि

(३)

कः॥ मीनेइति समाभाष्य प्रवक्तुमुपचक्रमे॥३४॥ शृणु मीने मया दृष्टमाश्चर्यं कमलानने। दधिमंडोदकाब्धेर्यः परः स्वादूद-
कोधिकः॥३५॥ पुष्करद्वीपमासाद्य वर्त्तते वलयाकृतिः॥ पुष्करे पुष्करं दृष्टं महावह्निशिखोज्वलम्॥३६॥ यत्राप्युताप्युताञ्चै-
वब्रह्मलगाः परमासनम्॥ तत्र द्वीपवर्षयोर्मध्ये मानसोत्तरसंज्ञकः॥ मर्यादापर्वतो दैर्घ्यं व्यायामे पुतयोजनैः॥ तच्छैलस्य
चतुर्दिक्षु इंद्रादीनां पुराणि हि॥३८॥ क्रीडार्थानि मितान्येषां महान्ति विश्वकर्मणा॥ सुमालीराक्षसश्रेष्ठो केकसीनाम
मतत्सुता॥३९॥ मुनेर्विश्रवसः पत्नी साऽसूत रावणाह्वयम्॥ स कस्मात् बदनोद्वितीयो दशवक्त्रकः॥४०॥ जन्मकाले सु-
रैरूक्तं जातो वै रावणाह्वयम्॥ लोकानां रावणाज्जातं नाम यौगिकमेतयोः॥४१॥ कनिष्ठो दशकंठो यः क्षितिकंठप्रसादकः॥
लंकामधिवसत्येष धनदेन क्षितिनिर्मिताम्॥४१॥ ब्रह्मणो वरदानेन त्रिलोकीमवमन्यते॥ श्रेष्ठः सहस्रवदनो रावणो लो-
कराणवः॥४२॥ स्वाभाविकबलेनासौ पुष्करद्वीपमाश्रितः॥ सूर्याचंद्रमसौ गृह्य क्रीडेत्कंदुकलीलया॥४३॥ कु-
लाचलान्समुद्रांश्च कंदुकं क्रीडते हि सः॥ मानसोत्तरशैलस्य चतुर्दिक्षु पुराणि हि॥४४॥ आच्छिद्य संगृहीतानि दिग्गीनां
महात्मनाम्॥ तत्रैव रमते राजा मातामहकुलैः सह॥४५॥ तत्रैव द्वीपपुराण्यासेत स्वयं तत्र तिष्ठति॥ अन्यान्यन्येभ्यश्चा

दानमं त्रिभ्यो राक्षसाधिपः ॥ विशेषतोलंकृता सा पुरी परवलादिना ॥ जगत्संसारमाकृष्य यथा संस्थानमंडिता ॥४७॥ चं
पकाशोकमंदारकदलीप्रियकार्जुनैः ॥ पाटलाशोकजंबूभिः कोविदारैश्च चंपकैः ॥४८॥ पनसैः शालतालैश्च तमालै
र्देवदारुभिः ॥ बकुलैः पारिजातैश्च कल्पवृक्षैरलंकृता ॥४९॥ अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैः सर्वर्तुकुसुमोज्वलैः ॥ दिव्यगंध
रसैर्दिव्यैः सर्वर्तुफलसंयुतैः ॥५०॥ भ्रमरैः कोकिलैर्नानावर्णपक्षिभिरुज्वला ॥ शातकौंभमयैः केश्चित्ज्वलदग्निशिखो
पमैः ॥ नीलांजननिभैश्चान्यैः शोभिता वरपादपैः ॥ दीर्घिकासंतिवहवो जलपूर्णा मनोहराः ॥५२॥ महार्हमणिसोपानाः
स्फटिकोत्तरकुट्टिमाः ॥ फुल्लत्पद्मोत्पलवतीश्चक्रवाकादिशोभिताः ॥५३॥ दात्यूहगणसंघुष्टा हंससारसनादिताः ॥
तत्र तत्र वने देशाः वैडूर्यमणिसंनिभाः ॥५४॥ शाद्वलैः परमोपेताः सुखार्थमुपकल्पिताः ॥ सर्वर्तुसुखसंपन्नाः पुंस्कोकि
लकुलाकराः ॥५५॥ ये वृक्षा नंदने तिष्ठन्ये च चैत्ररथे स्थिताः ॥ मंदिरेन्येषु शैलेषु ये वृक्षास्तत्र संस्थिताः ॥५६॥ नाना
मणिमयी भूमिर्मुक्ताजालमयी तथा ॥ विचित्रबद्धसोपाना प्रासादैरुपशोभिता ॥५७॥ पुरद्वारसमाकीर्णा पुरी परम
शोभना ॥ न देवैरनुभूयेत स्वर्गिभिर्नानुभूयते ॥५८॥ तत्पुरीं स्थितिसंप्राप्ये तपः कुर्वंति सत्तमाः ॥ तस्यां सहस्रवदनो
रावणो राक्षसाधिपः ॥५९॥ प्राप्ते जगद्वशीकृत्य हेलया बाहुलीलया ॥ इंद्रादीन् त्रिदशान्सर्वान् रणे बध्वा सकिंनरान् ॥६०॥

गंधर्वान्दानवान्भीमान्नागान्विद्याधरांस्तथा॥ वा॰ न क्रीडनया क्रीडेन्मेहं मन्ये तमर्षपम्॥ ६०॥ सप्यदा सर्वलोकानां त्रासनं स-
सुरैर्मद॥ तदा पितामहो भ्येत्य पुलस्त्यो विश्रवास्तथा॥ ६१॥ न्यवारयन्नूयत्नतः ते तातवत्सेति भाषकाः॥ एवं स रावणो
देवि सहस्रवदनो महान्॥ ६३॥ पुष्करद्वीपमासाद्य वर्त्तते जनकात्मजे॥ तस्यानुजो दशास्यो यं लंकायां जानकि
स्थितः॥ ६४॥ चित्राराणीत्यादीनि मे शंसयित्वा विप्रो मां सांश्चतुरोपायपित्वा॥ राजानं मां चाशिषा योजयि-
त्वा जगामैष प्रोषितस्तीर्थयात्राम्॥ ६५॥ इत्यार्षे रा॰ वा॰ आ॰ अ॰ सहस्रवदनोत्पत्तिर्नाम सप्तदशः सर्गः॥ १७॥ श्री-
सीतोवाच॥ एवं स रावणो विप्राः सहस्रवदनो महान्॥ प्रोषितेन द्विजेनाहं श्रुत्वाश्चर्यं च विस्मता॥ १॥ अद्यापि
तन्मम हृदि जागरूकं हि वर्त्तते॥ पत्यामे बाहुवीर्येण दशास्यो रावणो हतः॥ २॥ सानुगः सपुत्रामात्यः सभ्रातृकुसवां-
धवः॥ मत्कृते च पुरी लंकास्थिता मध्ये महोदधेः॥ ३॥ सुग्रीवेण सहायेन तथा हनुमदादिभिः॥ इदं लोकोत्तरं कर्म
कृतं लोकहितं महत्॥ ४॥ तथापि हृदि मे नैतदाश्चर्यं प्रतिभाति हि॥ यदि तस्य वधं कुर्याद्रावणस्य दुरात्मनः॥ ५॥ तदा
संभाव्यते कीर्त्तिर्जगत्स्वास्थ्यमवाप्नुयात्॥ अन्नो मे हसितं विप्राः क्षमध्वं वचनोपमाः॥ ६॥ आकर्ण्य मुनयः सर्वे साधु

९५

साध्वितिवादिनः॥ जानकीं प्रशशंसुस्ते सर्वे लोकहितैषिणीम्॥७॥ राघवो वचनं श्रुत्वा सीताया वीर्यवर्द्धनम्॥ सिंहनादं विनद्यो
च्चैः सर्वानाज्ञापयत्प्रभुः॥८॥ पुनर्योद्धेव गंतव्यं रावणस्य जयाय वै॥ लक्ष्मणं भरतं चैव शत्रुघ्नं चादिशत्प्रभुः॥९॥ मित्र सुग्रीव हनुम
न्सर्वे जांबवदादयः॥ गच्छामः सहिताः सत्रसैनिकैः सह मंत्रिभिः॥१०॥ इत्याज्ञाप्य महाबाहुः सस्मार पुष्पकं रथम्॥ स्मरणादागतस्तत्र पु
ष्पको रथसत्तमः॥११॥ तत्रारुह्य महावीर्यो रामचंद्रः पुरोगमः॥ भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्चामितद्युतिः॥१२॥ सुग्रीवप्रमुखाः
सर्वे वानरा जितकाशिनः॥ विभीषणो महाबाहुः सरक्षोगणैः प्रभुः॥१३॥ मात्रादींश्च नमस्कृत्य सर्वे एव विनिर्ययुः॥ सीता
पि रामकार्यार्थं निर्ययौ राघवाज्ञया॥१४॥ सुमंत्राद्या मंत्रिणश्च सैनिकास्ते च निर्ययुः॥ नानाशस्त्रप्रहरणा नानायुध
कलापिनः॥१५॥ चुक्रुशुस्ते सिंहनादं महाघोरं महाबलाः॥ धनुःशब्देन रामस्य सिंहनादेन चैव हि॥१६॥ चचाल वसुधा शैलाश्चेलुः पेतुर्ग्र
हाश्च खात्॥ नद्यो शुष्यन्त समुद्राश्च समुद्वेलाश्चकंपिरे॥१७॥ सुग्रीवो हनुमान्नीलो जांबवान्नलशरभश्च॥ प्रसंतो हरयः सर्वे
निर्ययू रामशासनात्॥१८॥ सतया सीतया सार्द्धं रामचंद्रो महाबलः॥ कामगं पुष्पगं दिव्यमारुरोह धनुर्द्धरः॥१९॥ पुष्पकं ते
समारुह्य सर्वे एव महाबलाः॥ प्रोत्साहयंतो वचनैर्निर्ययुर्जितकाशिनः॥२०॥ रामाज्ञया पुष्पकं तदाकाशपथमाश्रितम्॥ म
नोमारुतवेगेन [illegible]॥२१॥ [illegible]

चित्रं किमिति प्रोचुर्दिव्यमाश्चर्यलक्षणम् ॥ रावणो भ्रातृभिः सार्द्धं सह वानरपुंगवैः ॥२३॥ सिंहनादं विनद्योच्चैर्धनुश्चापि व्यकर्षयत् ॥ स
शरस्तु मुक्तो भूत्वा पृथिवीं चांतरिक्षगः ॥२४॥ पातालं च विवरांश्चैव पूरयामास सर्वतः ॥ रावणः सहसोत्तस्थौ किमेतदिति संवदन् ॥
२५॥ तत्रस्था राक्षसाः क्रुद्धाः सर्व एव विनिर्ययुः ॥ अहो कुतश्चिच्छरोयं साधु सर्वे निरूप्यताम् ॥२६॥ इत्याभाष्य राक्षसेंद्रो राक्षसेंद्रै
र्महाबलैः ॥ नगरान्निर्ययौ शीघ्रं संदष्टौष्ठपुटो बली ॥२७॥ द्वादशादित्यसंकाशः सहस्रवदनो महान् ॥ द्विसहस्रभुजोद्रिको
द्विसहस्रविलोचनः ॥२८॥ महामेघसमाध्मानो वडवाग्निसमः क्रुधा ॥ शतयोजनविस्तीर्णे रथे स्वर्णसमस्थितः ॥२९॥ नानायुधा
न्निसंगृह्य परिघप्रासतोमरान् ॥ भुशुंडीः परश्वखङ्गान् लोहमुद्गरचक्रकान् ॥३०॥ पाशांश्च विविधान् गृह्य बाणान् कर्मारमा
र्जितान् ॥ विपाठान् क्षुरधारांश्च अर्द्धचंद्रान्ललितानपि ॥३१॥ नानायुधसहस्राणि नानाविधधनूंषि च ॥ प्रगृह्य सहसा प्रायात्
यत्र रामो धनुर्द्धरः ॥३२॥ सिंहनादं समपुरैरिपुसाद्धिससर्ज ह ॥ समापिरिपुरस्तीति दुर्द्धर्षः समुगतम् ॥३३॥ इंद्राद्याः ककुभांना
थामन्याः प्राणापरी[illegible]या ॥ पातालविवरैः स्वर्गस्वर्गैः पातालमेककम् ॥३४॥ करोमि सहसैवाहं मानवानां तथैकताम् ॥ मेरुप्रभृ
ति शैलांश्च चूर्णयाम्यणुसंख्यया ॥३५॥ पातालविवरैः स्वर्गस्वर्गैः पातालमेककम् ॥ देवलोकं नराणां कुर्यां नृलोकं त्रिदिवौक

पा१

सो ॥३६॥ उद्धृत्य पृथिवीं छिद्यामनंतं नरवल्लपकैः ॥ ब्रह्मासंवारयामास सांत्वयन्प्रियभाषितैः ॥३७॥ अन्यथा राक्षसमृ
तेनारक्ष्यं जगतीनः त्वमू ॥ त्वयाचंद्रमसौभूत्वा तिथिप्रणायनं त्वहमू ॥३८॥ करिष्यामीह ब्रह्मन्त्वमिंद्रत्वं पृथिवीं क्रियामू ॥ इत्ये
वं व्युधा गर्जना जगामेति कं प्रभो ॥३९॥ सेनाध्यक्षा राक्षसेंद्राः राज्ञा सार्द्धं समागताः ॥ नानाप्रहरणोपेता नानारथपादातिकाः ॥४०॥ एकै
कस्यापि पर्याप्ता जगतीनेति मन्महे ॥ केषांचिदपि नामानि भारद्वाज निबोध मे ॥४१॥ कोटिशो मनसः पूर्णः शंतः पालो हस्ती मरवः ॥ पि
शुकः कोणपश्चैव कान्तवेगः प्रकालनः ॥४२॥ हिरण्यबाहुः शरणः कक्षकः कालदंतकः ॥ उच्छोंडको मंडलकः पिंडशेफा वमेणकः ॥४३
उच्छिकः स्वरभोमद्रो विंबोजेता विरोहकः ॥ शिलीशलकरो मूकः सुकुमारः प्ररोपश्च ॥४४॥ मुंडारः शशरोमा च सुरोमा च महाहनुः ॥ पाराव
तः पारिपात्रः पांडुरो हरिणः कृशः ॥४५॥ विहंगः शरभो मोदश्रामोदः सहतापनः ॥ ऐरकः कुंडलो वेणीस्कंधश्चैव कुमारकः ॥४६॥ कुव
हुकः शंखवेगो धूर्तकः पातपातकौ ॥ शंकुकर्णः पिंगकश्च कुठारमुखसेचकौ ॥४७॥ पूर्णांगदः पूर्णमुखः प्रभाषः सकुलिर्हरिः ॥ अश्माहको
कमठकः सुखेणो मानसो व्ययः ॥ भैरवो मंडवेदांगः पिंगः शौंडपालकः ॥ त्रिशिरो वेगवान्नामपिंडारकमहाहनू ॥४९॥ रक्तांगः सर्वसारंगः स
मृद्धपारवासकौ ॥ वराहकोणवत्सकः सुचित्रवेणिकः परः ॥५०॥ पराशरस्तत्रणकोमरिस्कंधस्तथारुणः ॥ सेनाध्यक्षो महाबलन्नमपाने
परिकीर्तिताः ॥५१॥ प्रधानोनवकल्पाचनमर्वेषां परिकीर्तिताः ॥ नशक्याः परिसंख्यातं येऽत्र समागताः ॥५२॥ नीलराक्षसिता बोगमसका

३०

यामहाबलाः ॥ सप्तशीर्षा द्विशीर्षाश्च पंचशीर्षास्तथापरे ॥५३॥ कालानलमहाघोरा माहुनासनसमप्रहाः ॥ महाकाया महावेगाशैलशृंग
समुच्छ्रयाः ॥५४॥ योजनायामविस्तारा द्वियोजनसमायताः ॥ कामरूपाः कामबलाः दीप्तानलसमत्विषः ॥५५॥ अन्ये च बहवः शूराः
शूलपट्टिशधारिणः ॥ दिव्यप्रहरणोपेता नानावेगविभूषिताः ॥५६॥ श्रृणु नामानि चान्येषां येन्येरावणसेनिकाः ॥ शंकुकर्णो
निकुंभश्च पद्मः कुमुद एव च ॥५७॥ अनंतो द्वादशभुजस्तथा कल्मोपकल्मकौ ॥ बाराश्रवाः कपिस्कंधः कांचनाक्षो जलंधसः ॥
५८॥ अक्षसंतर्दनो बलवल्लुनदीकस्तमोत्थकः ॥ एकाक्षो द्वादशाक्षश्च तथैवैकजटासिधः ॥५९॥ सहस्रबाहुर्विकटो व्याघ्राक्षः
क्षितिकंपनः ॥ उशयमानवसुनामा च सुवक्त्रः प्रियदर्शनः ॥६०॥ परिश्रितः कोकनदः प्रियमाल्यानुलेपनः ॥ अजोदरो गज
शिरास्कंधाक्षः शंगोचनः ॥६१॥ चतुर्दंष्ट्रः क्रोधजिह्वो मेघनादः पृथुश्रवाः ॥ विद्युताक्षो धनुर्वक्त्रो जाठरो मारुताशनः ॥६२॥
उदाराक्षो रथाक्षश्च वज्रनाभो वसुप्रभः ॥ समुद्रवेगो विप्रेंद्र शैलकंपी तथैव च ॥६३॥ वृषः प्रबाहुर्वर्षश्च तथा नंदोपनंदकौ ॥ धूम्रः
श्वेतः कलिंगश्च सिद्धार्थो वरदस्तथा ॥६४॥ प्रियकश्चैव नंदश्च गोनंदश्च प्रतापवान् ॥ आनंदश्च प्रनंदश्च स्वस्तिको ध्रुवकस्तथा ॥
६५॥ क्षेमबाहुः सुबाहुश्च सिद्धपात्रश्च सुव्रतः ॥ गोव्रजः कनकापीडो महापरिषदेश्वरः ॥६६॥ गायनो हसनश्चैव वनाश्वश्चैव वी

॥३०॥

र्यवान्॥ वैनालको वेगगतिस्तथा कथकः कर्करी ॥६७॥ हंसकः पंकदिग्धांगो समुद्रोन्मादनश्च ह ॥ वरगोत्कटः प्रलमश्च श्वे
तसिद्धश्च नंदकः ॥६८॥ एते ष्वाराः वराः सैन्यपा गणाः नानायुधाप्रहरणो रथेषु ॥ हंसेषु मेषेषु वृषेषु वीरा रामं प्रतस्थुः कृतन
सिंहनादाः ॥६९॥ इत्यार्षे रा० वा० आ० श्र० रावणसैन्यनिर्याणं नामाष्टादशः सर्गः ॥१८॥ रावणस्यो रक्षसः पुत्रा सर्वे राक्षसपुंग
वाः ॥ नानाप्रहरणोपेताः दुर्दुरूपवरं रणे ॥१॥ नामान्येषां प्रवक्ष्यामि भरद्वाज शृणुष्व मे ॥ कालकंठः प्रभावश्च तथाद्य
देवपत्नीचमोपवः॥
भांडकोपरः ॥२॥ कालकाक्षः सितश्चैव भूतंजोन्मथनस्तथा ॥ पद्मबाहुः प्रवाहुश्च कीर्तनश्च महाबलः ॥३॥ मजालश्च मह
नैजाक्रथकायश्च सुव्रतः ॥ तहरश्च तुहारश्च चित्रदेवश्च वीर्यवान् ॥४॥ मधुरः सुप्रसादश्च कीर्तनश्च महाबलः ॥ वसनो
मधुवर्णश्च कलशोदरएव च ॥ धर्मदो मन्मथकरः शत्वीवक्त्रश्च वीर्यवान् ॥ श्वेतवक्त्रः सुवक्त्रश्च चारुवक्त्रश्च पांडरः
॥६॥ दंडबाहुः सुबाहुश्च रजकोविकलस्तथा ॥ श्वबलः कालकाक्षश्च बालेशो बालभक्षकः ॥७॥ संचारकः कोकनदो ग
ध्रपत्रश्च जंबुकः ॥ लोहाजकौ कौजवनः कुंभवक्त्रश्च कुंभकः ॥८॥ मुंडग्रीवश्च कृष्णौजा हंसवक्त्रश्च चंद्रमाः ॥ पाणि
कूर्चाचशंबुकः पंचवक्त्रश्च शिक्षकः ॥९॥ चारववक्त्रः जंबुकश्च शंखवक्त्रश्च कुंजरः ॥ एते नरवरा पुत्राश्च महावीर्य

३१

पराक्रमाः ॥१०॥ बाहुशब्दैः सिंहनादैः पूरयंतो दिशो दश ॥ एषां सैन्यसहस्राणां सहस्राण्यर्बुदानि च ॥११॥ नानाकृतिधौररूपा
विविधायुधपाणयः ॥ कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च दीर्घवक्त्राश्च सर्वशः ॥१२॥ गोमायुमुखवक्त्राश्च शशोलूकमुखास्तथा ॥ खरो
ष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा ॥१३॥ मनुष्यमेषवक्त्राश्च शृगालवदनास्तथा ॥ मार्जारशशवक्त्राश्च दीर्घवक्त्राश्च
केचन ॥१४॥ नकुलोलूकवक्त्राश्च काकवक्त्रास्तथा परे ॥ आखुबभ्रुकवक्त्राश्च मयूरवदनास्तथा ॥१५॥ मत्स्यमेषान
नाश्चैव अजाविमहिषाननाः ॥ ऋक्षशार्दूलवक्त्राश्च द्वीपिसिंहाननास्तथा ॥१६॥ गोखरोष्ट्रमुखाश्चैव वृषदंशमुखास्त
था ॥ महाजठरपादाश्च तारकाक्षाश्च दुर्मुखाः ॥१७॥ पारावतमुखाश्चान्ये तथा वृषमुखाः परे ॥ कोकिलाभाननाश्चान्ये
श्येनतित्तिरिकास्तथा ॥१८॥ कृकलासमुखाश्चैव विरजांबरधारिणः ॥ व्यालवक्त्राः शूकमुखाश्चंडवक्त्राः शुकाननाः
॥१९॥ आशीविषाश्चीरधरा गोनासावरणास्तथा ॥ स्थूलोदराः कृशांगाश्च स्थूलांगाश्च कृशोदराः ॥२०॥ ह्रस्वग्रीवा मह
त्कर्णा नानाव्यालविभूषिता ॥ गजेंद्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाः पराः ॥२१॥ स्कंधेमुखा द्विजश्रेष्ठ तथा ह्युदरतोमुखाः
॥ पृष्ठेमुखा हनुमुखास्तथा जंघामुखा अपि ॥२२॥ पार्श्वाननाश्च बहवो नानादेशमुखास्तथा ॥ तथा कीटपतंगानां सदृ

शास्यामहावक्त्राः ॥२३॥ नानायाम्नमुखाश्चान्ये कुब्जाः कुशिरोधराः ॥ नानावक्षोभुजाः केचिद्भुजंगवदनाः परे ॥२४॥ वीराः संवृतगा
त्राश्च नानाफलकराश्च ते ॥ नानावेषधराश्चान्ये नानामाल्यानुलेपनाः ॥२५॥ नानावस्त्रधराश्चैव चर्मवाससएव च ॥ उ
ष्णीषिणो मुकुटिनः कंबुग्रीवाः सुवर्चसः ॥२६॥ किरीटिनः पंचशिखास्तथा कठिनमूर्द्धजाः ॥ त्रिशिखा द्विशिखाश्चैव तथा सप्त
शिखास्तथा ॥२७॥ शिखंडिनो मुकुटिनः मुंडाश्च जटिलास्तथा ॥ चित्रमाल्यधराः केचित्केचिद्रोमाननास्तथा ॥२८
विग्रहैकरसा नित्यमजेयाः सुरसत्तमैः ॥ कृष्णा निर्मांसवक्त्राश्च दीर्घपृष्ठा निरूदराः ॥२९॥ स्थूलपृष्ठा महाकायाः प्रलंबो
दरमेहनाः ॥ महाभुजा ह्रस्वभुजा ह्रस्वगात्राश्च वामनाः ॥ कुब्जाश्च ह्रस्वजंघाश्च हस्तिकर्णशिरोधराः ॥ हस्तिनासाः कूर्म[नासा]वृकनासा
स्तथापरे ॥३०॥ बारशोद्रनिभाश्चान्ये दीप्तिमंतः स्वलंकृताः ॥ पिंगाक्षाः शंकुकर्णाश्च वक्रनासास्तथा परे ॥ पृथुदंष्ट्रा महादंष्ट्रा
श्चा स्थूलोष्ठा हरिमूर्द्धजाः ॥ नानापादोष्ठदंष्ट्राश्च नानाहस्तशिरोधराः ॥ नानाचर्मभिराछन्ना नानानानासाश्च सुव्रत ॥ हृष्टाः
परिपातं तस्मिन्महापरिघबाहवः ॥३४॥ दीर्घग्रीवा दीर्घनखा दीर्घशीर्षभुजास्तथा ॥ पिंगाक्षा नीलकंठाश्च स्वर्णवर्णाश्च सुव्र
ता ॥३५॥ वकोदरनिभाश्चैव केचिदंजनसंनिभाः ॥ श्वेतलोहितग्रीवाश्च पिंगाक्षाश्च तथापरे ॥३६॥ कल्माषा बहवो
विप्र चित्रवर्णाश्च केचन ॥ चामरापीडकनिभाः श्वेतलोहितपार्श्वयः ॥३७॥ नानावर्णाः सवर्णाश्च मयूरसदृशप्रभाः ॥ पाशोद्यतकराः केचि

३२

असिमुद्गरहस्ताश्च दंडहस्ताश्च केचन॥ गदामुशुंडिहस्ताश्च तथा तोमरपाणयः॥१९

त्व्यादिना स्याखरानना:॥३८॥ शतघ्नीचक्रहस्ताश्च तथा मुशलपाणयः॥ आयुधैर्विविधैर्वीरैर्महात्मानो महाजवा॥३९॥ महाबलाः महावेगाश्च असंख्याता विनिर्ययुः॥ घंटाजालानपि नेदुःगानन्तुरतुस्तोरणाजिरे॥४०॥ कोटिशो विटकश्च क्षभाषिणःस्तोयानुधा नगणासैन्यपालकाः॥ दुद्रुवुस्त्वरितं सैन्यराक्षसाग्रहस्त धावगाधावहनपोथवादिनः॥४१॥ इत्यार्षे रा॰ वा॰ आ॰ श्र॰ रावणपुत्रनिर्यानं नाम एकोनविंशतितमःसर्गः॥१९॥ धनुर्बाणविविधुन्वानात्ततो वैश्रवणानुजः॥ कोयं किमर्थमायात इति चिंतापरो भवत्॥१॥ ततोगमेनसंभूतानागीतमुपस्थितः॥ सोरावणमहावीरः सोयं समुपागतः॥ राघवो यमयोध्याया राजा धर्मस्वरूपधृक्॥२॥ लंकायां निहतो नेन दाशरथीनिवानुजः॥३॥ त्वद्धार्थमिहायातो विभीषणावरप्रदः॥ भ्रातृभिर्वानरैर्ऋक्षैः राक्षसैर्मानुषैर्वृतः॥४॥ श्रुत्वा तु रावणो वाक्यं रावणो लोककारावणः॥ क्रोधमाहारयामास सद्विगुरोमुनिपुंगव॥५॥ हन्यतां वध्यतामेष मानुषो रिपुसंस्थितः॥ मम विश्वजितः साक्षात्समुपागतः॥६॥ इत्युक्त्वा वारणाजालानिराक्षसाः पर्वतोपमाः॥ चिक्षिपुः महत्मारक्षः पुष्पकोपरिसुव्रत॥७॥ राक्षसीसाचमर्द्धैरावानरान्रक्षमानुषान्॥ चखादकांश्चिदादायपोथयामासदर्पिता॥८॥ साचशाखामृगीसेना

ग्वगस्य च मानुषी॥८॥ रथास्त्यानुगान्वीरा जघ्नुर्वानरपर्वतैः॥९॥ तेन्योन्यवधमिच्छन्तो युयुधुः सैनिकोत्तमाः॥ पेतुर्वेमुश्च रुधिरं राक्षसा वा
नरा नराः॥१०॥ ततो रामो महाबाहुर्भरतो लक्ष्मणस्तथा॥ शत्रुघ्नो हनुमान्वीरः सुग्रीवो जांबवांस्तथा॥११॥ अन्ये च नलनीलाद्या वि
भीषणाद्योरगमाः॥ युयुधुस्ते महाघोरं महाघोरे रणाजिरे॥१२॥ निर्जघ्नुश्चापि नेदुश्च चिक्षिपुश्चाथ राक्षसान्॥ राजन्युद्धस्ते म
हात्मानः संग्रामेष्वनिवर्तिनः॥१३॥ आस्फोटितैर्नादैश्चाचलयन्निव मेदिनीम्॥ रक्षसां सिंहनादैश्च परिपूर्णं नभस्तलम्॥
१४॥ ते प्रयुद्धं तमुदिता राक्षसेंद्रा महाबलाः॥ प्रययुर्वानरानीकं समुद्यतशिलायुधाः॥ युयुधू राक्षसैः सैन्यं नरवानरराक्षसाः॥
हस्त्यश्वरथसंबाधं किंकिणीशतनादितम्॥१६॥ नीलजीमूतसंकाशैः समुद्यतशिलायुधैः॥ दिव्यानलरविप्रख्यैर्नैऋतैः सर्व
तोवृतम्॥१७॥ तद्वीक्ष्य राक्षसबलं संरब्धं लक्ष्मणप्लवंगमाः॥ ससर्जश्च शिलाजालं [illegible] मुदा नेदुः प्लवंगमाः॥१८॥ विचेरुरुद्यतैः शै
लैः नगाः शिखरिणो यथा॥ केचिदाकाशमारुह्य केचिद्भूमौ प्लवंगमाः॥१९॥ क्रुद्धास्तद्राक्षसं सैन्यं जघ्नुर्द्रुमशिलायुधाः॥ ते
पादपशिलाः शैलैस्तांश्चक्रुर्वृष्टिमनुत्तमाम्॥२०॥ रक्षाद्यैर्वज्रसंकाशैर्हरयो भीमविक्रमाः॥ शिखरैः शिखराभास्ते यातुधाना
न्श्च मर्दयन्॥ निजघ्नुः समरे क्रुद्धाः हरयो राक्षसर्षभान्॥ केचिद्रथगतांश्चैव गजवाजिगतानपि॥२२॥ निजघ्नुः सहसोत्पत्य यातुधा
नान् प्लवंगमाः॥ शैलशृंगनिभास्ते तु मुष्टिनिष्क्रान्तलोचनाः॥२३॥ चिपेतुश्च विनेदुश्च ततो राक्षसपुंगवाः॥ ततः शूलैश्च र
... शोणितकर्दमाः॥ विकीर्णैः पर्वताग्रैश्च रक्षोभिरुपमर्दितैः॥२५॥ आक्षिप्ता

युं० ३

क्षिप्यमाणाश्च भग्नरोषाश्च वानराः ॥ वानरान्वै तु रक्षांसि जघ्नुर्वीरा हि राक्षसाः ॥२६॥ राक्षसान्राक्षसैरेव निष्पेषुर्वानरा यु
धि ॥ आक्षिप्य च शिरांसि जघ्नुः राक्षसा वानरांस्तथा ॥२७॥ तेषामाच्छिद्य शस्त्राणि जघ्नुस्तानपि वानराः ॥ निजघ्नुः शैलशिखरैर्वि
भिन्नाश्च परस्परम् ॥२८॥ सिंहनादान्विनेदुश्च रणे वानरराक्षसाः ॥ छिन्नवर्मतनुत्राश्च राक्षसा वानरैः कृताः ॥२९॥
सुस्राव रुधिरं तेभ्यः स्रवंतः पर्वता इव ॥ रथेन रथिनं चैव राक्षसं राक्षसेन च ॥३०॥ हयेन च हयं केचिन्निष्पेषुर्धरणी
तले ॥ तस्मिंस्तदा वर्तमाने कोलाहले राक्षसराजधान्याम् ॥ संहर्षमाणेषु च वानरेषु निपात्यमानेषु च राक्षसेषु ॥३१॥
प्रभज्यमानेषु महाबलेषु महर्षयो भूतगणाश्च नेदुः ॥ ते चापि सर्वे हरयः प्रहृष्टा विनेदुरक्षोभितसिंहनादैः ॥३२॥ इत्यार्षे
रा॰ वा॰ आ॰ श्री॰ वानरराक्षसयुद्धसंकुलं विंशतितमः सर्गः ॥२०॥ ततो रथं मारुततुल्यवेगमारुह्य शक्तिं निशितां प्रगृह्य ॥
स रामबलं प्रविष्टः विवेश मीनाः स पथार्णवो बम् ॥१॥ स वानरान्हीनबलान्निरीक्ष्य प्राणेन दीप्तेन रराज राजा ॥२॥ ऋक्षगणेन्द्र
रिपुर्महात्मा न हंतुमैच्छन्नरवानरांश्च ॥ मनसा चिंतयामास स सहस्रकंधरः स्वराट् ॥२॥ ते क्षुद्राः समायाताः प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि
च ॥३॥ द्वीपांतरं महत्प्राप्य मम युद्धाभिकांक्षिणः ॥ किं स्यान्मम महत्वैरे तैः क्षुद्रैर्वानरराक्षसैः ॥४॥ यस्माद्देशात्समायाता
स्तं देशं प्रापयाम्यहम् ॥ क्षुद्रकेषु शरा बातं न प्रशंसंति पंडिताः ॥५॥ इति संचिंत्य धनुषा वायव्यास्त्रं प्रयोजह ॥ तेनास्त्रेण
नरा ऋक्षा वानरा राक्षसा हितैः ॥६॥ यस्माद्यस्मात्समायातास्तं तं देशं प्रवेशिताः ॥ गलेहस्तिकया विप्र चोरा राजभटा इव ॥७॥ ते

रावणोप

२७१

२रा०

सर्वेस्वगृहंप्राप्यत्रस्त्रवेगेनविस्मिताः ॥ कस्थिताकुतआयातामन्यंतेस्वप्नएवते ॥ ८ ॥ प्रलयानिलवेगेनत्रस्त्रेरावंचिंतामृशामू ॥ भ
रतोलक्ष्मणश्चापिशत्रुघ्नोहनुमानपि ॥ ९ ॥ सुग्रीवनलनीलाद्याहरयोनिलरंहसः ॥ विभीषणपुरोगाश्चराक्षसाःक्रूरविक्रमाः ॥
१० ॥ वानराश्चनरारक्षासाक्षणाप्रापितागृहम् ॥ प्राप्ताप्राप्तातिविस्मिताःसर्वेशोचंतोराममेवहि ॥ ११ ॥ उपकेतिष्ठतिरामोससीतो
राघवःपरः ॥ आसीत्स्मनास्त्रवेगोयंरामंचालयितुंक्षमः ॥ १२ ॥ महर्षयोपितत्रासन्किमेदितिविस्मिताः ॥ तापसीतामहाभागा
तत्रासीत्स्मशुचिस्मिता ॥ १३ ॥ गंधर्वनगराकारंदृष्ट्वारामवलंमहत् ॥ स्वस्तीतिवादिनःसौम्यशांतिंजेपुर्महर्षयः ॥ १४ ॥ अंत
रीक्षचराःसर्वेहाहाकारंप्रचक्रिरे ॥ देवास्त्वग्निमुखाविप्रकिंकर्तव्यरावणोनहि ॥ १५ ॥ गरुडस्योतदापिक्षराघवांहंतुमागतः ॥ कीलत्रया
लवणोमोधोरक्षिप्तोविष्णुःसवाहनः ॥ १६ ॥ स्माइत्संविनिघ्नोवैरक्षसावामपाणिना ॥ ततःप्रभृतिदेवायेगंधर्वाःकिंनरानराः ॥
१७ ॥ गंधमस्यनगृह्णंतिशार्दूलस्येवजंबुकाः ॥ सोयंविष्णुर्दशरथाज्जातोदेवःसनातनः ॥ १८ ॥ अस्माकंभागधेयेनरामो
जयतुरावणम् ॥ परस्परंसुराःसर्वेवदंतइतिविस्मिताः ॥ १९ ॥ ननर्दचमहत्त्वास्यश्रुद्धंमत्वासराघवम् ॥ वितस्मायचरामो
पिदृष्ट्वातत्कर्मदुष्करम् ॥ २० ॥ क्रोधमाहरयामासरावणस्यवधंप्रति ॥ ततःकिंनकिंनाशार्दूंचक्रूराक्षसपुंगवाः ॥ सराव
णःपद्मपत्राशलोचनोजज्वालकोपेनद्विषज्जयैषणाः ॥ रामंप्रधनुंनशाशाकमेदिनीचकंपिरेवारिधयोम्लानाअपि ॥ २२
इत्यार्षेरा०वा०आ०प्र०रामकावेनामएकविंशतितमःसर्गः ॥ २१ ॥ विनिर्दतंरिपुंदृष्ट्वारामःशत्रुनिवर्हणः ॥ जज्वालवस

कोपेन रक्षसां सहजो रिपुः ॥१॥ विचकर्ष धनुःश्रेष्ठं प्रलयानलसंनिभम् ॥ ससर्ज बाणान्वेगेन रक्षसां मर्मसु प्रभुः ॥२॥ तिलशः खंड
यंतिस्म बाणा राक्षसपुंगवान् ॥ कदाधत्तेषिसंधत्ते कदा विसृजति प्रभुः ॥३॥ नांतरं ददृशे कश्चित्तस्यैवं सृजतः शरान् ॥ जघानरा
क्षसान्रामो रुद्रः पशुगणानिव ॥४॥ तत्तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म कृतं रामेण रावणः ॥ अनीकाग्रे समासाद्य युयुधे राघवेण हि ॥
५॥ रेरे राक्षससेनाद्याः प्रेक्षकाः भवतिष्ठत ॥ अहमेको हनिष्यामि नरमाकस्मिक रिपुम् ॥६॥ अद्य निर्मानवीं पृथ्वीं निर्देवं त्रि
दिवं तथा ॥ करिष्याम्यहमेवैकः शोषयिष्यामि वारिधीन् ॥७॥ पर्वतान्चूर्णयिष्यामि पातयिष्यामि वै ग्रहान् ॥८॥ इत्यु
क्त्वा रावणो युद्धं रामेण सह चारभत् ॥ बभूव द्वैरथं युद्धं बलिवासवयोरिव ॥ रावणोप्राप्य रामोपि परं हर्षमुपागमत् ॥९॥ तद्यु
न महद्युद्धं द्वैरथं रोमहर्षणम् ॥ रामस्य च महाबाहोर्बलिनो रावणस्य च ॥१०॥ गांधर्वेण च गांधर्वं दैवं दैवेन राघवः ॥ अस्त्रं राक्ष
सराजस्य जघान परमास्त्रवित् ॥११॥ अस्त्रयुद्धे प्रतिहते रावणो राक्षसेश्वरः ॥ ससर्ज परमक्रुद्धः पुनरेव स राघवे ॥१२॥ ते
रावणाविनिर्मुक्ताः शराः कांचनभूषिताः ॥ अभ्यवर्षत काकुत्स्थं सर्पा भूत्वा महाविषाः ॥१३॥ ते सर्पवदना घोरा वमंतो ज्वल
नं मुखैः ॥ राममेवाभ्यवर्तंत व्यादितास्या भयावहाः ॥१४॥ तैर्वासुकिसमस्पर्शैर्दीप्तभोगैर्महाविषैः ॥ सौपर्णमस्त्रं तत्र घोरं पु
नः प्रावर्तयद्रणे ॥१५॥ दिशश्च विदिशश्चैव समंतादावृतान्भृशम् ॥ रामः संवृतो दृष्ट्वा पन्नगान्स्तान्सहस्रशः ॥१६॥ रामे
रा च शरा मुक्ता रुक्मपुंखाः शिलाशिताः ॥ सुपर्णाः कांचना भूत्वा विचेरुः सर्पशत्रवः ॥१७॥ ते तान्सर्पान्शरान्जघ्नुः

सर्परूपान्महाविषान्॥सुपर्णरूपास्तेनारामा बंतिसर्पान्महाविषान्॥१८॥सुपर्णरूपा रामस्य विशिखाः कामरूपिणः॥अस्त्रे प्रतिहते च
क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः॥१९॥अभ्यवर्षत्तदा रामं घोराभिः शरवृष्टिभिः॥विक्षेदुर्दैवगंधर्वाश्चारणा पितरस्तथा॥२०॥रामस्यार्त्तिं
तदा दृष्ट्वा सिद्धाश्च परमर्षयः॥रामचंद्रमसं दृष्ट्वा ग्रस्तं रावणराहुणा॥२१॥प्राजापत्यं च नक्षत्रं रोहिणीं शशिनः प्रियाम्॥समाक्र
म्य बुधस्तस्थौ प्रजानामहिते रतः॥२२॥सधूमः परिवृत्तोर्मिः प्रज्वलन्निव सागरः॥अदृश्यत कराध्वांतः समस्तो धूमकेतुना॥२३
रामो पिव ध्वाभ्रकुटीं क्रोधसंरक्तलोचनः॥उत्पपात तदा चोक्तः कास्त्वन्निवदिता करम्॥२४॥नष्टरूपश्च पुरुषो मंदरश्मिर्दिवा
करः॥क्रोधं चकार सम्भृशं निर्दहन्निव राक्षसम्॥२५॥तस्य क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा रामस्य धीमतः॥सर्वभूतानि वित्रेसुः प्राकं
पत च मही तदा॥२६॥सिंहशार्दूलवान्शैलः प्रजज्वालचलद्रुमः॥बभूव चक्षुभितः समुद्र इव पर्वसु॥रूक्षाश्च खररनि
र्घोषा गगने परुषा घनाः॥२७॥औत्पातिकानि नर्दंतः समंतात्परिचक्रमुः॥तं कोपाद्रावणावधेयः प्रयुक्तो शरः प्रभुः॥२८॥
जग्राह तं शरं दीप्तं निःश्वसन्निव उरगम्॥यमस्मै प्रथमं प्रादादगस्त्यो भगवानृषिः॥२९॥ब्रह्मदत्तं महाबाणं जग्राह युधि तं व
धे॥ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वमिंद्रार्थममितौजसे॥३०॥दत्तं सुरपतेः पूर्वं त्रैलोक्यजयकांक्षिणो॥यस्य पक्षेषु पवनः फले भास्करपाव
को॥३१॥शरीरमाकाशमयं गौरवे मेरुमंदरौ॥पर्वस्वपि च विन्ध्यस्ताऽनेकपा नामहौजसः॥३२॥धनदो वरुणश्चैव पाशहस्तस्त

55

थांतकः॥ जाज्वल्यमानं वपुषा सुपुंखं हेमभूषितम्॥३३॥ तेजसा सम्भृतानां भांतं भास्करवर्चसम्॥ सधूममिव कालाग्निं
दीप्यमानं रविं यथा॥३४॥ रथानागाश्ववृंदानां भेदनं क्षिप्रकारिणम्॥ परिघाणां सहस्राणां गिरीणां चैव भेदनम्॥ नानारु
धिरसिक्तांगं मेदोदिग्धं सुदारुणम्॥ कालनामं तमहानादं नानाशक्तिविनाशनम्॥३६॥ शत्रूणां त्रासजननं सपक्षमिव
पन्नगम्॥ काकगृध्रबकानां च गोमायुरक्षसाम्॥३७॥ नित्यं भक्ष्यप्रदं युद्धे राक्षसानां भयावहम्॥ द्विषतां कीर्तिहरणं प्र
कर्षकरमात्मनः॥३८॥ अभिमंत्र्य ततो रामस्तं महेषुं महाभुजः॥ वेदप्रोक्तेन विधिना कुंडलीकृतकार्मुकम्॥३९॥ सराव
णायतं वेगाद्विक्षेप शरमुत्तमम्॥ स सायको धनुर्मुक्तो हंतुं रामेण रावणम्॥४०॥ धूमपूर्वं प्रजज्वाल प्राप्य वायुपथं महत्॥ तं व
ज्रमिव दुर्धर्षं वज्रपाणिविसर्जितम्॥४१॥ कृतांतमिव दुर्वार्यं रावणो वीक्ष्य तं परम्॥ हुंकृत्वा किल जग्राह वाणं वामेन पा
णिना॥४२॥ तत् शरं जानुना कृष्य बभंज राक्षसाधिपः॥ भग्ने तस्मिन् शरे रामो विमनाइव तस्थिवान्॥४३॥ सहस्रकंधरः कु
द्धः क्षुरं प्रगृह्य सायकं॥ विद्याधरा बवं वक्षे सर्वप्राणेन राक्षसः॥४४॥ वक्षे निर्भिद्य स शरो रामस्य सुमहात्मनः॥ भित्वा महीं वस
हसा पाताल^{तलं} मा विशत्॥४५॥ ततो रामो महावाहुः प पात पुष्पकोपरि॥ निःसंज्ञो निश्चलश्चासीत्तोहाहाभूतानि चक्रिरे॥४६॥ प्रा
कंपत मही सर्वा सपर्वतवनाधिका॥ अभयः कांदिशिकास्ते हा राम इति वादिनः॥४७॥ दशशतवदनो जिता रिस्सोररणाशिर

॥३५॥

ति प्रगानर्त्तभानुगोत्रः ॥ गगनतलगतानि पेतुरुल्काः प्रलयकराइव मे निरेजनौघाः ॥ ४८ ॥ इत्यार्षे रा० वा० आ० अ० रामस्वप्नाधि
तं नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥ रामं तथाविधं दृष्ट्वा मुनयो भयविह्वलाः ॥ हाहाकारं प्रकुर्वंतः शांतिं जेपुश्च केचन ॥ १ ॥ नदानु
मुनिभिर्दृष्ट्वा सीता प्रहसितानना ॥ वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे सीतां प्रोचुर्महर्षयः ॥ २ ॥ सीते कथं आविनोयं राघवो घोरा द्वृं
त्वया ॥ समुत्पन्नो विपाकोयं घोरो जनकनंदिनि ॥ ३ ॥ क गताः प्रांतरः सर्वे क गता वानरर्षभाः ॥ मंत्रिणः क गता भद्रे राम
स्य किमुपस्थितम् ॥ ४ ॥ श्रुत्वैतद्वचनं तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ रामं तथाविधं दृष्ट्वा शयानं पुष्पकोपरि ॥ ५ ॥ पुं
डरीकनिभे नेत्रे निमील्य परमूर्द्धनि ॥ आलिंग्य चोरसा सुप्तं प्रियां स्मि व धनुःशरम् ॥ ६ ॥ नदंतं राक्षसं चापि महाबलपरा
क्रमम् ॥ साट्टहासं विनिर्घोषैः सीता जनकनंदिनी ॥ ७ ॥ स्वरूपं प्रजहौ देवी महाविकटरूपिणी ॥ क्षुत्क्षामा कोटराक्षी
चचक्र भ्रमितलोचना ॥ ८ ॥ दीर्घजंघा महाराबा मुंडमालाविभूषणा ॥ अस्थिकिंकिणी भीमा च भीमवेगपराक्रमा ॥ ९ ॥
खरस्वरा महाघोरा विकृता विकृतानना ॥ चतुर्भुजा दीर्घतुंडा शरावालंकरणोज्ज्वला ॥ १० ॥ ललज्जिह्वा जटाजूटमंडिता चंडरोमिका ॥
प्रलयांभोदकालाभा घंटारावविधारिणी ॥ ११ ॥ अवस्कंधरथा तूर्णं खड्गखर्परधारिणी ॥ श्येनीवरावरास्थे प पातनिमि
षांतरे ॥ १२ ॥ शिरांसि रावणास्यास्य निमिषांतरमात्रतः ॥ खड्गेन तस्य चिच्छेद सहस्राणि हि लीलया ॥ १३ ॥ अन्येषां पो

३८

धवीराणां शिरांसि नखरैरणे॥ छिन्नानि पातयामास भूमौ तेषां दुरात्मनाम्॥१४॥ केषांचित्पाटयामास नखैः कौशा
म्बिजानकी॥ खड्गेन चाछिनत्कांश्चित्कुन्तपादांश्च चिच्छिदे॥१५॥ खंडं खंडं चकारान्यान्तिलशः कांश्चिदेव हि॥ प्रत्ताराय
न्यस्य चाकर्षत् पादघातेन कांश्चन॥१६॥ पार्श्वेन निजबाणान्यान्पार्ष्णीन्यान्पोथयत्॥ कांश्चिच्छूरीरघातेन दृष्ट्या
पन्यान्पातयत्॥१७॥ प्रलयं कुर्वतीती ताराक्षसानां भयंकरी॥ निजघाणाट्टहासेन कांश्चिद्दृष्टे द्विधाकरोत्॥१८॥ कां
श्चित्केशैः समाकृष्य निष्पिपेष महीतले॥ रथान्सगजान्साश्वान्सगदान्सहतोमरान्॥१९॥ कांश्चिद्योधान्समाकृष्य
मज्जयामास वारिधौ॥ गलेचोद्दध्य केषांश्चित्प्राणान्जग्राह जानकी॥२०॥ केषांचित्स्कंधमारुह्य शिरांस्युत्पाट्य निहि
हुंकारेणाट्टहासेन कांश्चित्प्राणान्हापयत्॥२१॥ कांश्चित्प्रचूर्णं वदनं पशुमारममारयत्॥ तान्सर्वान्निमिषेणैव निह
त्य जनकात्मजा॥२२॥ तेषामंत्रेण शिरसा मालाभिः कृतभूषणा॥ रावणस्य शिरा● नुग्न्नाण्यादाय रणमूर्द्धनि॥२३॥
कंदुकं क्रीडनं कर्तुं मनश्चक्रे मनस्विनी॥ तस्मिन्नंतरे तस्या रोमकूपेभ्य उद्गताः॥२४॥ मातरो विकृताकाराः साट्टहा
साः समाययुः॥ सहकंदुकं क्रीडनार्थं सीतया ताः सहस्रशः॥२५॥ तासां कांश्चित्समाख्यास्ये नामानि शृणु सुव्रत॥ या
मिर्या प्राप्य त्रयो लोकाः कल्याणी मिश्वराचराः॥२६॥ प्रभावती विशालाक्षी पालिता गोनसी तथा॥ श्रीमती बहुला

दिनाई

चंडा तथैव बहुपुत्रिका ॥२७॥ प्रसूता च गोपाली हृहदंबालिका तथा ॥ जयावती मालतिका बंधुरंभा भयंकरी ॥२८॥
वसुदामा सुदामा च विशोका कांतिनंदिनी ॥ एकचूडा महाचूडा चक्रनेमिश्च गोतमा ॥२९॥ उतेजिनी जयासेना कमल
क्ष्यथ शोभना ॥ शत्रुंजया तथा चैव क्रोधना शलभीश्वरी ॥३०॥ मांसाधरी शुभ्रवस्त्रा तीर्थसेनी जरोज्वला ॥ गीतप्री
या च कल्याणी कद्रुरोमा मिनाशना ॥३१॥ मेवस्मरा भोगवती सुभूश्च कनकावती ॥ अलाताक्षी वेगवती विद्युज्जि
ह्वा च भारती ॥३२॥ पद्मावती सुनेत्रा च गंधरा बहुयोजना ॥ संतालिका महानाली कमला थ महाबला ॥३३॥ सुदामा व
हुदामा च सुप्रभा च यशस्विनी ॥ नृत्यप्रिया परानंदा शतोलूखलमेखला ॥३४॥ शतघंटा शतानंदा भगवंनाथसारि
णी ॥ वपुष्मती चंद्रसीता भद्रकाली महताः ॥३५॥ संकारिका निःकुटिका भाव चत्वारवासिनी ॥ सुमंगला सुप्रभानी वृद्धिका
मा जयप्रिया ॥३६॥ धनदा सुप्रसादा च भवदा च जनेश्वरी ॥ एडी मेडी समेडी च वेतालजननी तथा ॥३७॥ कंडूतिः
कंडुका चैव देवमित्रा सुदेविका ॥ लंबास्या केतकी चैव चित्रसेना च चंचला ॥३८॥ कुर्कुटिका शंखलिखा तथा शकु
लिका हरा ॥ कंठालिका कालिका च कुंभका प्यतथोदरी ॥३९॥ उत्क्राथिनी जवेला च महावेगा च कंकना ॥ मनोज
वा कंटकिनी प्रघसा पूतना तथा ॥४०॥ खेचयंती धनी रामा क्रोधना थतडिप्रभा ॥ मंडोदरी चतंडी च कोटरा मेघवाहिनी ॥४१॥

कालीय

श्र.रा.३९॥

सुभगा लंबनी लंबा वहुचूडा विकथ्थिनी॥ ऊर्ध्ववेणीधरा चैव पिंगाक्षी लोहमेखला॥ पृथुवक्त्रा मधुलिका मधुकुंभा तथैव च॥ पक्षिराणी
कामसुनिका जरायुर्जर्जरानना॥४३॥ ख्याता दहदहा चैव तथा धमधमा द्विजा॥ चंडखंडा पृथुश्रोणी पूषणा मणिकुट्टिका॥४४॥ अ-

मो३

मोघा चैव निकुंभा च तथा लंबपयोधरा॥ शिशुमारमुखी श्येना लोहिताक्षी विभीषणा॥४५॥ जटालिका कामचरी दीर्घजिह्वा बलोत्क-
दा॥ कालेहिका पाकालिका मस्तिका मुकुटेश्वरी॥ लोहिताक्षी महाकाया हविः पिंडी च पिंडिका॥ एकत्वचा समाकुक्षा करणीक-
र्णी च कर्णिका॥४७॥ क्षुरकर्णी चतुःकर्णी कर्णप्रावरणा तथा॥ चतुःपथनिकेता च गोकर्णी महिषानना॥४८॥ खरकर्णी म-
हाकर्णी भेरीस्वनमहास्वना॥ शंखकुंभश्रवा चैव भंगदा च महावला॥४९॥ गणा च सुगणा चैव तथाभीमाथ कामदा॥ चतुःपथरता चै-
व भूततीर्थान्यगोचरा॥५०॥ पशुदा विमुदा चैव सुखदा च महायशाः॥ पयोदा गोमहिषदा सुविशाला चतुर्भुजा॥५१॥ प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठा
चरो चमा नासुरोचना॥ नौकर्णी च मुखकर्णी च अशिवा मंथिनी तथा॥५२॥ एकवक्त्रा मेघवादा मेघनाभा विरोचना॥ एताश्चा-
न्याश्च वहवो मातरः कोटिकोटिशः॥५३॥ असंख्याता समाजग्मुः क्रीडंति सीतया महा॥ दीर्घवत्न्यो दीर्घदंत्यो दीर्घतुंडो द्विजोत्तम॥
५४॥ सरसा मधुराश्चैव यौवनस्थाः स्वलंकृताः॥ महात्म्येन च संयुक्ताः कामरूपधरास्तथा॥५५॥ निर्मांसगात्र्यः श्वेताश्च तथा कांचन

सन्निभाः ॥ रूक्ष्मेव निभाश्चान्या धूम्राश्च द्विजपुंगव ॥ ५६ ॥ बहुरूपा महाभागा दीर्घकेश्यः सितांबराः ॥ ५७ ॥ वेणीधराश्चैव पिंगा-
क्ष्यो लंबमेखलाः ॥ ५७ ॥ लंबोदर्यो लंबकर्णास्तथा लंबपयोधराः ॥ ताम्राक्ष्यस्ताम्रवर्णाश्च हर्यक्षाश्च तथा पराः ॥ ५८ ॥ शत्रूणां वि-
ग्रहे तस्मिन् भयदास्ताम वंत्य पि ॥ कामरूपधराश्चैव जवेवायुसमास्तथा ॥ ५९ ॥ शिरांसि रक्षसां गृह्य गंडशैलोपमान्यथा ॥ चि-
क्रीडुः सीतया सार्द्धं तस्मिन् रणधरातले ॥ ६० ॥ मुंडमालाधराः काश्चित्काश्चिन्मुक्तविभूषणाः ॥ रणांगणे महाघोरे गृध्रकंक-
शिवान्विते ॥ ६१ ॥ मांसासृक्पूरिते घोरे नचतत्रसुरोपमे ॥ ननर्त जानकी देवी घोरकाली महाबला ॥ ६२ ॥ तया च कंपे पृथ्वी नै-
रिवानिलचालिता ॥ चेलुश्च भूधराः सर्वे समुद्राश्च चकंपिरे ॥ ६३ ॥ स्वर्गिणां च विमानानि खात्पेतुर्भयतो द्विज ॥ सूर्यस्य दुद्रु-
र्भीता वाजिनो मुक्तरश्मयः ॥ ६४ ॥ पदान्यसे हि जानक्या भारं सोढुं वसुंधरा ॥ गंतुमैच्छत्पातालं सीतापादाग्रताडिता ॥ ६५ ॥ अट्ट-
हासेन सीतायामा तूर्णां हूंकृतेन च ॥ प्रलयं मेनिरे लोकाः किमेतदिति विस्मिताः ॥ ६६ ॥ धरापातालगमनं वितर्क्य सुरसत्तमैः ॥ सं-
प्रार्थितो महादेवः स्वयमायाद्रणाजिरे ॥ ६७ ॥ जानक्याः पदविन्यासे शवरूपधरो हरः ॥ आत्मानं स्तंभयामास धरणीधृतिहेतवे ॥ ६८ ॥
सर्वभारसहो देवः सीतापादतले स्थितः ॥ शवरूपविरूपाक्षः स्वस्थानातुं तदा ॥ ६९ ॥ तथाप्युपरिगा लोकान्स्यातुं से हि रेक्षराम् ॥ सीता- धरा२
याः पदशब्देन शिरसां टंकृतेन च ॥ ७० ॥ निश्वासवातसंघातैर्दृष्टिपातमहोद्भवैः ॥ इति धरणीसुतायाः पश्यन्त्यां धरण्यां त्रस्तहृतद्र-

38

नमारं चिंनयंतो द्विजेंद्राः ॥ जयति जयति सीतेत्याहुरिंद्रादिदेवास्तु वन्ति भुवनभंगं मन्यमाना विषेदुः ॥८९॥ इत्याषेरा० वा० आ०
अ० सहस्रवदनरावणवधो नाम त्रिंशतितमः सर्गः ॥ अथ रामे गंतीनायाः वीक्ष्य ब्रह्मपुरोगमाः ॥ सन्तोकपानास्त्रिदशाऋ
षिभिः पितृभिःसह ॥१॥ प्रसादयितुमुद्युक्तासीतां ते तुष्टुवुः सुराः ॥ कृतांजलिपुटादेवाः प्रणम्य च पुनः पुनः ॥२॥ ब्रह्माद्या
स्तोतुमारब्धा सीतां राक्षसनाशिनीम् ॥ या सा माहेश्वरीशक्तिर्ज्ञानरूपातिलालसा ॥३॥ अनन्या विस्फुरेन्तत्वे संस्थिता रामव
ल्लभा ॥ स्वाभावकी च तन्मूलाप्रभाभानोस्तथामला ॥४॥ एकानावैस्स सर्वी शक्तीरशोकौऽधिको गतः ॥ परापरेण रूपेण क्रीडसे
राम संनिधो ॥५॥ सेयं करोति सकलं तस्याः कार्यमिदं जगत् ॥ न कार्यं नापि करणं ईश्वरस्येति निश्चयः ॥६॥ चतस्त्रः शक्त
यो देव्याः स्वरूपत्वेन संस्थिताः ॥ अधिष्ठानवशादस्या जानक्या राम योषितः ॥७॥ शांतिर्विद्या प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्चेति ताः स्मृ
ताः ॥ चतुर्व्यूहस्ततो देवः प्रोच्यते परमेश्वरः ॥८॥ अनया परया देवस्स्मात्मानंदं समश्नुते ॥ चतुर्ष्वपि च देवेषु चतुर्मूर्तिर्महे
श्वरः ॥९॥ अस्यास्त्वनादिसंसिद्धमैश्वर्यमतुलं भवेत् ॥ त्वत्संबंधादनंताया रामेण परमात्मना ॥१०॥ शैषा सर्वेश्वरी देवी स
र्वभूतप्रवर्तिका ॥ त्वयेदं भ्रामयेदीशोमायावी पुरुषोत्तमः ॥११॥ शैषा मायात्मिका शक्तिः सर्वाकारा सनातनी ॥ वैश्वरूपं महेशस्य

से

सर्वदा संप्रकाशयेत् ॥१२॥ अन्याश्च शक्तयो मुख्यास्तया देव्या विनिर्मिताः ॥ ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिः प्राणा इति त्रयम् ॥१३॥ सर्वाशामे
व शक्तीनां शक्तिमंतो विनिर्मिताः ॥ एका शक्तिः शिवैकोऽपि शक्तिमानुच्यते शिवः ॥१४॥ अभेदं चानुपश्यंति योगिनस्तत्वचिंतकाः
॥ शक्तयो जानकी देवी शक्तिमंतो हि राघवः ॥१५॥ विशेषः कथ्यते यं च पुराणे वेदवादिभिः ॥ भोग्या विश्वेश्वरी देवी रघूत्तम पतिव्रता ॥
१६ ॥ प्रोच्यते भगवान्भोक्ता रघुवंशविवर्द्धनः ॥ मंत्राणां मोमहातेजा मंतव्या च विचारतः ॥१७॥ एकं सर्वगतं सूक्ष्मं कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥
योगिनस्तत्र पश्यंति तं देव्याः परमं पदम् ॥१८॥ अनंतमजरं ब्रह्म केवलं निष्कलं परम् ॥ योगिनस्तत्र पश्यंति तं देव्याः परमं पदं ॥
परात्परतरं तत्त्वं शांतं सर्वगतं महत् ॥ अनंतप्रकृतौ लीनं देव्यास्तं परमं परम् ॥२०॥ सा त्वं धात्री विधात्री च परमानंदमिच्छताम् ॥ सं
सारतापानखिलान् विहंसीश्वरसंश्रया ॥२१॥ नेदानीं भूतसंहारास्त्वया कार्या महेश्वरि ॥ रावणं सगणं हत्वा जगत्तां सुखमाहितं ॥
२२ ॥ किं पुनर्नैत्यकृत्या जगत्संह्रियते त्वया ॥ एतच्छ्रुत्वा विशालाक्षी ब्रह्मणोक्तमनयं वचः ॥२३॥ प्रीतातीता तदा प्राह ब्रह्माणं
सहदैवतम् ॥ पतिर्मे पुंडरीकाक्षः पुष्पकोपरि राघवः ॥२४॥ विद्धः क्षुरप्रेण हृद्देशे मृतकल्पः प्रभुः ॥ तस्मिन्नेवं स्थिते देवाभि
मिच्छामि जगद्धितम् ॥ नाशमेकं करिष्यामि जगदेतच्चराचरम् ॥ श्रुत्वैतद्वचनं देव्याः संरंभसहितं सुराः ॥२६॥ हाहाकारं प्रचक्रु

३५

सोऽसंचचालचमेदिनी॥ ततोब्रह्मासुरैःसार्द्धंपुष्पकंरथमास्थितम्॥२७॥ श्रीरामंग्लाहयामास स्मृतिंस्थ्वास्वपाणिना॥ उत्तस्थौ
चमहाबाहूरामःकमललोचनः॥२८॥ रेरेरावणदुष्टत्वमधमदारामेदितः॥ द्रक्ष्यसेत्वंपथाभावे भ्रूकुटीभीषणाकृतिः॥२९॥
ब्रुवन्नेवंधनुर्धत्ते स्वस्त्रिपश्यत्रिदशान्प्रभुः॥ नापश्यज्जानकींतत्र प्राणेभ्योपिगरीयसीं॥३०॥ नृत्यंतींचापरांकालीमपश्यद्वर
नांगणे॥ चतुर्भुजांलोलजिह्वांखड्गखर्परधारिणीम्॥३१॥ स्वरूपमहादेवहृदिसंस्थांदिगंबराम्॥ शिवंतींरुधिरंभीमांकोटराक्षीं
क्षुधातुराम्॥३२॥ जगत्त्रासकृतोत्साहांमुंडमालाविभूषणाम्॥ भीमाकाराभिरन्याभिः क्रीडंतींरणमूर्द्धनि॥३३॥ मुंडैराक्षसरा
जस्यखेलंतींकंदुकंमुदा॥ प्रलयध्वांतघोरांगांसदाबर्बरधारिणीं॥३४॥ श्रोत्रमुंडकरोदृष्टिकृतमालांचलत्पदाम्॥ राक्ष
सानांकबंधानांमातृकाःसहनृत्यतः॥३५॥ रथवाजिगजानांचसकलानिच्चलोकयत्॥ नैकोपिराक्षसस्तत्रकरपादशिरोयु
तः॥३६॥ कबंधायेचनृत्यंतितेषांपादाःप्रतिष्ठिताः॥ कबंधारावधारावणस्यापिनृत्यंतंचव्यलोकयत्॥३७॥ ततरदृष्ट्वा
सुमहत्घोरंप्रेतराजपुरोधमम्॥ कालींचावीक्ष्यनृत्यंतीमातृभिःसहितांद्विज॥३८॥ पपातहस्ताद्रामस्यचैपतःसशरंधनुः॥
भयाच्चैवनिमिल्याशुरामःपद्मविलोचने॥३९॥ इत्येवंविस्मितंदृष्ट्वाब्रह्मावाचरघूत्तमम्॥ त्वांदृष्ट्वाविहसंतीनाकुद्धचा

पिराववागम्॥४०॥रथादवस्कं द्युसीना१पातरराम र्द्धनि॥भीमांचमूर्त्तिमा॰नंध्यरोमकृपाचमानकाः॥४१॥रक्षसांनि
धनंकृत्वानत्यंत्येवंव्यवस्थिताः॥अनयासहितोरामस्त्वजस्यवासिहं सि च॥४२॥नानयासहितोरामःकिंचित्कर्तु
नविक्षमः॥इतिबोधयितुंसीतांचकारैनदवेदिताम्॥४३॥पश्येतांजानकीरामत्यजभीतिंमहाभुज॥निर्गुणांसगुणां
सांसाक्षात्सदसद्यक्तिवर्जिताम्॥४४॥इत्येतदुदिरावचोन्नपोनिशम्यश्रुतिमुखमात्महितंपरामिमर्दी॥श्रुत्वम
तुविजहोचकिंचिदेवजनकसुतामनुपश्यविस्मयीस्यात्॥४५॥इत्यार्षेरामा॰वा॰ग्रा॰अ॰रामसमाश्वासनंनामचतु
विंशतमःसर्गः॥२४॥ब्रह्मणोवचनंश्रुत्वारामःकमललोचनः॥प्रोन्मील्यशनकैरक्षिणीं वेपमानोमहाभुजः॥१
प्रणम्यशिरसाभूमौतेजसाचापिविह्वलः॥भीतःकृतांजलिपुटःप्रोवाचपरमेश्वरीम्॥२॥कात्वंदेविशा॰ग्राक्षिशशां
कावयवां.किंते॥नजानेत्वांमहादेवियथावद्ब्रूहिपृच्छते॥३॥रामस्यवचनंश्रुत्वाततःसापरमेश्वरी॥व्याजहाररघु
व्याघ्रंयोगिनामाश्रयप्रदा॥४॥मांविद्धिपरमांशक्तिंमहेश्वरसमाश्रयाम्॥अनन्यामव्ययामेकांपश्यंतिमुमुक्षवः॥
५॥अहंहिसर्वभावानामात्मासर्वांतराशिवा॥शाश्वतीसर्वविज्ञानासर्वमूर्तिप्रवर्तिका॥६॥अनंतानंतमहिमासंसा

यां

८०

तार्णव नारिणी॥ दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे पदमैश्वरं॥७॥ इत्युक्त्वा विरराम सैता रामोपश्यच्च तत्पदम्॥ कोटिसूर्य
प्रतीकाशं तेजो विश्वनिराकुलं॥ ज्वालामालासहस्राढ्यं कालानलशतोपमम्॥ ६ दंष्ट्राकरालं दुर्द्धर्षं जटामंड
लमंडितम्॥ किरीटिनं गदाहस्तं नूपुरैरुपशोभितम्॥ दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनम्॥१०॥ ब्रह्मेन्द्रोपेंद्र
योगींद्रैरीड्यमानं पदांबुजम्॥ सर्वतः पाणिपादांतं सर्वतोक्षिशिरोमुखम्॥११॥ सर्वमावृत्य तिष्ठंतं ददर्श पदमैश्व
रं॥ ६ द्दृष्ट्वा च तादृशं रूपं दिव्यं माहेश्वरं परं॥ भयेन च समाविष्टः स रामो हृतमानसः॥ आत्मन्याधाय चात्मानं ओं
कारं समनुस्मरन्॥१३॥ नाम्नामष्टसहस्रेण तुष्टाव परमेश्वरीम्॥ ॐ सीतोमा परमा शक्तिरनंता निष्कलामला॥
१४॥ शांता माहेश्वरी नित्या शाश्वता परमाक्षरा॥ अचिंत्या केवलानंता शिवात्मा परमात्मिका॥१५॥ अनादिरव्यया
शुद्धा देवात्मा सर्वगोचरा॥१६॥ एकानेकाविभागस्था मायातीता सुनिर्मला॥१६॥ महामाहेश्वरी शक्ता महादेवी
निरंजना॥ काष्ठा सर्वांतरस्था च चिच्छक्तिरतिलालसा॥१७॥ जानकी मिथिलानंदा राक्षसांतविधायिनी॥ रावणांतक
री रम्या रामवक्षःस्थलालया॥१८॥ उमा सर्वात्मिका विद्या ज्योतिरूपायुताक्षरा॥ शांतिः प्रतिष्ठा सर्वेषां निवृत्ति

रम्नतप्रदा ॥१९॥ योमप्रवृत्तिर्योमचरी योमाचाराच्युतानना ॥ अनादिनिधना योषा कारणात्मा कलाकुला ॥२०॥ मंदर
प्रथमाँजा लंगारम्नतस्पांतसंश्रया ॥ प्राणेश्वरी प्रिया माता महामहिषमर्दिनी ॥२१॥ प्राणेश्वरी प्राणरूपा प्रधानपुरुषेश्व
री ॥ सर्वशक्तिः कला काष्ठा ज्योत्स्नेंदोर्महिमास्पदा ॥२२॥ सर्वकार्यनियंत्री च सर्वभूतेश्वरेश्वरी ॥ अनादिरव्यक्तगुणा म
हानंदा सनातनी ॥२३॥ आकाशयोनिर्योगस्था महायोगेश्वरेश्वरी ॥ महामाया सुदुःष्पूरा मूलप्रकृतिरीश्वरी ॥२४॥ सं
सारयोनिः सकला सर्वशक्तिसमुद्भवा ॥ संसारसारा दुर्वारा दुर्निरीक्ष्या दुरासदा ॥२५॥ प्राणशक्तिः प्राणविद्या योगिनी
परमा कला ॥ महाविभूतिर्दुर्दर्षा मूलप्रकृतिसंभवा ॥२६॥ अनाद्यानंतविभवा परात्मा पुरुषाकृती ॥ स्वर्गस्थित्यंतक
रिणी सुदुर्वाच्या दुरत्ययिा ॥२७॥ शब्दयोनिः शब्दमयी नादाख्या नादविग्रहा ॥ प्रधानपुरुषातीता प्रधानपुरुषात्मिका
॥२८॥ पुराणा पुरुषा पुरण्या मौदिः पुरुषरूपिणी ॥ भूतांतरात्मा कूटस्था महापुरुषसंज्ञिका ॥२९॥ जन्ममृत्युजरातीता
सर्वशक्तिसमन्विता ॥ व्यापिनी चानवच्छिन्ना मुक्तिमार्गप्रवेशिनी ॥३०॥ क्षेत्रज्ञा शक्तिरव्यक्ता लक्षणा मलवर्जिता ॥
ति० अनादिमायासंभिन्ना निस्तत्त्वा प्रकृतिर्गुणा ॥३१॥ महामाया समुत्पन्ना तामसी पौरुषं ध्रुवा ॥ व्यक्ताव्यक्तात्मिका

कुमारका मुक्ता प्रसूतिका ॥३२॥ स्वकार्याकार्यजननी ब्रह्माणी ब्रह्मसंश्रया ॥ एका प्रथमजा ब्राह्मी महती
ज्ञानरूपिणी ॥३३॥ वैराग्यैश्वर्यधर्मात्मा ब्रह्ममूर्तिर्हृदिस्थिता ॥ अपांयोनिः स्वयंभूतिर्मानसी तत्त्वसंभवा ॥३४॥
ईश्वराणी च सर्वाणी शंकरार्द्धशरीरिणी ॥ भवानी चैव रुद्राणी महालक्ष्मीरथांबिका ॥३५॥ महेश्वरी समुत्पन्ना भु
क्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ सर्वेश्वरी सर्ववर्णा नित्यं मुदितमानसा ॥३६॥ ब्रह्मेंद्रोपेंद्रनमिता शंकरेच्छानुवर्तिनी ॥ ईश्वरा
र्द्धासनगता रब्धूतपतिव्रता ॥३७॥ सकृद्विभाविता सर्वा समुद्रपरिशोषिणी ॥ पार्वती हिमवत्पुत्री परमानंददायि
नी ॥३८॥ गुणाढ्या योगजा योग्या च ज्ञानमूर्तिर्विकाशिनी ॥ सावित्री कमला लक्ष्मीः श्रीरनंतोरसिस्थिता ॥३९॥
सरोजनिलया शुभ्रा योगनिद्रा सुरार्दनी ॥ सरस्वती सर्वविद्या जगत्ज्येष्ठा सुमंगला ॥४०॥ वासवी वरदा वाच्या
कीर्तिः सर्वार्थसाधिका ॥ वागीश्वरी सर्वविद्या महाविद्या सुशोभना ॥४१॥ गुह्यविद्यात्मविद्या च सर्वविद्यात्मभा
विता ॥ स्वाहा विश्वंभरा सिद्धिः स्वधा मेधा धृतिः श्रुतिः ॥४२॥ नाभिः सुनाभिः सुकृतिर्माधवी नरवाहिनी ॥ पूज्या
विभावरी सौम्या भगिनी भोगदायिनी ॥४३॥ शोभा वंशकरी लोला मालिनी परमेष्ठिनी ॥ त्रैलोक्यसुंदरी रम्या सुंदरी का

मारी३

मचारिणी॥४४॥महानुभावमध्यस्थामहामहिषमर्दिनी॥पद्ममालापापहराविचित्रमुकुटानना॥४५॥कांताचि
त्रांवरधराविद्याभरणभूषिता॥हंसारूढायोमनित्ययाजगत्सृष्टिविवर्द्धिनी॥४६॥निर्यंत्रामंत्रवाहस्थानंदि
नीभद्रकालिका॥आदित्यवर्णाकौमारमयूरवरवाहिनी॥४७॥वृषासनगतागौरीमहाकालीसुरार्चिता॥अदितिर्निय
तारौद्रीपद्मगर्भाविवाहना॥४८॥विरूपाक्षीलेलिहानामहापुरनिवासिनी॥महाफलानवद्यांगीकामपूरायोवि
भावरी॥४९॥विचित्ररत्नमुकुटाप्रणतर्द्धिविवर्द्धिनी॥कौशिकीकर्षिणीरात्रिस्त्रिदशार्त्तिविनाशिनी॥५०॥विरू
पाचसुरूपाचभीमाचमोक्षदायिनी॥भक्तार्तिनाशिनीभव्याभवभावविनाशिनी॥५१॥निर्गुणानित्यविभवानि
स्सारानिरपत्रपा॥यशस्विनीसामगीतिर्भवांगनिलयालया॥५२॥दीक्षाविद्याधरीदीप्तामहेंद्रविनिपातिनी॥सर्वा
तिशायिनीविद्यासर्वशक्तिवरदायिनी॥५३॥सर्वेश्वरप्रियातार्क्षीसमुद्रांतरचारिणी॥अकलंकानिराधारानित्यसि
द्धानिरामया॥५४॥कामधेनुर्बृहद्गर्भाधीमतीमोहनाशिनी॥निःसंकल्पानिरातंकाविनयाविनयप्रदा॥५५॥ज्वाला
मालासहस्राढ्यादेवदेवीमनोन्मनी॥महाभगवतीभार्गवसुदेवसमुद्भवा॥५६॥महेंद्रोपेंद्रभगिनीभक्तिगम्यापरा

५२

परा॥ ज्ञानज्ञेया जरातीता वेदांतविषया गतिः॥५७॥ दक्षिणा दहनाबाह्या सर्वभूतनमस्कृता॥ योगमायाविभावज्ञा महा
मोहा महीयसी॥५८॥ सत्या सर्वसमुद्भूतिर्ब्रह्मरक्षाश्रया नतिः॥ बीजांकुरसमुद्भूतिर्महाशक्तिर्महामतिः॥५९॥ ख्यातिः
प्रविज्ञवित्संविन्महाभोगेंद्रशायिनी॥ विकृतिः शांकरी शास्त्री गंधर्वपरिसेविता॥६०॥ वैश्वानरी महाज्वाला देवसे
नागुहप्रिया॥ महारात्रिः शिवानंदा शचीदुःस्वप्ननाशिनी॥ पूज्यापूज्या जगद्धात्री दुर्विज्ञेयस्वरूपिणी॥ गुहांबिका
गुहोत्पत्तिर्महापीठमरुत्सुता॥६२॥ हव्यवाहांतरागा गीः हव्यवाहसमुद्भवा॥ जगद्योनिर्जगन्माता जन्ममृत्युजराति
गा॥६३॥ बुद्धिर्माता बुद्धिमती पुरुषांतरवासिनी॥ तपस्विनी समाधिस्था त्रिनेत्रा दिविसंस्थिता॥६४॥ सर्वेंद्रि
यमनोयुक्ता सर्वभूतहृदिस्थिता॥ संसारतारिणी विद्या ब्रह्मविद्यौ मनोलया॥६५॥ ब्रह्माणी बृहती ब्राह्मी ब्रह्म
भूता भवावनिः॥ हिरण्मयी महारात्रिः संसारपरिवर्तिका॥ सुमालिनी सुरूपा च नारिणी भाविनी प्रभा॥ उन्मीलिनी स
र्वसहा सर्वप्रत्ययसाक्षिणी॥६७॥ सुसौम्या चंद्रवदना तांडवासक्तमानसा॥ सत्वशुद्धिकरी शुद्धिर्मलत्रयविनाशि
नी॥६८॥ जगत्प्रिया जगन्मूर्तिस्त्रिमूर्तिरमृता श्रया॥ निराश्रया निराहारा निरंकुररणोद्भवा॥६९॥ चक्रहस्ता वि

पी

श्री

चिन्त्रांसृजिवनीपद्मधारिणी॥पराप्ररविधानज्ञामहापुरुषपूर्वजा॥७०॥विद्येश्वरीप्रियाविद्याविद्युज्जि
ह्वाजितश्रया॥विद्यामयीसहस्राक्षीसहस्रश्रवणात्मजा॥७१॥सहस्ररश्मिसत्पद्मस्थामहेश्वरपदाश्र
या॥ज्वालिनीसद्मनाव्याप्तातेजसीपद्मरोचका॥७२॥महामायाश्रयामायामहादेवमनोरमा॥
व्योमलक्ष्मीसिंहरथाचेकितानाऽमितप्रभा॥७३॥विश्वेश्वरीविमानस्थाविशोकाशोकनाशिनी॥अ
नाहताकुंडलिनीपद्मवासिनी॥७४॥सनातनंदासतीकीर्तिःसर्वभूतासयस्थिता॥वाग्देवताब्रह्मक
लाकलातीताकलावती॥७५॥ब्रह्मर्षिब्रह्महृदयाब्रह्मविष्णुशिवप्रजा॥व्योमशक्तिःक्रियाश
क्तिःजनशक्तिःपरागतिः॥७६॥क्षोभकामद्विकाभेद्याभेदाभेदविवर्जिता॥अभिन्नाभिन्नसं
स्थानावंशिनीवंशहारिणी॥७७॥गुह्यशक्तिर्गुणातीतासर्वदासर्वतोमुखी॥भगिनीभगवत्पत्नीस
कलाकालकारिणी॥७८॥सर्ववित्सर्वतोभद्रागुह्यातीतागुहावलिः॥प्रक्रियायोगमाताचगंगावि
श्वेश्वरेश्वरी॥७९॥कपिलाकपिलाकांताकनकाभाकलांतरा॥पुण्यापुष्करिणीभोक्त्रीपुरंद

भनजिनी

83

र पुरःसदा॥८०॥ योगिनी परमैश्वर्यभूतिदा भूरिभूषणा॥ पंचब्रह्मसमुत्पत्ति परमात्मात्मविग्रहा॥८१
नर्मदा भानुमती योगिज्ञेया मनोजवा॥ मनोहरी मनोरक्षी तापसी वेदरूपिणी॥८२॥ वेदशक्ति
र्वेदमाता वेदविद्याप्रकाशिनी॥ योगेश्वरेश्वरी माला महाशक्तिर्मनोमयी॥८३॥ विश्ववंद्या वीरमु
के४ क्तिर्विद्युन्माला विहायसी॥ पैं चरी सुरभिर्वंद्या नंदिनी नंदिवल्लभा॥८४॥ भारती परमानंदा परा
परविशेषदिका॥ सर्वप्रहरणोपेता काम्या कामेश्वरेश्वरी॥८५॥ अचिंत्याऽविभया हि त्वं दुर्लेखा क
नकप्रभा॥ कूष्मांडी धनरत्नाढ्या सुगंधा गंधदायिनी॥८६॥ त्रिविक्रमपदोद्भूता धनुःपाणिः सरोद
या॥ सुदुर्लभा धनाध्यक्षा धन्या पिंगललोचना॥८७॥ भ्रांतिः प्रभावती दीप्तिः पंकजायतलोच
ना॥ आद्या हृत्कमलोद्भूता परमात्मा रणप्रिया॥८८॥ सत्क्रिया गिरिजा शुद्धा नित्यशुद्धा निरंतरा॥
दशी कात्यायिनी चंडी चर्चिका शांतविग्रहा॥८९॥ हिरण्यवर्णा रजनी जगन्मंत्रप्रवर्तिका॥ मंद

ध्मर

राद्रिनिवासा च शारदा स्वर्णमालिनी ॥८०॥ रत्नमाला रत्नगर्भा पृथ्वी विश्वप्रमाथिनी ॥ पद्मासना पद्म
निभा नित्यतुष्टामृतोद्भवा ॥८१॥ धुन्वंती दुःप्रकंपा च सूर्यमाता दृषद्वती ॥ महेंद्रभगिनी माया वरव
र्या वरदर्पिता ॥ कल्याणी कमला रामा पंचभूता वरप्रदा ॥ वाच्या वरेश्वरी वंद्या दुर्जया दुरतिक्रमा ॥
८२॥ कालरात्रिर्महावेगा वीरभद्रप्रिया हिता ॥ भद्रकाली जगन्माता भक्तानां भद्रदायिनी ॥८३॥
करालापिंगलाकारा नामवेदा महानदा ॥ तपस्विनी यशोदा च यथाध्वपरिवर्तिनी ॥८५॥ शंखिनी पद्मि
नी सांख्या सांख्ययोगप्रवर्तिका ॥ चैत्री संवत्सरारूढा जगत्संपूरणी ध्वजा ॥८६॥ शुंभारिः खेचरी स्वस्था
कंबुग्रीवा कलिप्रिया ॥ खरध्वजा खरारूढा पराध्या परमालिनी ॥८७॥ ऐश्वर्यरत्ननिलया विरक्ता ग
रुडासना ॥ जयंती त्रिगुणा न्हिररम्या सत्वगुणाग्रणीः ॥८८॥ संकल्पसिद्धा साम्यस्था सर्वविज्ञानदायि
नी ॥ कलिकल्मषहंत्री च गुह्योपनिषदुत्तमा ॥८९॥ नित्यदृष्टिः स्मृतिर्व्याप्तिः पुष्टिस्तुष्टिः क्रियाव
ती ॥ विश्वामाहेश्वरीशानां भुक्तिर्मुक्तिः शिवामृता ॥९०॥ लोहिता सर्वमाता च भीषणा वनमालिनी

53

अनंतशयनानाख्या नरनारायणोद्भवा ॥१॥ नृसिंही दैत्यमथिनी शंखचक्रगदाधरा ॥ संकर्षणसमुद्भूतिरं
बिकापानसंश्रया ॥२॥ महाज्वाला महामूर्तिः सुमूर्तिः सर्वकामधुक् ॥ सुप्रभा सुस्तनी गौरी धर्मकामा
र्थमोक्षदा ॥३॥ भ्रूमध्यनिलया पूर्वा प्रधानपुरुषावनी ॥ महाविभूतिदा मध्या सरोजनयनासना
॥४॥ अष्टादशभुजानाद्या नीलोत्पलदलप्रभा ॥ सर्वशक्तिसमारूढा धर्माधर्मानुवर्तिना ॥५॥
वैराग्यज्ञाननिरता निरालोका निरिंद्रिया ॥ विचित्रा गहनाधीरा शाश्वतस्थानुवासिनी ॥६॥ स्थाने
श्वरी निरानंदा त्रिशूलवरधारिणी ॥ अशेषदेवतामूर्तिर्देवता वरदेवता ॥७॥ गणाम्बिका गिरेः पुत्री
निशुंभविनिपातिनी ॥ अवर्णा वर्णरहिता निर्वर्णा बीजसंभवा ॥८॥ अनंतवर्णा नित्यस्था संचरी
शांतमानसा ॥ अगोत्रा गोमती गोप्त्री गुह्यरूपा गुणोत्तरा ॥९॥ गौः श्रीर्गव्यप्रिया गौणी गणेश्वरनम
स्कृता ॥ सत्यमात्रा सत्यसंधा त्रिसंध्या संधिवर्जिता ॥१०॥ सर्ववादाश्रया सांख्या सांख्ययोगसमुद्भवा

असंख्येयाप्रमेयाख्या शून्या शुद्धकुलोद्भवा ॥१०॥ विंदुनादसमुत्पत्तिस्तमःपारे प्रतिष्ठिता ॥ जितत्वमाता त्रिग्रंथि
सुसूक्ष्मपदसंश्रया ॥१२॥ शांत्यातीता मलातीता निर्विकारा निराश्रया ॥ शिवाख्या चित्रनिलया शिवज्ञान
स्वरूपिणी ॥१३॥ दैत्यदानवनिर्माची शास्त्रयोनिश्च काश्यपी ॥ क्रियामूर्तिर्द्धर्ममूर्तिश्चतुर्वर्गप्रदर्शिता ॥१४
नारायणी नवोद्भूती कौमुदी लिंगधारिणी ॥ कामुकी ललिता तारा परापरविभूतिदा ॥१५॥ परांतजातमहिमा
बडवामलजलोचना ॥ सुभद्रा देवकी सीता वेदवेदांगपारगा ॥१६॥ मनस्विन्यच्युता माता महान्युसमुद्भवा ॥
अमृत्युर्वामृतास्वाहा पुरुहुता उरष्टुता ॥१७॥ अशोच्या मित्रविषया हिरण्यरजतप्रिया ॥ हिरण्यराजती हेमी
हेमाभरणभूषिता ॥१८॥ विभ्राजमाना दुर्ज्ञेया ज्योतिष्टोमफलप्रदा ॥ महानिद्रासमुद्भूतिरनिद्रा सत्यदेवता
॥१९॥ दीर्घाककुद्मिनी हृद्या शांतिदा शांतिवर्द्धिनी ॥ लक्ष्म्यादि शक्तिजननी शक्तिचक्रप्रवर्त्तिका ॥२०॥
त्रिशक्तिजननी जन्या षडूर्मिपरिवर्जिता ॥ स्वधा च कर्मकरिणी युगांतदलनात्मिका ॥२१॥ संकर्षणा जगद्धा
त्री कामयोनिः किरीटिनी ॥ ऐंद्री त्रैलोक्यनमिता वैष्णवी परमेश्वरी ॥२२॥ प्रद्युम्नदयिता दांता युग्मदृष्टिस्त्रिलोच

ना॥ मदोत्कटा हंसगतिः प्रचंडा चंडविक्रमा॥२३॥ वृषावेशा वियन्माता विंध्यपर्वतवासिनी॥ हिमवन्मेरु
निलया कैलासगिरिवासिनी॥२४॥ चाणूरहंत्री तनया नीतिज्ञा कामरूपिणी॥ वेदविद्याव्रतस्नाता धर्मशी
लाऽनिलाशना॥२५॥ अयोध्यानिलया वीरा महाकालसमुद्भवा॥ विद्याधरप्रिया सिद्धा विद्याधरनिराकृति
॥२६॥ आप्यायंती वहंती च पावनी पोषिणी खिला॥ मातृका मन्मथोद्भूता वारिजा वाहनप्रिया॥२७॥ करीषि
णी स्वधा वीणा वीणानादनतत्परा॥ सेविता सेविका सेव्या सिनीवाली गरुत्मती॥२८॥ अरुंधती हिरण्याक्षी
मणिदा श्रीवसुप्रदा॥ वसुमती वसोर्धारा वसुंधरसमुद्भवा॥२९॥ वरारोहा वरार्हा च वपुःसंगसमुद्भवा॥ श्री
फली श्रीमती श्रीशा श्रीनिवासा हरिप्रिया॥३०॥ श्रीधरी श्रीकरी कंपा श्रीधरार्द्धशरीरिणी॥ अनंतदृष्टि
रक्षुद्रा धात्रीशा धनदप्रिया॥३१॥ निहंत्री दैत्यसिंहानां सिंहिका सिंहवाहिनी॥ सुसेना चंद्रनिलया सुकीर्ति
श्छिन्नसंशया॥३२॥ बलज्ञा बलदा वामा लेलिहानामृतस्रवा॥ नित्योदिता स्वयंज्योतिरुत्सुका मृतजीविनी॥३३

वज्रदंष्ट्रा वज्रजिह्वा वैदेही वज्रविग्रहा ॥ मंगल्या मंगला माला ऽमलिना मनहारिणी ॥३४॥ गंधर्वी गरुडी चांद्री
कंबलाश्वतरप्रिया ॥ सौदामिनी जनानंदा भ्रुकुटीकुटिलानना ॥३५॥ कर्णिकारकरा कक्षा कंसप्राणापहा-
रिणी ॥ युगंधरा युगावर्त्ता त्रिसंध्या हर्षवर्द्धिनी ॥३६॥ प्रत्यक्षदेवता दिव्या दिव्यगंधा दिगंबरा ॥ शक्रासनगता
शाक्री साध्वी नारी सवासना ॥३७॥ इष्टा विशिष्टा शिष्टेष्टा विशिष्टप्रतिपूजिता ॥ शतरूपा शतावर्त्ता विनिता सु-
रभी सुता ॥३८॥ सुरेंद्रमाता सुद्युम्ना सुषुम्ना सूर्यसंस्थिता ॥ समीक्षा सत्प्रतिष्ठा च निवृत्तिर्ज्ञानपारगा ॥३९॥ धर्मि-
शास्त्रार्थकुशला धर्मज्ञा धर्मवाहना ॥ धर्माधर्मविनिर्मात्री धार्मिकाणां शिवप्रदा ॥४०॥ धर्मशक्तिर्धर्ममयी वि-
धर्मा विश्वधर्मिणी ॥ धर्मांतरा धर्ममेध्या धर्मपूर्वा धनप्रिया ॥४१॥ धर्मोपदेष्ट्री धर्मात्मा धर्मगम्या धराधरा ॥ क-
पाली शाकला मूर्तिः कला कलितविग्रहा ॥४२॥ सर्वशक्तिविनिर्मुक्ता सर्वशक्त्याश्रयाश्रया ॥ सर्वा सर्वेश्वरी सू-
क्ष्मा सुसूक्ष्मज्ञानरूपिणी ॥४३॥ प्रधानपुरुषेशाना महापुरुषसाक्षिणी ॥ सदाशिवा वियन्मूर्तिस्सुमूर्तिस्सुरमूर्तिका
॥४४॥ एवं नाम्नां सहस्रेणानुष्टाव रघुनंदनः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा सीतां हृष्टतनूरुहः ॥४५॥ भरद्वाज म-

९८

लभागयवत्तत्स्तोत्रमुत्तमम्॥ पठेद्वा पाठयेद्वापि स याति परमां गतिम्॥४६॥ अलक्ष्मीर्विलयं याति लक्ष्मीं प्रा
प्नोति शाश्वतम्॥ शूद्रः सद्गतिमाप्नोति धनधान्यविभूतयः॥४७॥ भवंति स्तोत्रमाहात्म्यात्पुरं स्वस्त्ययनं मह
त्॥ मारीभये राजभये तथा चौराग्निजे भये॥४८॥ व्याधिनां प्रभवे तद्वत् चौरैः शत्रुस्थाने च संकटे॥ अनार
ष्टिभये विप्र सर्व शांतिकरं परं॥४९॥ यद्यदिष्टतमं यस्य तत्तत्सर्वं स्तोत्रतो भवेत्॥ यत्रैतत्पठ्यते सम्यक्
सीतानामसहस्रकम्॥५०॥ रामेण सहिता देवी तत्र तिष्ठत्यसंशयम्॥ महापापातिपापानि विलयं यां
ति सुव्रत॥५१॥ इत्यार्षे रा॰ वा॰ आ॰ अ॰ सीतासहस्रनामस्तोत्रं पंचविंशतितमः सर्गः॥२५॥ एवं नामसहस्रेण
स्तुत्वासौ रघुनंदनः॥ भूयः प्रणाम्य सीतां तामिदं वचनमब्रवीत्॥१॥ यदेतद्दैश्वरं रूपं घोरं ते परमेश्व
रि॥ भीतोस्मि साम्प्रतं दृष्ट्वा रूपमन्यत्प्रदर्शय॥२॥ एवमुक्ता तदा देवी तेन रामेण मैथिली॥ संहृत्य दर्शया
मास स्वरूपं परमं पुनः॥३॥ कांचनाब्जदलप्रख्यं पद्मोत्पलसुगंधिकम्॥ सुनेत्रं द्विभुजं सौम्यं नीलालक

कविभूषितम्॥४॥रक्तपादांबुजनतं तंकुरककरपल्लवम्॥श्रीमद्विशालनयनं तरुणारुणतेजसोज्वलम्॥५॥विद्यु
षितंचारुसर्वांगभूषणैरतिकोमलम्॥दधानमुरसामालांविशालांहेमनिर्मिताम्॥६॥ईषत्स्मितंसुबिंबोष्ठं
नूपुरावरसंयुतम्॥प्रसन्नवदनंदिव्यमनंतमहिमास्पदम्॥७॥तदीदृशंसमालोक्यस्वरूपंरुद्रकोत्तमः॥भीतिं
संत्यज्य हृष्टात्मा बभाषे परमेश्वरीम्॥८॥अद्यमेसफलंजन्मअद्यमेसफलंतपः॥यन्मेसाक्षात्त्वमव्यक्ता
प्रसन्नाहक्षुगोचरा॥९॥त्वयासृष्टंजगत्सर्वंप्रधानाद्यंत्वयिस्थितम्॥त्वय्येवलीयतेदेवित्वय्येवचपरागतिः॥
१०॥वदंतिकेचित्त्वामेवप्रकृतिंविकृतेःपरम्॥अपरेपरमार्थज्ञाःशिवेतिशिवसंश्रयाः॥११॥त्वयिप्रधान
पुरुषोमहत्त्वब्रह्मातथेश्वरः॥अविद्यानियतिर्मायाकालाद्याःशतकोभवन्॥१२॥त्वंहिसापरमाशक्तिरनंता
परमेष्ठिनी॥सर्वभेदविनिर्मुक्तासर्वभेदाश्रयाश्रया॥१३॥त्वामधिष्ठाययोगेशिपुरुषःपरमेश्वरि॥प्रधाना
द्यंजगत्कृत्स्नंकरोतिविकरोतिच॥१४॥त्वयैवसंगतोदेवःस्वमानंदंसमश्नुते॥त्वमेवपरमानंदस्त्वमेवानंददायिनी

॥१५॥ त्वमेव परमं व्योम महज्ज्योतिर्निरंजनं ॥ शिवं सर्वगतं सूक्ष्मं परं ब्रह्म सनातनम् ॥१६॥ त्वं शक्रः सर्वदे
वानां ब्रह्मा ब्रह्मविदामसि ॥ वायुर्बलवतां देवी कुमारो योगिनामसि ॥१७॥ ऋषीणां च वसिष्ठस्त्वं नामश्चाप
नतामसि ॥ सांख्यानां कपिलो देवो रुद्राणामसि शंकरः ॥१८॥ आदित्यानामुपेंद्रस्त्वं वसूनां चैव पावकः ॥ वेदा
नां सामवेदस्त्वं गायत्री छंदसामपि ॥१९॥ अध्यात्मविद्या विद्यानां गतीनां परमा गतिः ॥ माया त्वं सर्वश
क्तीनां कालः कलयतामसि ॥२०॥ ॐकारः सर्वगुह्यानां वर्णानां च द्विजोत्तमः ॥ आश्रमाणां गृहस्थस्त्वं मी॰
श्वराणां महेश्वरः ॥२१॥ पुंसां त्वमेकः पुरुषः सर्वभूतहिते स्थितः ॥ सर्वोपनिषदां देवी गुह्योपनिषदुच्यते ॥२२
ईशानश्चासि कल्पानां युगानां कृतमेव च ॥ आदित्यः सर्वमार्गीणां वाचां देवी सरस्वती ॥२३॥ त्वं लक्ष्मीश्चा
रुरूपाणां विष्णुर्मायाविनामपि ॥ अरुंधती नां त्वं सुपर्णः पतताम् इव ॥२४॥ सूक्तानां पौरुषं सूक्तं ज्येष्ठं साम
च सामसु ॥ सावित्री त्वसि जप्यानां यजुषां शतरुद्रियम् ॥२५॥ पर्वतानां महामेरुरनंतो भोगिनामसि ॥ स

रु९४

वेषां त्वं परब्रह्मत्वन्मयं सर्वमेव हि ॥२६॥ रूपं न यस्य शेषकल्पनाविहीनममलोच्चरं निर्मलमेकरूपम् ॥ अनादिमध्यांतमनंतमा
द्यं नमामि सत्यं तमसः परस्तात् ॥२७॥ यदेव पश्यंति जगत्प्रसूतिं वेदांतविज्ञानविनिश्चितार्थाः ॥ आनंदमात्रं परमाभिधानं तदेव
रूपं प्रणतोस्मि नित्यम् ॥२८॥ अशेषसत्त्वांतरसंनिविष्टं प्रधानसंयोगवियोगहेतुम् ॥ तेजोमयं जन्मविनाशहीनहीनं प्राणाभिधानं
प्रणतोस्मि नित्यम् ॥२९॥ आद्यंतहीनं जगदात्मरूपं विभिन्नसंस्थं प्रकृतेः परस्तात् ॥ कूटस्थमव्यक्तवपुस्त्वमेव नमामि रूपं
पुरुषाभिधानम् ॥३०॥ सर्वाश्रयं सर्वजगद्विधानं सर्वत्रगं जन्मविनाशहीनम् ॥ नतोस्मि ते रूपमनुप्रभेदं आद्यं महत्त्वे पुरु
षानुरूपम् ॥३१॥ प्रकृत्यवस्थं त्रिगुणात्मबीजमैश्वर्यविज्ञानविरागधर्मैः ॥ समन्वितं देव नतोस्मि रूपं द्विसत्यलोकात्मकमंबुसं
स्थम् ॥३२॥ विचित्रभेदं पुरुषैकनाथं अनंतभूतैर्विनिवासितं ते ॥ नमोस्मि रूपं जगदंडसंज्ञमशेषवेदात्मकमेकमाद्यम् ॥३३॥
स्वतेजसापूरितनैकभेदं नमामि रूपं रविमंडलस्थम् ॥ सहस्रमूर्द्धानमनंतशक्तिं सहस्रबाहुं पुरुषं पुराणम् ॥३४॥ शयान
मंतः सलिले तथैव नारायणाख्यं प्रणतोस्मि रूपम् ॥ दंष्ट्राकरालं त्रिदशाभिवंद्यं युगांतकालानलकल्परूपम् ॥३५॥ अशेष
भूतांतरविनाशहेतुं नमामि रूपं शिवकालसंज्ञम् ॥ प्र[illegible]समानं योगींद्रमुख्यैरपि पूज्यमानम् ॥३६॥ जनार्द

98

नारूढनंतुं प्रभुं प्रपन्नो नतोस्मि रूपं तव शेषसंज्ञम्॥ अथाहतैश्वर्यमयुग्मनेत्रं ब्रह्मामृतानंदरसज्ञमेकम्॥३७॥ उमांत
शेषं दिवि नृत्यमानं नतोस्मि रूपं तव रुद्रसंज्ञम्॥ प्रहीनशोकं विमलं पवित्रं सुरासुरैरर्चितपादयुग्मम्॥३८॥ सु
कोमलं वंदे विविशालं प्रभुं नमामि ते रूपमिदं नमामि॥३९॥ नावद्बुकाव्यवचनं रघुराजकुलोद्वहः॥ संप्रेक्ष्यमाणो वैदेहीं प्रां
जलिः पार्श्वतो भवत्॥ अथ सा तस्य वचनं निशम्य जगतो वरैः॥४०॥ सस्मितं प्राह भर्तारं शृणुष्वेदं वचो मम॥ ग्र
हीतं यन्मया रूपं रावणास्यवधाय हि॥४१॥ तेन रूपेण राजेंद्र वसामि मानसोत्तरे॥ प्रकृत्या नीलरूपस्त्वं लोहितो रा
वणार्दितः॥ नीललोहितरूपेण त्वया सह वसाम्यहम्॥ महाराज वरं राम मनो यद्भिलाषितम्॥ तच्छ्रुत्वा राघवो वी

॥३ रः प्रतिश्रुत्य गिरौ स्थिरां गिरम्॥४३॥ भरद्वाजमतंगयया चे परमं वरम्॥ देवि सीते महाभागे दर्शितं रूपमैश्वरम्॥४४
हृद्यं तन्नापगच्छेदिति मे दीयतां वरम्॥ भ्रातरो मम कल्याणि वानराः सविभीषणाः॥४५॥ तेनान्यो मम वैदेहि
श्रयोध्यायां योधमुख्यकाः॥ जनास्ते संगतास्ते तु मया रावणतर्जिताः॥४६॥ तस्मिन्नंतरे चाभूदाकाशे दुंदुभिः

स्वनः॥ पप्रातउ पदद्विश्चरामसीतोपरिद्विज॥४७॥ महस्पसीतापुनराहरामंतथेतिरामोविदिरंचिमुख्यान्॥ उत्तरा

न्विसृज्याथ प्रग्रह्यसीतांगंतुंस्वकं देशमसावियेष॥४८॥ इत्यार्षेरा॰ वा॰ आ॰ अ॰ श्रीसीतारामविजयोनामसर्ग

र्गः॥२८॥ रामस्तुपुष्पकारूढसीतामालिंग्यबाहुना॥१॥ अयोध्यामगद्वीरः काकुत्स्थकुलनंदनः॥२॥ रथनेमिस्व

नंश्रुत्वारामदर्शनलालसाः॥ भ्रातरो भरताद्याश्चते योधमुख्याश्चतेतथा॥२॥ राममागतमाज्ञायससीतंसकपिव्र

जम्॥ प्रत्युः सहसागत्य आनंदाश्रुकणाकुलाः॥३॥ वानरान्राक्षसान्सर्वान्नानाप्यस्त्वउरंहिसः॥ सर्वंतत्क

थयामास रामः कमललोचनः॥४॥ तच्छ्रुत्वा विस्मृताः सर्वे साधु साध्वीतिवादिनः॥ सीतांतत्त्वेन विज्ञाय रामं च

मधुसूदनम्॥५॥ तदेव चिंतयंतस्ते स्वस्वस्थानं ययुर्मुदा॥ विसृष्टारामभद्रेण सांत्वपूर्वं महात्मना॥६॥ अथ

श्चाभिनंद्यैनं ससीतां रघुनंदनम्॥ आशीर्भिः छंदयामासुः पपुश्चापि यथागतम्॥७॥ रामोपि सीतया सार्द्धं भ्रा

तृभिश्च महात्मभिः॥ चक्रे निष्कंटकां पृथ्वीं देवानां च महर्द्धितम्॥८॥ यज्ञान्बहुविधांश्चक्रे सरयूतीरउत्तमे॥ दशव

र्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च॥९॥ किंचिदभ्यदधिकं चैव रामो राज्यमकारयत्॥ देवकिंनरगंधर्वविद्याधरमहोरगाः

५२

॥१०॥ रामं नमंति सततं गुणाकरं मा पतिमूः॥ ९ तन्नेकथितं भद्रमरद्वाजमहामते॥११॥ शतकोटिप्रवीस्तारे रामाय
णमहाकवि॥ वहुध्याश्चर्यभूतानि तत्रोक्तानि महामते॥१२॥ तेषु किंचिदिहाश्चर्यमुक्तं रामकथाश्रयम्॥ सर्वेनव
कुमि शामि पुनरङ्क्ति मया द्विज॥१३॥ ब्रह्मणा गोपितं तच्च श्रुतोपि न तदुक्तवान्॥ अद्भुतोत्तरकांडं ते कथितं वेदसं
नाम्॥१४॥ श्रुणोत्यधीते यश्चैतत्सर्व्व ब्रह्मपदमाप्नुयात्॥ श्लोकमेकं तदर्द्धं वा श्रणुयाद्यश्च मानवः॥१५॥ प्रा
न मध्यान्हयोगे वा स याति परमां गतिम्॥ पंचविंशतिसाहस्रं रामायणमधीयते॥१६॥ फलमाप्नोति पुरुष
स्तदस्य श्लोकमात्रतः॥ न श्रुतं नाप्यधीतं वा येनाद्भुतमिदं द्विज॥१७॥ स गर्भान्निःसृतो नैव यथाभूतस्तथैव सः
॥ रामायणमिदं श्रुत्वा न मातुर्जठरे विशेत्॥१८॥ वेदाश्चत्वार एकत्र तुलया वेदमेकतः॥ विधात्रा तुलितं शास्त्रं सर्व
देवाग्रतो द्विज॥१९॥ इदं तु सर्ववेदेभ्यो गौरवादतिरिच्यते॥ शक्रायस्तु नदीतीरे पुराप्रष्टोहमब्रुवन्॥२०॥ तदे
व तव चाख्यातं मद्भुतोत्तरकांडकम्॥ रामायणमहारत्नं ब्रह्म हृत् क्षीरधारमृत॥२१॥ नारदांतः समासाद्य कमान्म

महदि स्थितम्॥ तत्सर्वं ब्रह्मणा गोनो केनिःशेषमवतिष्ठते॥२३॥ किंचित्तुर्यं च पाताले त्रिदिवे शक्रसन्निधौ॥
विरंचिर्नारदो हं च त्रय एतास्य पारगाः॥२४॥ चतुर्थोपि पद्येन तु ध्येदं सुस्थिरो भव॥ पद्मकमद्भुते कांडे उक्त
ति कथयाम्यहम्॥२५॥ श्रीरामजन्मवृत्तांतं श्रीमती चरितं महत्॥ दंडकारण्यकस्यानां शोणितेन महात्मना
मूषनारदस्य च शापेन लक्ष्म्याश्चैव दपराधमः॥ मंदोदरीगर्भमिषाद्देदेही जन्म चोक्तवान्॥२७॥ रा
मस्य विश्वरूपं च मार्गवेन च वीक्षितम्॥ सख्यमर्के हनुमता चतुर्वाहुरवृत्तमः॥ दशेभिक्षुस्वरूपे
ण सुग्रीवसख्यमुक्तवान्॥ लक्ष्मणांगजना पेणी शोषितां वारिधे पुनः॥२९॥ प्राप्तराज्यस्य रामस्य मु
नीनां सन्निधौ तथा॥ सीतायाः कथनं श्रुत्वा सहस्रास्यस्य राक्षसः॥३०॥ मानसोत्तरशैलेंद्र
स्थितं ज्ञात्वा रघूत्तमा द्वहः॥ जगाम पुष्करद्वीपं भ्रातृभिः सहवानरैः॥ सी तोपारेश्वरं रूपं रावणा
स्य वधस्तथा॥ अयोध्यागमनं रामस्यैष वृत्तांतसंग्रहः॥३२॥ वृत्तांतसंग्रहं चापि पठित्वा रामभ

क्रिमान्॥ जायते मुनिशार्दूल नात्र कार्य्या विचारणा॥ २३॥ पठित्वयो रामचरित्र
मेतत् पुनाति पापात् सकलं लभेत्॥ तीर्थाभिषेकं समरे जयं च सर्वस्य यज्ञस्य
महत् फलं च॥ २४॥ भजेत यो राममचिन्त्यरूपं मेकेन भावेन च भूमिपुत्री
मा स नतस्य परं शृणुयात् पठेद्वा भूयो मैंभो जठरे जनन्याः॥ २५॥ ॥
इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये अद्भुतोत्तरकाण्डे श्रीसीतारामायो
ध्यागमनं अनुक्रमनकथनं नाम सप्तविंशतितमः सर्गः संपूर्णम्॥ शुभ
मस्तु॥ श्रीरस्तु॥ संवत्॥ १८५५ भाद्रकृष्ण नवम्यां त्रि॰ गोचनेनेद

वे६

ह.रा.५१

मलिखत्॥ श्रीः॥ नंदिनी नलिनी सीता मालती च मलापहा॥ विष्णुपादाब्जसंभूता गंगा
त्रिपथगामिनी॥१॥ भागीरथी भोगवती जान्हवी त्रिदशेश्वरी॥ द्वादशैतानि नामानि
यत्र यत्र जलाशये॥२॥ स्नानकाले पठेन्नित्यं यत्र संनिहिता निताः॥ नर्मदामाहात्म्ये
द्वादशनामानि॥ शुभमस्तु लेखकपाठकयोः॥ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः॥ ॥ ॥

यास्वर्गेवहदश्वनासुरपतेरग्रे सदा पठ्यते पाताले पि च कंबलाश्वतरतः शेषेण या श्रूयते॥ मध्ये च दरी
वने प्रतिदिनं सूतेन या कथ्यते सैषा उत्तममायथा मतिकथा श्रीत्याम पाकथ्यते॥ ये देवाः संति नरो हिमगिरे
शिखरे मंदरे ये च यक्षाः पाताले ये भुजंगा निजफणिमणिमिर्ध्वस्तसर्वांधकाराः॥ कैलासे श्रीनिवासे
प्रमुदितहृदया ये च विद्याधराद्यास्ते सर्वे मोक्षभूतं शुभनिवरवचनं श्रोतुमायांतु सर्वे॥२॥

[OrderDescription]
,CREATED=01.10.20 16:32
,TRANSFERRED=2020/10/01 at 16:39:59
,PAGES=101
,TYPE=STD
,NAME=S0003818
,Book Name=M-1062-AARSH RAMYANE
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF

FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF

FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF

FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF

FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF

FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF

FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF

FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF

FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,